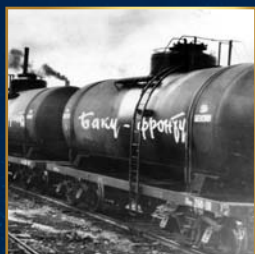
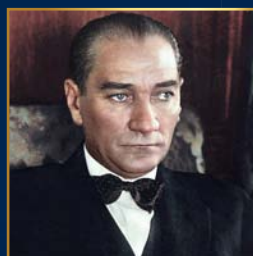

ÜMUMİ TARİX

DƏRSLİK

LAYİHƏ

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

LAYIHƏ

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

LAYİHƏ

LAYIHƏ

YAQUB MAHMUDLU
TOFIQ NƏCƏFLİ
KƏRƏM MƏMMƏDOV
SEVİL BƏHRƏMOVA
SABİR AĞAYEV

Ümumtəhsil məktəblərinin **9**-cu sinfi üçün

ÜMUMİ TARİX

fənni üzrə

DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2020

LAYİHƏ

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	6

I BÖLMƏ.

DÜNYA ÖLKƏLƏRİ XIX ƏSRDƏ VƏ XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ

I fəsil. Türk dünyası. Qacarlar İranı və Qafqaz

1. Osmanlı imperiyası. Qacarlar İranı	7
2. Qafqaz və Türk dünyası	14

II fəsil. Asiya dövlətləri

3. Çin, Hindistan və Yaponiya	20

III fəsil. Avropa ölkələri və Amerika Birləşmiş Ştatları

4. Böyük Britaniya və Fransa	25
5. Almaniya və İtaliya	29
6. Rusiya	33
7. Amerika Birləşmiş Ştatları	37
8. Birinci Dünya müharibəsi	42
9. Dünya xalqlarının mədəniyyəti	48

II BÖLMƏ.

DÜNYA ÖLKƏLƏRİ 1918–1945-ci İLLƏRDƏ

IV fəsil. Avropa ölkələri və Amerika Birləşmiş Ştatları

10. Versal–Vaşinqton sistemi	54
11. Almaniya və İtaliya	58
12. Böyük Britaniya, Fransa və Amerika Birləşmiş Ştatları	62
13. Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı	66

V fəsil. Asiya ölkələri

14. Qafqaz və Türk dünyası	70
15. Çin, Hindistan və Yaponiya	77

VI fəsil. İkinci Dünya müharibəsi

16. İkinci Dünya müharibəsinin başlanması	80
17. Müharibənin gedişində əsaslı dönüş. Müharibənin başa çatması	84

III BÖLMƏ. DÜNYA ÖLKƏLƏRİ İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI DÖVRDƏ

VII fəsil. Avropa ölkələri və Amerika Birləşmiş Ştatları

18. Qərbi Avropa ölkələri və Amerika Birləşmiş Ştatları..... 89
19. Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələri. SSRİ 97

VIII fəsil. Asiya ölkələri

20. Qafqaz 102
21. Türk dünyası..... 107
22. İran və ərəb ölkələri..... 112
23. Hindistan, Pakistan və Əfqanıstan..... 117
24. Çin, Yaponiya və Koreya..... 122
25. Beynəlxalq münasibətlər. Dünya müasir dövrdə..... 126
26. Dünya xalqlarının mədəniyyəti 130

Ümumi tarix fənni üzrə resurslar..... 134

İstifadə edilmiş ədəbiyyat 136

Şərti işarələr:

Dövrün qısa xülasəsi

Tədqiqat üçün verilmiş suallar

Açar sözlər

Düşündürücü suallar

Sual və tapşırıqlar

Mənbə

İzahlar

LAYİHƏ

GİRİŞ

Əziz şagirdlər, siz 8-ci sinif Ümumi tarix dərsliyində XVI–XVIII əsrləri əhatə edən bir dövrü, kapitalist münasibətlərinin yaranmasını və bu dövrdə dünyada baş verən hadisələri öyrənmişiniz. Bu dövrdə müharibələr və inqilabların baş verməsini, yeni dövrün “parçala və hökm sür” siyasətini, işğalların geniş miqyas almasını, kapitalın əsas güc qüvvəsinə çevrilməsini araşdıraraq ümumi nəticələrə gəlmisiniz.

Sizə təqdim edilən 9-cu sinif Ümumi tarix dərsliyində isə xronoloji cəhətdən XIX əsrdən başlayaraq günümüze qədər baş verən prosesləri əhatə etməklə hazırlanmışdır. Bu dərslik vasitəsilə iki Böyük Dünya müharibəsinin başvermə səbəbləri, “dünyanın bölüşdürülməsi” siyasətinin necə reallaşdırılması, şəxsiyyətlərin siyasi arenadakı mövqeyi, idarəçilik sisteminə baş vermiş dəyişikliklər barədə məlumat alacaqsınız. Yaxın keçmişdə baş vermiş hadisələrin, proseslərin müasir dövrlə əlaqəsini məntiqi ardıcılıqla müəyyən edə biləcəksiniz. Dövrün proseslərini aydınlaşdırmaqda, hadisələrin səbəb və nəticələrini müəyyən etməkdə dərslikdə verilmiş sual və tapşırıqlar, eləcə də şəkil, illüstrasiya, xəritə və sxemlər sizə istiqamət verəcək.

Dərslikdə materialların təqdimi Şərq ölkələrində baş vermiş proseslərlə başlamış, Qərb ölkələrinin tarixi ilə davam etdirilmişdir. Təqdim olunan dərslik qloballaşmanın geniş yayıldığı müasir dövrdə münaqişələri aradan qaldırmaq, sülhü bərqərar etmək üçün sivil yolların axtarılıb-tapılması barədə də geniş məlumat verəcək. Siz dünyaya Şərqin böyük mədəniyyət ocağı olan Azərbaycandan, Azərbaycana isə dünyadan baxmaq imkanına malik olacaqsınız.

Ümid edirik ki, bu dərslik dünyaya qapı açmaq istədiyiniz zaman sizə dəstək olacaqdır. Sizə yeni tədris ilində uğurlar arzulayırıq!

Müəlliflər

LAYIHƏ

I BÖLMƏ. DÜNYA ÖLKƏLƏRİ XIX ƏSRDƏ VƏ XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ

I FƏSİL. TÜRK DÜNYASI. QACARLAR İRANI VƏ QAFQAZ

1. Osmanlı imperiyası. Qacarlar İrani

XIX əsrin əvvəllərində Yaxın Şərqdə iki türk sülaləsinin: Osmanlı və Qacarların hökmranlığı davam edirdi. Avropa və Rusiya siyasi maraqlarında olan bu dövlətləri çökdürmək üçün hərbi yolunu seçmişdi. Eyni vaxtda bu sülalələrin idarəçiliyindən narazı qalan xalq da etiraz səsinə qaldırmağa başladı.

Dövrün bu siyasi gərginliyinin tarixdəki izi nədən ibarət oldu? Xalq öz istəyinə nail ola bildimi? Strateji baxımdan əhəmiyyətli əraziləri əhatə edən Osmanlı imperiyasının və Qacarlar İranının ərazilərinə sahiblənmək istəyi Avropa və Rusiya üçün nə ilə nəticələndi?

Osmanlı imperiyası, Buxarest sülhü, “Babilər hərəkəti”, “İttihad və Tərəqqi”, “Balkan ittifaqı”

Osmanlı imperiyası. XIX əsrin əvvəllərində Osmanlı imperiyası dərin böhran keçirirdi. Osmanlı ordusunu Avropa qaydasında qurmaq istəyən Sultan III Səlim qətiyyətsizlik göstərərək hərbi islahatları dayandırdı. Fransa imperatoru I Napoleonun apardığı işğalçı müharibələr Osmanlı sultanını Rusiya ilə yaxınlaşdırdı.

Lakin Rusiyanın Valaxiya və Moldovaya hərbi müdaxiləsi Osmanlı sultanının Fransaya meyil etməsinə gətirib çıxardı. Rusiya qoşunlarının həmin əraziləri tutması Osmanlı dövlətinin Rusiyaya müharibə elan etməsinə səbəb oldu. Osmanlı sultanının Fransanın köməyi ilə Krımı qaytarmaq cəhdi də baş tutmadı. **1812-ci ilin mayında** Rusiya ilə Buxarest sülhü imzalandı. Sülhün şərtlərinə görə, Dunay çayında rus gəmilərinin hərəkətinə icazə verildi. Moldova və Valaxiya Osmanlı imperiyasının tərkibində qaldı.

Buxarest sülhünün şərtlərini müzakirə edin. Bu şərtlərin Osmanlı imperiyası üçün nəticələrini izah edin.

“Osmanlı imperiyası inzibati sahədə həyata keçirilən islahatlarda Fransanı nümunə götürmüşdü. XVIII əsrdə dövlətin inzibati mərkəzinə çevrilən Osmanlı hökumətində işçilərin sayı min beş yüz nəfərdən XIX əsrin sonunda on min nəfərə çatdı. Artıq Osmanlı dövləti Avropa dövlətləri kimi bürokratik bir quruluşa sahib idi. XIX əsrdə Osmanlı imperiyasının bürokratik quruluşu islahat keçirmək istəyən dövlət adamları üçün ən böyük maneə oldu”.

Robert Mantran. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. II. İstanbul, 2011, s. 77

LAYIHƏ

Navarin dəniz döyüşü

1829-cu ildə imzalanmış **Ədirnə sülhünün** şərtlərinə görə Valaxiya, Moldova və Serbiyaya muxtariyyət hüququ verildi. Rusiya ticarət gəmilərinin boğazlardan sərbəst keçidi təmin olundu. Yunanıstanla bağlı məsələyə baxılacağına təminat verildi. Növbəti ilin yazında Osmanlı dövləti Yunanıstanın müstəqilliyini qəbul etdi.

Yunanların üsyanından bəhanə kimi istifadə edən ölkələrin məqsədləri nə idi? Ədirnə sülhünü Buxarest sülhü ilə müqayisə edin. Ədirnə sülhünün şərtlərini dəyərləndirib nəticələr çıxarın.

Osmanlı dövlətinin geriliyini başa düşən mütərəqqi ziyalılar islahatların zəruriliyini dərk edir, ölkənin xilas yolunu xalqın maariflənməsində, konstitusiyalı monarxiya idarə üsulunun yaradılmasında görürdülər. Onlar bu yolla Avropa dövlətlərinin Osmanlı imperiyasının daxili işlərinə qarışmasının qarşısını almaq, daxili böhranı zəiflətmək istəyirdilər.

*Osmanlı parlamentinin açılışı.
1876-cı il*

1821-ci ildə Osmanlılara qarşı yunanların qaldırdığı üsyandan istifadə edən Rusiya, İngiltərə və Fransa sultanı Yunanıstana **muxtariyyət*** verilməsini tələb etdi. Rədd cavabı alan müttəfiq donanması **1827-ci ilin oktyabrında** Navarin limanında Osmanlı donanmasını məğlub etdi. Növbəti ildə isə Rusiya ilə yeni müharibə başladı.

“Mütərəqqi ziyalılar” dedikdə nə başa düşürsünüz? Sizcə, onların bu istəyi ölkəni xilas edə bilərdimi? Siz ölkənin xilasını üçün nə təklif edərdiniz?

1839-cu ilin noyabrında Sultan Əbdülməcid **“Gülhanə xətti-şərfi”** adlanan fərman verdi. Bu fərmanın davamı kimi həyata keçirilən və 1876-cı ilə qədər davam edən islahatlar Osmanlı tarixində **“Tənzimati-xeyriyyə”** adlanırdı. İslahatlardan ruhlanan ziyalılar İstanbulda gizli **“Yeni osmanlılar”** adlı cəmiyyət yaratdılar. Onların başlıca məqsədi konstitusiyanın qəbul olunması idi.

Nə üçün ziyalıların başlıca məqsədi konstitusiyalı monarxiya qurmaq idi?

* Muxtariyyət – daxili qanunvericilik və idarəetmə işlərində özünüidarə hüququ

Osmanlı imperiyasının bölüşdürülməsinə aid karikaturalar

Cəmiyyətin üzvləri Sultan II Əbdülhəmid hakimiyyətə gətirdilər. O, konstitusiya qəbul etdi. Bununla da Osmanlı dövləti konstitusiyalı monarxiyaya çevrildi. Lakin Sultan II Əbdülhəmid parlament seçkilərində “Yeni osmanlılar”ın iştirakına imkan vermədi. Parlament buraxıldı və konstitusiyanın fəaliyyəti dayandırıldı.

II Əbdülhəmidin “Yeni osmanlılar”ın parlamentdə iştirakına imkan verməməsinin səbəbini izah edin.

1877–1878-ci illərdə Rusiya ilə müharibədə məğlub olan Osmanlı dövləti **San-Stefano sülhünü** imzalamağa məcbur oldu. Sülhün şərtləri Rusiyanın Balkanlarda mövqeyini xeyli gücləndirdi. Lakin bununla razılaşmayan İngiltərə, Fransa və Avstriya Rusiyanı San-Stefano sülh müqaviləsinin şərtlərinə Berlin konqresində yenidən baxmağa məcbur etdilər.

1878-ci il Berlin konqresinin qərarına görə:

- Bolqarıstan 3 hissəyə bölündü və yalnız Şimali Bolqarıstan Osmanlı dövlətinə asılı knyazlığa çevrildi;
- Serbiya, Çernoqoriya və Rumıniya tam müstəqil oldu;
- Qars, Ərdəhan, Batum Rusiyanın tərkibinə keçdi. Şərqi Rumeli, Makedoniya və Şərqi Bəyazid isə Osmanlı dövlətinə qaytarıldı;
- Osmanlı mülkü olan Bosniya və Hersoqovinanın idarə olunması müvəqqəti olaraq Avstriyaya verildi.

Müharibədəki uğursuzluq mütərəqqi ziyalıların sultan rejiminə qarşı mübarizəsini gücləndirdi. İstanbuldakı Hərbi Tibb Məktəbinin kursantları **“İttihad və Tərəqqi”** cəmiyyətini yaratdılar. “Gənc türklər” hərəkatının əsası qoyuldu. Onların əsas tələbi

konstitusiyanın bərpa edilməsi idi. **1908-ci ilin yayında** “Gənc türklər”in üsyanı başlandı. Onlar konstitusiyayı bərpa etmək üçün Sultan II Əbdülhəmidə **ultimatum*** verdilər. Sultan ultimatumu qəbul etdi, konstitusiyanın bərpası və parlamentin çağırılması haqqında fərman verdi.

Sultan II Əbdülhəmid

1912-ci ildə Osmanlı dövləti Balkan İttifaqında birləşən Bolqarıstan, Serbiya, Yunanıstan və Çernoqoriyaya (indiki Monteneqro) qarşı müharibəyə başladı. I Balkan müharibəsi kimi tanınan bu müharibədə Osmanlı dövləti məğlub oldu və **1913-cü ilin mayında** London müqaviləsini imzalamağa məcbur oldu. Müqaviləyə görə İstanbulun Avropa hissəsi (Frakiyanın kiçik hissəsi) istisna olmaqla, Osmanlı dövləti bütün Avropa torpaqlarını və Ədirnəni itirdi.

Sizcə, nə üçün sultan ultimatumu qəbul edib konstitusiyanın bərpası və parlamentin çağırılması haqqında fərman verdi?

I Balkan müharibəsi

Bolqarıstanın ərazi bölgüsündəki narazılıq 1913-cü ildə müttəfiqlərinə qarşı müharibənin başlanmasına səbəb oldu. 1913-cü ilin avqustu Buxarest sülhü ilə başa çatdı. II Balkan müharibəsində Bolqarıstan məğlub oldu. Osmanlı dövləti fürsətdən istifadə edərək Ədirnəni ətrafındakı torpaqlarla birlikdə geri aldı.

London müqaviləsi şərtlərinin osmanlılar üçün nəticələrini təhlil edin.

Balkan müharibələri nəticəsində Osmanlı dövləti, Egey adalarının çox hissəsi də daxil olmaqla, Avropa torpaqlarının əksər hissəsini itirdi və bununla da Avropadakı Osmanlı hakimiyyəti sona çatdı.

* Ultimatum – bir tərəfin (dövlətin, qoşunların və s.) digər tərəfə öz şərtlərini yerinə yetirmək haqqında verdiyi qəti tələb

Balkan müharibələri

I (1912–1913)

1. Osmanlı dövləti ilə Bolqarıstan, Serbiya, Yunanıstan, Çernoqoriyadan ibarət Balkan İttifaqı arasında olmuşdur.
2. Osmanlı dövləti Balkan yarımada-sındakı bütün torpaqlarını itirdi və Albaniya knyazlığı yarandı.

II (1913)

1. Bolqarıstanla Yunanıstan arasında başladı.
2. Serbiya, Rumıniya və Çernoqoriya Yunanıstanı müdafiə etdi.
3. Osmanlı dövləti də Bolqarıstanla müharibə edərək Ədirnəni geri aldı.
4. Bolqarıstan məğlub oldu.

Balkan İttifaqına üzv olan ölkələri xəritədə göstərin. Onları bu ittifaqı bağla-mağa vadar edən səbəb-nəticə əlaqələrini izah edin.

II Balkan müharibəsi

Qacarlar İranı. XIX əsrin əvvəllərində indiki İran, Əfqanıstan və Mərkəzi Asiyanın bir hissəsi Azərbaycan türk sülaləsi olan Qacarların hakimiyyəti altında idi. Qacarlar dövlətini qeyri-məhdud hakimiyyətə malik şah idarə edirdi.

Qacarların nə zaman və kimin rəhbərliyi ilə hakimiyyətə gəldiyini xatırlayın.

Rusiya, İngiltərə və Fransa arasında Qacarlara məxsus əraziləri ələ keçirmək uğrunda mübarizə gedirdi. Rusiya daha çox hərbi gücünə güvənirdi.

İngiltərə isə hərbi güc işlətmədən – siyasi və ticarət müqavilələri ilə Qacarların ərazisində öz nüfuzunu gücləndirirdi.

Qacarlar dövləti Rusiya ilə müharibələrdə məğlubiyyətə uğrayıb Cənubi Qaf-

Abbas Mirzə

qazın Rusiya tərəfindən işğalı ilə barışmalı oldu. Rusiya xeyli təzminat və güzəştli ticarət hüququ əldə etdi. Azərbaycan valisi, vəliəhd Abbas Mirzə bir sıra vilayətlərdə baş verən qiyamları yatıraraq həmin ərazilərdə Qacarların hakimiyyətini bərpa etdi. Lakin Abbas Mirzənin qəfil ölümü dövlətin möhkəmlənməsinə mane oldu. **1834-cü ildə** Fətəli şahın ölümündən sonra taxta çıxan oğlu Məhəmməd şah on dörd illik hakimiyyəti dövründə gah Rusiyaya, gah da İngiltərəyə meyil edirdi. Bu dövrdə İngiltərə Qacarlardan öz tacirləri üçün imtiyazlar əldə etdi. Bu zaman yaranmış vəziyyətdən istifadə edən Osmanlı ordusu Xuzistan vilayətinə daxil oldu. **1847-ci ildə** Rusiya və İngiltərənin vasitəçiliyi ilə Qacarlara Osmanlı dövləti arasında **Ərzurum sülhü** bağlandı. Sülhün şərtlərinə görə, Xürrəməbad şəhəri Qacarlara qaytarıldı, Süleymaniyyə şəhəri isə Osmanlı dövlətinə verildi.

Məhəmməd şahın ikili siyasətini necə qiymətləndirirsiniz? Onu bu cür siyasi manevr etməyə nə vadar edirdi?

XIX əsrin ortalarında ölkədə Seyid Əli Məhəmmədin başçılığı altında Babilər hərəkatı baş verdi. Seyid Əli Məhəmməd özünü “Allahla bəndələri arasında qapı” (ərəb dilində “bab” qapı deməkdir) adlandırırdı.

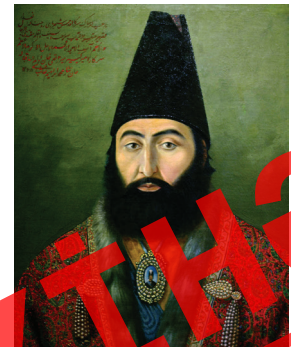
Babilər hərəkatının üzvləri nəyə görə özlərini belə adlandırırdılar? Adın belə seçilməsinin səbəblərini izah edin.

1848-ci ildə hakimiyyətə gələn Nəsrəddin şah babilərə qarşı mübarizəni gücləndirdi. Seyid Əli Məhəmməd həbs olunaraq Təbrizdə edam edildi. Nəsrəddin şah Mirzə Tağı xanı sədrəzəm vəzifəsinə dəvət etdikdən sonra o, bir sıra islahatlar həyata keçirdi. Mirzə Tağı xanın təşəbbüsü ilə Cənubi Azərbaycanda teleqraf rabitəsi yaradıldı, ilk qəzet çap olundu və universitet açıldı. Manufakturalar təsis olundu. Mirzə Tağı xanın fəaliyyətindən narazı qalan din xadimləri onu gözdən salmağa başladılar. Buna görə o, vəzifəsindən uzaqlaşdırılaraq edam edildi.

Mirzə Tağı xanın gördüyü tədbirləri şərh edin. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən bu tədbirlər nə üçün din xadimlərinin narazılığına səbəb oldu? İzah edin.

Seyid Əli Məhəmməd

Mirzə Tağı xan

1896-cı ildə hakimiyyətə Müzəffərəddin şah gəldi. Elmə yüksək dəyər verən Müzəffərəddin şah Təbrizdə yeni qəzetlərin çapına icazə verdi. Ordunun təminatı yaxşılaşdırıldı. Azərbaycandakı aclığı aradan qaldırmaq məqsədilə Rusiyadan alınan taxılın ucuz qiymətə satılması əhali tərəfindən rəğbətlə qarşılandı.

1906-cı ilin sonunda Qacarlar dövlətində güclənən Məşrutə (konstitusiyə) hərəkatı nəticəsində Müzəffərəddin şah konstitusiyanı qəbul etdi. Onun vəfatından sonra taxta çıxan oğlu Məhəmmədəli şah konstitusiyanın icrasına imkan vermədi. Bu, ölkədə Məşrutə hərəkatının genişlənməsi üçün təkan oldu.

XIX əsrin əvvəllərində İngiltərə və Rusiyanın nüfuz dairələrinə bölünən Qacarlar dövləti XX əsrin əvvəllərində gərgin bir dövr keçirir və getdikcə öz siyasi nüfuzunu daha da itirirdi.

Müzəffərəddin şah

Məhəmmədəli şahın konstitusiyanın icrasına imkan verməməsinin səbəbi nə idi? Fikirlərinizi bildirin.

1. XIX əsrin əvvəllərində Osmanlı imperiyasının müharibələrdə məğlubiyyətinin səbəblərini izah edin.
2. I Balkan müharibəsi ilə II Balkan müharibəsinin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənənləşdirib nəticələri şərh edin.
3. Osmanlı imperiyasında baş vermiş proseslərin xronoloji cədvəlini tərtib edin.
4. “Gənc türklər” hərəkatını Babilər hərəkatı ilə müqayisə edin. Onlar arasındakı oxşarlığı müəyyənənləşdirərək təhlil edin.
5. Balkan müharibələrinin Osmanlı imperiyası üçün nəticələrini müəyyən edin.
6. Müzəffərəddin şah Qacarın dövlət idarəçiliyində etdiyi yeniliyi qiymətləndirin.
7. Rusiya və İngiltərənin Qacarlarla bağlı siyasətinin məqsədləri nədən ibarət idi?
8. XIX əsrin II yarısı, XX əsrin əvvəllərində Osmanlılarla Qacarların siyasi həyatında baş vermiş proseslərin oxşar və fərqli cəhətlərini özündə əks etdirən sxem-cədvəl tərtib edin.

LAYIHƏ

2. Qafqaz və Türk dünyası

XIX əsr və XX əsrin əvvəlləri Qafqaz və Türk dünyası üçün gərgin bir dövr idi. Rusiya Qara dəniz və Xəzər dənizi hövzələrində, Orta və Yaxın Şərqdə öz təsirini gücləndirmək üçün Cənubi Qafqazın işğalına böyük əhəmiyyət verirdi. Türk dünyası və Qafqaz təhlükə ilə üz-üzə idi.

Sizcə, Qafqaz və Türk dünyası belə bir gərgin vəziyyətdən çıxmaq üçün hansı addımları atdı? Rusiyanın planları bu xalqları hansı təhlükə ilə üz-üzə qoydu? Rusiyanın işğalçılıq siyasəti bu xalqların həyatında hansı izləri qoydu?

Qafqaz, Cənubi Qafqaz, Qafqaz müharibəsi, müridizm, Mərkəzi Asiya, Qazaxıstan

Qafqaz. Qafqazın işğalında ilk addım Şərqi Gürcüstanın Rusiyaya birləşdirilməsi oldu. 1801-ci ildə Çar I Aleksandrın verdiyi manifestlə Kartli-Kaxeti çarlığı ləğv edildi və Rusiyanın əyalətinə çevrildi. Rusiya–Osmanlı və Rusiya–Qacar müharibələri nəticəsində Cənubi Qafqazın Rusiya tərəfindən işğalı başa çatdı. İşğal edilmiş əraziləri Qafqazdakı rus qoşunlarının baş komandanı idarə edirdi. Rus zabidləri bölgələrə komendant təyin edilir, hərbi müstəmləkə idarəçiliyini həyata keçirirdilər. Müsəlmanların, xüsusən türklərin yaşadıkları bölgələrdə insanların milli və dini heysiyyəti təhqir edilirdi.

Hərbi müstəmləkə idarəçilik sistemi nədir? Sizcə, milli və dini heysiyyətin təhqir olunmasında məqsəd nə idi?

Türkmənçay və Ədirnə müqavilələrinə əsasən Rusiya Cənubi Qafqazın işğalını başa çatdırdı. Çarizmin Qacarlar İranından və Osmanlı imperiyasından erməniləri köçürüb işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarına yerləşdirməsi soydaşlarımızın öz ata-baba yurdlarında sıxışdırılmasına, soyqırımalarına və deportasiyalara yol açdı. Bu, Cənubi Qafqazın etnik və demoqrafik vəziyyətində ciddi dəyişiklik yaratdı.

Çarizmin erməniləri köçürmə siyasətini həyata keçirməkdə məqsədi nə idi?

Cənubi Qafqazın işğalından sonra Şimali Qafqazın dağlıq bölgələrinin işğalına başlanıldı. 1864-cü ilə qədər davam etmiş döyüşlər tarixə “Qafqaz müharibəsi” kimi daxil oldu. Ələ keçirilmiş ərazilərdə Qroznı və digər qalalar inşa edildi. Dağlı aullarının tamamilə məhv edilməsinin və yerli əhəlinin düzənlik bölgələrə köçürülməsinin qarşısını almaq üçün dağlı xalqları öz azadlıqları uğrunda qətiyyətlə vuruşurdular.

XIX əsrin 20-ci illərində Rusiyanın işğalçılıq siyasətinə qarşı mübarizə daha geniş vüsət aldı. Bu mübarizədə Şimali Qafqaz xalqları **müridizm*** bayrağı altında birləşdilər. Onların bu azadlıq mübarizəsinə rəhbərlikdə Şeyx Şamil xüsusilə fərqlən-

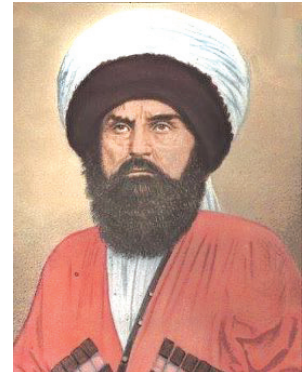
* Müridizm – Rusiyanın müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı yönəlmiş milli azadlıq hərəkatı.

Cənubi Qafqaz XIX əsrdə

di. O, Rusiya işğalından azad etdiyi ərazilərdə güclü dövlət – imamət yaratdı. Bununla da Rusiya ordusunun Şimali Qafqazın dağlıq bölgələrinə irəliləməsinin müəyyən müddətə qarşısı alındı.

Şeyx Şamil son dərəcə ağıllı və tədbirli sərkərdə idi. Onun yaratdığı dövlətdə hər şey düşmənlə müharibə aparmağa tabe edilmişdi. Qoşunda sərt intizam yaradılmışdı. Dağlıların azadlıq mübarizəsinə Azərbaycanın şimal bölgələrinin əhalisi və Osmanlı dövləti yardım edirdi. Azərbaycanın Çar-Balakən, Şəki, Quba, Borçalı və digər bölgələrindən könüllülər rus işğalçılarına qarşı igidliklə vuruşurdular.

Şeyx Şamil

Lakin çox böyük maddi və insan ehtiyatlarına malik olan Rusiyaya qarşı uzun müddət davam edən hərbi əməliyyatlar dağlı xalqların qüvvəsini tükəndirdi. 1859-cu ildə Şeyx Şamil mübarizəni dayandırmaq məcburiyyətində qaldı. Şimal-Qərbi Qafqazda dağlı xalqların son müqavimət ocaqları **1864-cü ildə** ləğv edildi, bütün Qafqaz Rusiyanın tərkibinə daxil edildi.

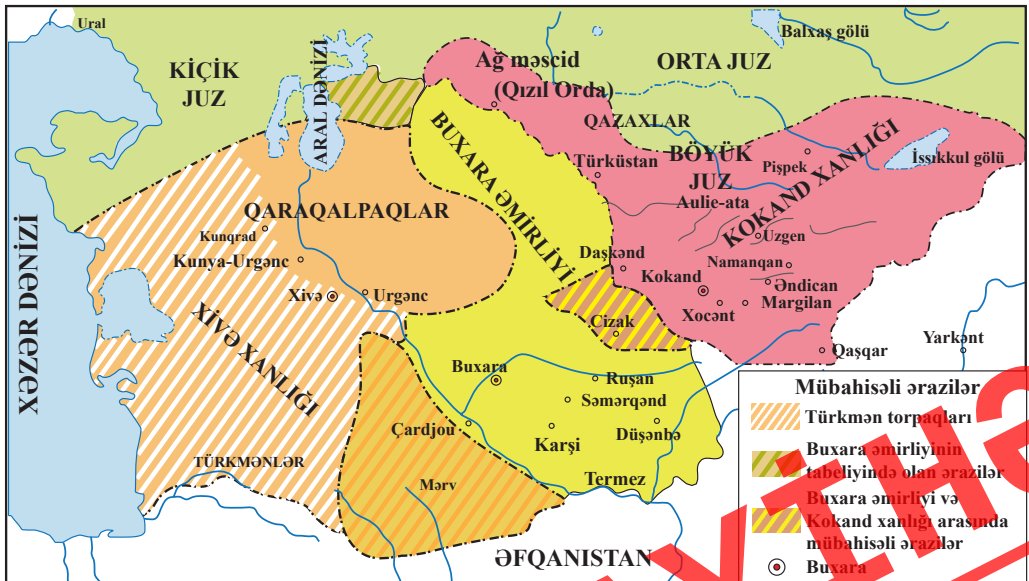
Şeyx Şamilin mübarizəni dayandırma səbəbini təhlil edin.

LAYIHƏ

25 avqust 1859-cu il. Şeyx Şamil rus ordusunun baş komandanı knyaz Baryatinskiyin qarşısında. Rəssam T.Horşelt, 1863

Türk dünyası. Rusiya hələ XVIII əsrin 30–40-cı illərində Qazaxıstanın şimal-qərb hissəsini – Kiçik və Orta Juzu işğal etmişdi. **1846-cı ildə** Böyük Juzun işğal edilməsi ilə Qazaxıstanın işğalı başa çatdırıldı. Rusiyanın işğal rejiminə və müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı Qazax xalqı mübarizəyə qalxdı. Bütün ölkəni xalq çıxışları bürüdü. Rusiyanın milli müstəmləkə zülmünə qarşı xalq hərəkatına Kenesar Kasımov rəhbərlik edirdi. Lakin Rusiyanın hərbi qüvvələrinin üstünlüyü və bəzi yerli sultanların onlara yardımı üsyanın məğlub olmasına səbəb oldu.

Mərkəzi Asiya dövlətləri XIX əsrin ortalarında

Üsyanın məğlubolma səbəbini şərh edin. Rusiyanın müstəmləkə zülmünə qarşı baş vermiş bu hərəkəti Babilər hərəkəti ilə müqayisə edin.

XIX əsrin ortalarında Mərkəzi Asiya Rusiya ilə Böyük Britaniya arasında rəqabət meydanına çevrildi. Bu dövrdə Mərkəzi Asiyada Kokand və Xivə xanlıqları, Buxara əmirliyi var idi. Bu region çarizmi xammal mənbəyi və satış bazarı kimi özünə cəlb edirdi. Rusiya xanlıqlar arasında gedən ara müharibələrindən istifadə edərək Mərkəzi Asiyada öz işğalçılıq siyasətini daha da gücləndirdi. Rusiya ordusu Kokand xanlığına hücum edərək Mərkəzi Asiyanın ən böyük şəhəri olan Daşkəndi ələ keçirdi. **1867-ci ildə** işğal edilmiş ərazilərdə Türküstan general-qubernatorluğu yaradıldı. Növbəti ildə rus ordusu tərəfindən Buxara və Səmərqənd, bir müddət sonra isə Türkmənistan ərazisi işğal edildi. **1895-ci ildə** Pamirin tutulması ilə Mərkəzi Asiyanın işğalı başa çatdı.

Mərkəzi Asiyanın işğalının başa çatdırılmasının Rusiya üçün əhəmiyyəti nə idi? Bu işğalın əsarətdə olan xalqlar üçün nəticələrini müəyyən edin.

Mərkəzi Asiya və Qazaxıstanda Rusiyanın yeritdiyi siyasət mahiyyətə işğalçılıq və milli müstəmləkəçilik siyasəti idi.

İşğaldan sonra Mərkəzi Asiya və Qazaxıstanın həyatında baş vermiş yeniliklərin səbəbini izah edin.

Rus ordusunun Səmərqəndə daxil olması. Rəssam N.N.Karazin.

1905-ci ilin yanvarında Birinci Rus İnqilabı başladıqdan sonra çar “17 Oktyabr manifesti” ilə demokratik azadlıqlar verdiyini bəyan etdi. Bu, türk-müsəlman xalq-

ları yaşayan bölgələrdə milli hərəkətin canlanmasına səbəb oldu. Türk xalqlarının milli burjuaziyası, torpaq sahibləri və ruhanilər müəyyən güzəştlər əldə etməyə çalışırdılar. İctimai-siyasi, mədəni-maarif, milli və dini hüquqların bərpası ön planda dururdu. **1905–1906-cı illərdə** keçirilmiş Ümumrusiya müsəlmanları qurultayları türk xalqlarının təşkilatlanmasında mühüm rol oynadı.

Ümumrusiya müsəlmanları qurultayının Türk dünyası üçün əhəmiyyəti nədən ibarət idi?

Rusiyanın türk xalqları yaşayan bölgələrindən Dövlət Dumalarına seçilmiş deputatlar öz xalqlarının tələbini hökumətə çatdırmaq üçün Müsəlman fraksiyası yaratdılar. Qafqazda inqilabi çıxışlar geniş miqyas aldı. Bununla əlaqədar, Qafqaz canişini diyarda fəvqəladə vəziyyət tətbiq etməyə məcbur oldu.

Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində erməni millətçiləri Qafqazın azərbaycanlılar, gürcülər yaşayan bölgələri və Osmanlı imperiyasının şərqi vilayətləri hesabına uydurma “Böyük Ermənistan” yaratmaq üçün geniş fəaliyyətə başladılar. Rusiya hakim dairələri Osmanlı imperiyası ilə bağlı işğalçılıq planlarını gerçəkləşdirmək üçün imperiya ərazisində yaşayan ermənilərdən bir vasitə kimi istifadə etdi və onları silahlandırdı.

Çar Rusiyasının erməniləri silahlandırmaqda məqsədi nə idi?

Qafqaz cəbhəsində hərbi əməliyyatlar başladıqdan sonra erməni silahlı dəstələri arxa cəbhədə fəallaşdı. Onlar türk-müsəlman əhalini məhv etməyə, Osmanlı ordusuna silah-sursat və ərzaq daşıyan karvanlara basqın etməyə başladılar. Buna görə Osmanlı dövləti **1915-ci il aprelin 24-də** erməni dəstə başçılarının həbs olunması və həmin ilin mayında cəbhəyə yaxın bölgələrdən erməni əhalisinin imperiyanın daxili vilayətlərinə köçürülməsi haqqında qərar verdi. Sonrakı onilliklərdə erməni siyasətçiləri bu hadisəni ermənilərin guya türklər tərəfindən “mütəşəkkil surətdə dövlət səviyyəsində məhvi” kimi qələmə verərək uydurma “erməni soyqırımı” iddiasını irəli sürdülər.

Birinci Dünya müharibəsinin sonlarında erməni-daşnak silahlı dəstələri Bakı, İrəvan, Naxçıvan, Qarabağ, Zəngəzur, Şamaxı, Quba, Lənkəran, Şərqi Anadolu və Cənubi Azərbaycanda türk-müsəlman əhaliyə qarşı kütləvi soyqırımları həyata keçirdi.

“Erməni soyqırımı”nın uydurma olduğunu əsaslandırın.

Birinci Dünya müharibəsi dövründə Rusiyanın türk xalqları yaşayan bölgələrində cəbhə üçün vacib olan xammal və sənaye məhsulları istehsalını artırmaq məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirilirdi. Çarizm müsəlmanlara etibar etmədiyinə görə onları hərbi xidmətə çağırırdı. Əvəzində onlardan xüsusi vergi alınır. Rus ordusu cəbhədə böyük itkilər verdiyi üçün imperiyanın müsəlman əhalisi həm də kütləvi

şəkildə arxa cəbhədəki işlərə cəlb edilirdi. Mərkəzi Asiya və Qazaxıstanda çarizmin müstəmləkəçilik siyasəti və səfərbərlik əleyhinə üsyanlar baş verirdi. Bu üsyanların içərisində Amangəldi İmanovun başçılıq etdiyi və 50 mindən çox insanı əhatə edən xalq hərəkatı xüsusilə əzəmətli idi. Lakin xalq hərəkatı çarizm tərəfindən amansızlıqla yatırıldı.

Amangəldi İmanov

1. Nə üçün Rusiya Qafqazın işğalına böyük əhəmiyyət verirdi?
2. Qafqaz xalqlarının islamiyyətlə müridizm bayrağı altında birləşməsinin səbəblərini izah edin.
3. Şeyx Şamil haqqında məlumat toplayaraq təqdimat hazırlayın.
4. “Qafqaz müharibəsi” azadlıq mübarizəsinin səbəb və nəticələrini müəyyən edərək təhlil edin.
5. Çar Rusiyasının Mərkəzi Asiyada müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı baş verən üsyanları Cənubi Qafqazda baş verən üsyanlarla müqayisə edin.
6. Osmanlı dövlətinin ermənilərin daxili vilayətlərə köçürülməsi barədə verdiyi qərarın doğru addım olmasını sübut edin.
7. XX əsrin əvvəllərində Qafqazda və Rusiyanın türk bölgələrində baş vermiş milli azadlıq hərəkatı ilə “Qafqaz müharibəsi”ni müqayisə edin.

LAYİHƏ

II FƏSİL. ASIYA DÖVLƏTLƏRİ

3. Çin, Hindistan və Yaponiya

XIX əsrdə Çin, Hindistan və Yaponiyada hələ də feodal qaydaları mövcud idi. Böyük Britaniya Ost-Hind şirkəti vasitəsilə Çin və Hindistanla ticarət aparırdı. Dünyada hegemonluğu ələ almağa çalışan İngiltərə və ABŞ bu əraziləri öz təsir dairəsində saxlayır, onların sərvətini talayır, müstəmləkə siyasətini reallaşdırmaq üçün hər vasitəyə əl atırdı.

? Bəs, görəsən, bu dövlətlər hansı mübarizə üsuluna əl atır və müstəmləkəçi ölkələrin ağalığına qarşı öz etiraz səsinə necə ucaldırdı? Tarixin bu dönəmi mənbələrdə hansı faktlarla yadda qalıb?

Çin, Taypinlər hərəkatı, Hindistan, Sipahilər üsyanı, Yaponiya, Portsmut sülhü

XIX əsrdə **Çində** mancur ağalığı və feodal qaydaları mövcud idi. Burada ingilislərin tiryək alverini getdikcə genişləndirmələri Çin hökuməti tərəfindən narazılıqla qarşılandı və hökumətin xüsusi nümayəndəsi Kanton şəhərinə gələrək bütün tiryəki müsadirə edib yandırdı. Bundan narazı qalan Böyük Britaniya **1840-cı ildə** Çinə qarşı **Birinci Tiryək müharibəsində**

Birinci Tiryək müharibəsi

ildə Çin **Nankin** sülh müqaviləsini imzalamağa məcbur oldu. Müqavilənin şərtlərinə görə, ingilislərə Çinin 5 liman şəhərində konsulluq açmaq və ticarət etmək hüququ verildi. Həmçinin xarici dövlətlər Çində məskənlər yaratmaq, qoşun saxlamaq hüququ aldılar. Birinci Tiryək müharibəsi Çinin yarımüstəmləkəyə çevrilməsinin başlanğıcı oldu.

Nankin sülh müqaviləsinin şərtlərini təhlil edin. Sülhün Çin üçün nəticələrini müəyyənəldirin.

1856-cı ildə yeni – *İkinci Tiryək müharibəsi* başladı. İngilis–fransız hərbi dəstələri Kanton şəhərini mühasirəyə aldılar. Onlar əvvəlki müqavilələrə yenidən baxılmasını, Çin çaylarında ingilislərə məxsus gəmilərin üzməsinə icazə verilməsini tələb etdilər. Ciddi müqavimətə rast gəlməyən ingilis–fransız qoşunları **1860-cı ilin oktyabrında** Pekinə daxil oldu. Məğlub olan Çin hökuməti Böyük Britaniya və Fransa ilə yenidən qeyri-bərabər hüquqlu müqavilələr imzaladı. Pekin müqavilələrinin şərtlərinə görə, tiryək satışı açıq elan edildi, Çin Fransa və Böyük Britaniyaya *təzminat** ödəməli oldu.

Pekin müqavilələrinin şərtlərini həm təhlil, həm də Nankin müqaviləsi ilə müqayisə edin.

Xarici təcavüz, feodalların özbaşınalığı, mancur ağalığı, vergilərin ağırlığı xalq kütlələrinin vəziyyətini daha da ağırlaşdırdı. Xalqın mancurlara, müstəmləkəçilərə qarşı mübarizəsi *“Taypinlər hərəkəti”* (1850–1864) adını aldı. Hərəkətin rəhbəri Xun Sütsüan idi. O, bərabərlik ideyası təbliğ edir və “Səmavi ümumi rifah dövləti” (“Taypin tyanqo”) yaratmaq istəyirdi.

Taypinlər döyüşdə

Taypinlər hərəkəti Çinin tarixində hansı izi qoydu? Fikirlərinizi şərh edin.

Lakin monarxiya və feodal qaydaları ləğv edilmədi. Üsyançılar Nankin şəhərini tutaraq Xun Sütsüanı imperator elan etdilər. Taypinlər vergiləri azaltdılar, yoxsulların borclarını ləğv etdilər, qadınlara kişilərlə bərabər hüquq verdilər.

Yaranmış vəziyyət böyük dövlətlərin ölkəyə müdaxiləsini sürətləndirdi. Çindən növbəti güzəştlər qoparmaq istəyən Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ üsyanı yatırmaqda hökumətə kömək etdi. **1864-cü ildə** Nankin tutuldu və üsyan yatırıldı. Taypinlər hərəkəti yatırılsa da, ölkədə kapitalizmin meydana gəlməsi və inkişafı üçün yol açıldı.

Taypinlər hərəkətinin yatırılmasında xarici dövlətlərin marağı nə idi?

XIX əsrin axırlarında Çinin zəifləməsindən istifadə edən müstəmləkəçilər onu *“nüfuz dairələri”*nə bölməyə çalışdılar. Ölkənin bölüşdürülməsi yolunda ilk addımı Böyük Britaniya və ABŞ-ın köməyi ilə Yaponiya atdı. Koreya uğrunda mübarizə Çin–Yaponiya müharibəsinə (1894–1895) səbəb oldu. **1895-ci ildə** tərəflər arasında bağlanan müqaviləyə görə, Çin Koreyanın müstəqilliyini tanıdı. Müharibədə uğursuzluq Çinin bölüşdürülməsini sürətləndirdi.

* *Təzminat* – məğlub dövlətin qalib dövlətə verməli olduğu pul

LAYIHƏ

Çinin nüfuz dairəsinə bölünməsinə aid karikatur

Çinin “nüfuz dairələri”nə bölünməsinin nəticələrini izah edin.

XX əsrin əvvəllərində yarımmüstəmləkə ölkə olan Çində Mancur sülaləsi imperatorlarının qeyri-məhdud hakimiyyəti və xarici dövlətlərin müstəmləkə siyasəti milli burjuaziyanın və kapitalizmin inkişafı yolunda başlıca maneə idi. Bu, xalq kütlələrinin narazılığına və üsyanlara səbəb oldu. Üsyanlar ölkənin əksər vilayətlərini əhatə etdi. Sun Yatsenin **“Birləşmiş ittifaq”** adlı gizli təşkilat yaratması üsyançıların bir-biri ilə əlaqəsinə imkan verdi və inqilab başladı. **1911-ci ildə** qalib gələn üsyançılar ölkəni respublika elan etdilər. Sun Yatsen prezident seçildi. Lakin o, əcnəbi dövlətlərin və **“Birləşmiş İttifaq”**ın üzvlərinin təzyiqi ilə istefa verdi.

Sun Yatsen Çin inqilabının qarşısında duran ən mühüm vəzifəni – monarxiyanın devrilməsi və respublika qurulmasını yerinə yetirməyə nail oldu.

Çin inqilabının ən mühüm nəticəsini – monarxiyanın devrilməsini və respublika qurulmasını dəyərləndirin. Həmin dövrdəki Çin Respublikasının ərazisini müəyyənləşdirin. Bu ərazini müasir Çin Respublikasının ərazisi ilə müqayisə edin.

Sipahilərin edam olunması. Rəssam Vasili Vereşşaqin

Hindistan.

Böyük Britaniya Hindistanın işğalını Ost-Hind şirkəti vasitəsilə həyata keçirirdi. İngilis istismarının əsas formaları hind xalqı üzərinə qoyulan ağır vergilər, milli zülm, əhalidən orduda xidmət edənlərin ikincidərəcəli hərbi sayılması, Hindistana sənaye malları satılması və xammal aparılması idi.

Böyük Britaniya parlamentinin qərarı ilə XIX əsrin 30-cu illərində Hindistanda şəkər qamışı və pambıq plantasiyaları salınmağa başlandı. Həmin əsrin ortalarında ölkənin işğalı başa çatdırıldı. Əsrin ikinci yarısında isə Hindistanın xammal mənbəyinə çevrilməsi prosesi daha da gücləndi.

Hindlilərin zorla xristianlaşdırılacağı haqqında xəbərlər ölkədə üsyanın başlanmasına səbəb oldu. Üsyan **1857-ci ildə** ingilis ordusunda xidmət edən əsgərlərin (sipahilərin) çıxışı ilə başladı. Üsyançılar Dehlini ələ keçirib, Moğol sülaləsindən olan II Bahadır şahı hökmdar elan etdilər. Üsyan müstəmləkəçilərə əleyhinə milli azadlıq hərəkatına çevrildi. Əhalinin nifrət hədəfinə çevrilmiş Ost-Hind şirkəti ləğv edildi. Həm qurudan, həm də dənizdən hərbi qüvvələr yeridən ingilislər **1859-cu ildə** üsyanı yatırdılar.

Ost-Hind şirkətinin ləğv olunmasına münasibət bildirin. Şirkətin Hindistan üçün oynadığı rolu müəyyənləşdirin.

1885-ci ildə Ümum-hindistan Milli Konqresi yaradıldı. Konqres milli burjuaziyanın yuxarı dairələrini və millətçi məmurları birləşdirdi. *“Parçala, hökm-ranlıq et”* prinsipindən istifadə edən ingilislər Milli Konqresdə hindli fraksiyasını təmsil edən Tilakla müsəlmanların lideri Seyid Əhməd arasında ziddiyyətləri kəskinləşdirdilər.

Çin, Hindistan və Yaponiya XIX əsr –XX əsrin əvvəllərində

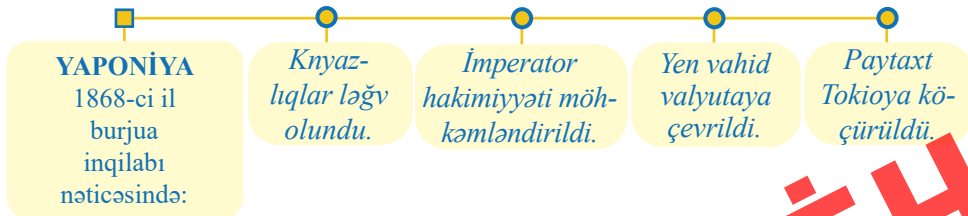
İngilislərin əhalini bir-birinə qarşı qoymaqda məqsədi nə idi?

Yaponiya. Yaponiya imperatoru ölkəni “qapalı ölkə” elan etdiyi üçün Böyük Britaniya, Hollandiya və ABŞ Yaponiyaya Çinin vəziyyətinə salmaqla hədələyib, onu “qapalılıq” siyasətindən əl çəkməyə məcbur etdi. XIX əsrin ikinci yarısında Yaponiya özünütəcrid siyasətindən əl çəkməyə məcbur oldu.

Özünü “qapalı ölkə” elan etmənin nə olduğunu müəyyənləşdirin. Bu siyasətin nəticələrini araşdırın.

Xalqın çıxışlarından qorxan feodallar “imperator hakimiyyətini bərpa etmək” şüarı altında hökuməti devirmək qərarına gəldilər. Mutsixito imperator taxtına çıxarıldı. Syoqun rejimi süqut etdi. **1868-ci ildə** Yaponiyada burjuva inqilabı baş verdi.

1889-cu ildə qəbul edilən ilk konstitusiyaya görə Yaponiya konstitusiyalı monarxiyaya çevrildi.

Daxili bazarın məhdudluğundan Yaponiyanın işğalçılıq meyilləri gücləndi, Uzaq Şərqdə nüfuz dairəsi uğrunda Rusiya ilə mübarizəyə başlandı. **1902-ci ildə** bağlanmış

LAYIHƏ

Rusiya–Yaponiya müharibəsi

1910-cu ildə imzalanmış Yaponiya–Koreya müqaviləsinə əsasən Koreya Yaponiyanın *protektoratına** çevrildi.

“Yaponiya Portsmut sülhü ilə Mancuriya, Koreya və Şimal–Şərqi Çində Rusiyanın təsirinin artmasının qarşısını alaraq söz sahibinə çevrildi. Beləliklə, Uzaq Şərqlə bu bölgədəki şiddətli rus-yapon rəqabəti Yaponiyanın üstünlüyü ilə nəticələndi... Yaponiyanın 1904–1905-ci illər müharibəsində Avropanın böyük bir dövlətini məğlub etməsi Uzaq Şərqdə yeni bir güc, dünya siyasət meydanında “böyük bir dövlət” kimi ortaya çıxdığını göstərdi. Bu dövrdən etibarən Yaponiya Uzaq Şərqdə dünya güclərinin balansında nəzərə alınacaq bir dövlətə çevrildi”.

Rifat Uçarol. Siyasi Tarih (1789-1994). İstanbul, 1995, s. 285.

İngiltərə–Yaponiya müqaviləsi Rusiya ilə müharibəyə hazırlığı gücləndirdi.

1904-cü ilin yanvarında Koreya limanlarında rus gəmilərinin yapon donanması tərəfindən batırılması ilə müharibə başlandı. Həmin ilin yayında Lyaoyan ətrafında Rusiya ordusu yaponlara məğlub oldu. Yapon ordusu və donanmasının Port-Artur qalasını ələ keçirməsi və Susima dəniz vuruşmasında qalib gəlməsi müharibənin taleyini həll etdi. **1905-ci ilin avqustunda** ABŞ-ın Portsmut şəhərində sülh müqaviləsi bağlandı. Rusiya Yaponiyanın Cənubi Mancuriya və Koreyada şərik-siz ağalığını tanıdı. Saxalinin cənub hissəsi Yaponiyaya verildi.

Portsmut sülhünün şərtlərini müzakirə edin. Bu sülhün şərtlərinin Yaponiya üçün əhəmiyyəti nə idi?

1. Tiryək müharibələrinin xarakterik xüsusiyyətlərini göstərin. Müasir dövrdə baş vermiş bu cür hadisələrdən nümunə gətirməklə müqayisələr edin.
2. Taypinlər hərəkətinin əvvəllər baş vermiş hərəkətlərdən fərqli cəhətini müəyyən edin.
3. Taypinlər hərəkətinin Çin üçün əhəmiyyətini izah edin.
4. Hindistanda ingilis istismarının səciyyəvi cəhətlərini müəyyənləşdirin.
5. Sipahilər üsyanının mühüm nəticəsini izah edin.
6. Nə üçün yapon feodalları Syoqun rejimini qurban verdilər?
7. Yaponiya–Rusiya ziddiyyətlərinin səbəbini aydınlaşdırın. Sizcə, bu ziddiyyətlər birdəfəlik aradan götürüldümü? Münasibət bildirin.

* *Protektorat* – xarici təhlükədən müdafiə bəhanəsi ilə əslində vəziyyətə salınıbş dövlət

III FƏSİL. AVROPA ÖLKƏLƏRİ VƏ AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI

4. Böyük Britaniya və Fransa

XIX əsrdə İngiltərə və Fransa öz qüdrətini saxlamaqda idi. Kapitalist münasibətlərinin inkişaf etdiyi bu ölkələr xammal və işçi qüvvəsi əldə etmək üçün müxtəlif yollara əl atırdı. Buna görə də hər iki dövlət müstəmləkə siyasəti aparmaqdan çəkinmirdi.

Onların bu siyasəti dünya xəritəsində hansı dəyişikliklərə səbəb oldu? İngiltərə və Fransa müstəmləkələrə yiyələnmək üçün hansı addımları atdı?

Böyük Britaniya, ilk parlament islahatı, dominion, Austerlits döyüşü, Müqəddəs İttifaq

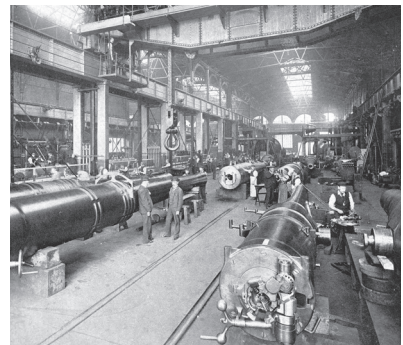
Böyük Britaniya. XIX əsrin birinci yarısında Böyük Britaniyanın bütün sənaye sahələrində fabrik və zavodlar üstünlük təşkil edirdi. Əsrin ortalarında fabriklərdə lazım olan avadanlıqlar artıq maşınlar vasitəsilə hazırlanırdı. Bu, sənaye (texniki) çevrilişinin başa çatması demək idi. Həmin dövrdə iqtisadiyyatda aparıcı rol kənd təsərrüfatından sənayeyə keçdi. Xırda və orta müəssisələr iri müəssisələr tərəfindən “udulur”, bununla da istehsalda **təmərküzləşmə*** prosesi gedirdi. Beləliklə, İngiltərə dünyada birinci sənaye ölkəsinə çevrildi. Onu “dünya emalatxanası” adlandırırdılar.

İngiltərənin “dünya emalatxanası” adlandırılmasının səbəbini izah edin.

Sənayenin coşqun inkişafına baxmayaraq, sənaye burjuaziyası hələ də hakimiyyətdə təmsil olunmamışdı. **1832-ci ildə** keçirilən ilk parlament islahatı nəticəsində parlamentdə sənaye burjuaziyasına da yer verildi. **1867-ci ildə** keçirilən ikinci parlament islahatı nəticəsində isə xırda burjuaziya və fəhlələrin yuxarı təbəqəsi də seçki hüququ qazandı.

XIX əsrdə Böyük Britaniya dünyada ən çox müstəmləkəyə sahib olan imperiya idi. **1867-ci ildə** qəbul edilən “Britaniya Şimali Amerikası haqqında akt”a görə, Kanada İngiltərənin ilk **dominionu**** oldu.

İngiltərənin siyasi quruluşu əvvəllər olduğu kimi qalırdı. Ölkəni iki siyasi partiya: mühafizəkarlar və liberallar növbə ilə idarə edirdilər. XX əsrin əvvəllərində liberallar seçkidə qalib gəldilər. Onların təşkil etdiyi hökumət sosial-iqtisadi sahədə islahatlar həyata keçirdi. Bu islahatlar Liberallar hökumətinin nüfuzunu xeyli artırdı.

Hərbi zavod. İngiltərə. XIX əsr

* **Təmərküzləşmə** – sənayenin müxtəlif sahələrinin iri müəssisələr şəklində cəmləşməsi

** **Dominion** – özünüidarə hüququ almış müstəmləkə ölkə

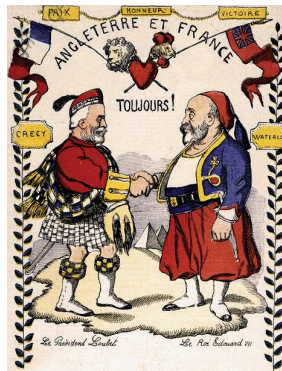

Avropa XIX əsrin I yarısında

İngiltərənin paytaxtı London dünyanın ticarət və maliyyə mərkəzi idi. Burada geniş bank şəbəkələri vardı. İngiltərə dünya ticarətində və kapital ixracında birinci yeri tuturdu. Lakin sənaye istehsalına görə o, ABŞ və Almaniyadan geri qalırdı.

İngiltərə Cənubi Afrikada öz müstəmləkələrini genişləndirmək istəyirdi. Bu səbəbdən də vaxtilə bura Avropadan köçüb gəlmiş avropalıların nəslindən olan burlarla müharibəyə başladı (1899–1902). Müharibə ingilislərin qələbəsi ilə başa çatdı. Bağlanan sülh müqaviləsinə görə, ingilislər bütün Cənubi Afrikanın işğalını başa çatdırdılar. **1910-cu ildə** bu torpaqlar **Cənubi Afrika İttifaqı** adı altında dominion hüququ aldı.

XX əsrin əvvəlində dünyanı bölüşdürmək uğrunda Almaniya ilə münasibətlər kəskinləşdi. Bu rəqabət İngiltərəni Fransa ilə yaxınlaşdırdı. İngiltərə Fransanın Mərakeşdə, Fransa isə İngiltərənin Misirdə ağalığını tanıdı. 1907-ci ildə Peterburqda ingilis–rus sazişi bağlandı. Beləliklə, onlar üçlükdə **“Antanta”*** hərbi-siyasi ittifaqını yaratdılar.

İngiltərə–Fransa; Rusiya–Fransa ittifaqı (karikaturalar)

“Antanta” hərbi-siyasi ittifaqının yaradılmasını zəruri edən səbəbləri müəyyən edin.

* **Antanta** – (fransız dilində saziş deməkdir). İngiltərə, Fransa və çar Rusiyasının Almaniya və müttəfiqlərinə qarşı yaratdıqları hərbi blok.

Fransa. XIX əsrin əvvəlində Fransa formal respublika sayılırdı. Lakin bütün hakimiyyət Napoleon Bonapartın əlində idi. **1804-cü ildə** senat Napoleon Bonapartı I Napoleon adı ilə imperator elan etdi və Fransada I imperiya yarandı. Fransanın işğalçılıq niyyətlərinə qarşı Avropa dövlətləri (İngiltərə, Rusiya, Avstriya) koalisiya – ittifaq təşkil etdilər.

Borodino döyüşü

1805-ci ilin oktyabrında Trafalqar dəniz döyüşündə ingilis donanması fransızları məğlubiyyətə uğratdı. Avstriya tərəfdən daha çox təhlükə gözlənildiyinə görə, I Napoleon əsas zərbəni oraya yönəldərək Vyanaı tutdu, Austerlits döyüşündə isə Rusiya və Avstriya ordusunu məğlub etdi. **1806-cı ildə** Prussiya ordusunu məğlub edib Berlinə daxil olan I Napoleon **“Kontinental blokada haqqında”** dekret imzaladı. Bu dekretə görə, Fransa imperiyasına və ondan asılı olan ölkələrə İngiltərə ilə ticarət qadağan edildi. Rusiya ilə imzalanan **1807-ci il Tilsit sülhünə** əsasən, Rusiya XIX əsrin əvvəllərində Fransanın Avropadakı işğallarını tanıdı və İngiltərəyə qarşı kontinental blokadaya qoşuldu.

Nə üçün Rusiya Tilsit sülhünün şərtlərini imzalamağa məcbur oldu?

1812-ci ilin iyununda I Napoleon Rusiyaya qarşı müharibəyə başladı və Borodino döyüşündə böyük itki verdi. Fasiləsiz müharibələrin ölkə iqtisadiyyatını zəiflətməsi və Fransa ordusunun Rusiyadakı məğlubiyyəti I Napoleon imperiyasının süqutunun başlanğıcı oldu. **1813-cü ilin oktyabrında** Leypsiq yaxınlığındakı **“Xalqlar döyüşü”ndə** müttəfiqlər Napoleon ordusunu

Vyana konqresi

məğlub etdilər. Növbəti ilin martında Parisə daxil olan müttəfiqlər I Napoleonu hakimiyyətdən uzaqlaşdıraraq Elba adasına sürgün etdilər. Burbonlar sülaləsi bərpa edildi.

1814–1815-ci illərdə keçirilən Vyana konqresinin qərarı ilə Rusiya, Avstriya və İngiltərə bir sıra ərazilər əldə etdi. Alman dövlətlərindən ibarət Almaniya İttifaqı yaradıldı. Fransa əvvəlki sərhədlərinə qaytarıldı.

LAYIHƏ

Çar I Aleksandrın təklifi ilə milli azadlıq hərəkatlarını boğmaq və Osmanlı dövlətinə qarşı mübarizə məqsədilə **“Müqəddəs İttifaq”** yaradıldı. Avstriya, Prussiya və Rusiyanın əsas rol oynadığı bu ittifaqa İngiltərə daxil olmadı.

1815-ci ilin martında Napoleon əsirlikdən qaçaraq Fransada hakimiyyəti yenidən ələ keçirdi. Lakin müttəfiqlər **Vaterloo döyüşündə** onu məğlub edərək Müqəddəs Yelena adasına sürgün etdilər.

III Napoleon

XIX əsrin ortalarında Lui Napoleonun III Napoleon adı ilə imperator elan edilməsi ilə Fransada ikinci imperiya quruldu. İkinci imperiya dövründə Fransada sənaye çevrilişi başa çatdı. **1870-ci ildə** Fransa vahid və qüdrətli Almaniya dövlətinin yaranmasına yol verməmək üçün Prussiya ilə müharibəyə başladı. Fransa ordusu başda III Napoleon olmaqla Sedan ətrafında məğlub edilərək təslim oldu. Sentyabrın 4-də Fransada ikinci imperiya rejimi dağıldı və xalq kütlələrinin tələbi ilə respublikanın yaradıldığı elan edildi. **1871-ci il yanvarın 18-də Versalda** Almaniya imperiyasının yarandığı elan edildi. Fransanın yeni hökuməti Almaniya imperiyası ilə sülh bağladı. Sülhün şərtlərinə görə Elzas və Lotaringiya vilayətləri Almaniya verildi. Fransa 5 milyard frank təminat ödəməli oldu.

İmperiya rəhbərliyinin fərasətsizliyinin üzə çıxmasının Fransa xalqı üçün əhəmiyyəti nə oldu?

XX əsrin əvvəllərində Fransa iqtisadiyyatında avtomobil, kimya, gəmiqayırma kimi sahələr daha çox inkişaf edirdi. Lakin sənayenin ümumi inkişafına görə Fransa ABŞ, Almaniya və İngiltərədən geri qalırdı. Fransa kapital ixracına görə dünyada ikinci yeri tuturdu.

Əsrin əvvəllərində formalaşmış Radikallar partiyası xırda və orta burjuaziyanın mənafeyini müdafiə edirdi. **1906-cı ildə** Fransa hökumətinə Radikallar partiyasının nümayəndəsi C.Klemanso başçılıq etməyə başladı. O, iri kapitalın imtiyazlarını məhdudlaşdıran “möhkəm hakimiyyət siyasəti” yeridirdi. XX əsrin əvvəllərində Fransanın xarici siyasətinin əsas vəzifəsi Almaniya qarşı yeritdiyi “revanşizm” (əvəzçılıq) siyasətində yeni müttəfiqlər tapmaq idi.

1. İngiltərənin iqtisadi yüksəlişinin səbəblərini müəyyən edin.
2. Birinci parlament islahatı ilə ikinci parlament islahatını fərqləndirən sxem qurun.
3. İşğallar İngiltərəyə nə verdi?

LAYIHƏ

4. Napoleon Bonapartın Elba və Mükəddəs Yelena adalarına sürgün edilməsi haqqında araşdırma apararaq təqdimat hazırlayın.
5. Fransada I və II imperiya dövrünü müqayisə edin.
6. İngiltərə və Fransanın xarici siyasətini müqayisə edərək, işğalçılıq siyasətlərinin mahiyyəti haqqında müzakirə aparın.
7. Napoleon Bonapartın Fransa tarixində rolunu müəyyən edin.
8. Versal sülhünün Fransa üçün nəticələrini necə qiymətləndirirsiniz?
9. 1814–1815-ci illərdə keçirilən Vyana konqresinin qərarlarının nəticələrini müəyyən edin.
10. Trafalqar dəniz döyüşü ilə Borodino döyüşünü müqayisə edin.

5. Almaniya və İtaliya

*XIX əsrin əvvəllərində Almaniya feodal dağınıqlığı vəziyyətində idi. Almaniya ol-
duğu kimi, İtaliya da siyasi pərakəndəlik hökm sürürdü. 1848–1849-cu illər inqila-
bı məğlubiyyətə uğradıldı, yadellilərin zülmünə və siyasi dağınıqlığa son qoymaq
mümkün olmadı. Almaniya və İtaliya XIX əsrin sonu–XX əsrin əvvəllərində dün-
yanın bölüşdürülməsində maraqlı olan ölkələrə çevrildi.*

*Almaniya və İtaliya belə bir vəziyyətdən necə çıxıb bildi? Dünyanın bölüşdürül-
məsi prosesinə qoşulan bu iki dövlətin dövrün proseslərində oynadığı rol nədən
ibarətdir?*

Şimali Alman İttifaqı, Sadova döyüşü, Üçlər İttifaqı, Salferino döyüşü

Almaniya. XIX əsrin əvvəllərində Almaniya dağınıq vəziyyətdə qalmaqda idi. Vyana konqresinin qərarına əsasən, **Almaniya İttifaqı** təşkil edildi. Onun daxilində Prussiya və Avstriya arasında ağalığ üstündə mübarizə gedirdi. Prussiyada əkinçiyarar-
lı torpaqların yarıdan çoxu iri mülkədarların əlində cəmləşsə də, tədricən varlı kəndlilər
də formalaşmağa başlamışdı. Almaniyanın kənd təsərrüfatında mülkədar torpaq sahib-
liyi qaldığı üçün kapitalizm ləng inkişaf edirdi.

XIX əsrin əvvəllərində Almaniyanın geri qalmasının səbəbini nədə görürsünüz?

1848-ci ildə Almaniya başlanan inqilabın əsas tələbləri vahid milli dövlətin yara-
dılması və feodal qaydalarının ləğv edilməsi idi. Prussiya kralı IV Fridrix Vilhelm Mil-
li Məclisə seçkilər keçirməyə razı oldu. Elə həmin ildə Berlində Prussiya Milli Məclisi
açıldı. Milli Məclis konstitusiya hazırlamalı idi. Lakin kral xalqın etimadını itirmiş
Milli Məclisi qovdu və özü xalqa “konstitusiya bağışlamaq” haqqında fərman verdi.

Frankfurt-Mayn şəhərində fəaliyyətə başlayan Ümumalman parlamentində depu-
tatların əksəriyyəti vahid Almaniya imperiyasının yaradılması ideyasını irəli sürdü-

LAYIHƏ

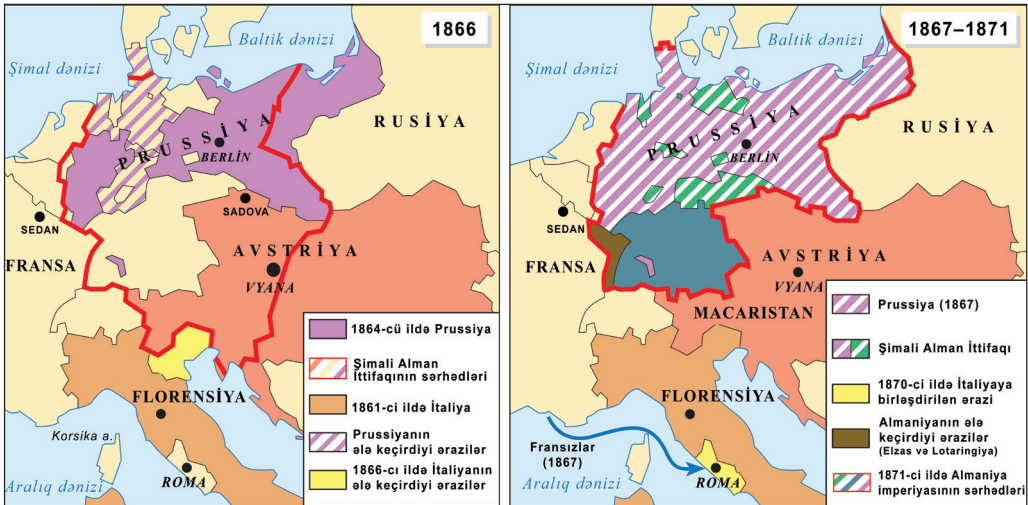

Kral IV Fridrix
Vilhelm

lər. Bu imperiya Almaniya İttifaqında olan dövlətləri birləşdirməli idi. **1849-cu ildə** Ümumalman parlamentində hazırlanmış konstitusiyanın müdafiəsi üçün ölkədə üsyanlar başladı. **1848–1849-cu illər** inqilabı burjua-demokratik inqilabı idi. İnqilab qarşıya qoyulan tələblərin çoxunu yerinə yetirə bilməsə də, Prussiyada konstitusiya qəbul edildi.

Sizcə, vahid Almaniya imperiyasının yaradılmasının əhəmiyyəti nə idi?

İnqilab məğlubiyyətə uğrasa da, Almaniya kapitalizmin inkişafı yoluna daxil oldu. Sənaye çevrilişi başladı. Dəmir yolları çəkilişinə, buxar maşınlarının sayına və kömür istehsalına görə Almaniya Fransanı ötüb keçdi. Prussiya kralı I Vilhelm **1862-ci ildə** Otto fon Bismarkı birinci nazir təyin etdi. Almaniyanı *“dəmir və qanla”** birləşdirməyin tərəfdarı olan Bismark bu işə mane olan Avstriya ilə müharibəni yeganə vasitə saydı. Şlezviq və Holşteyn vilayətlərini Danimarkanın əlindən alan Prussiya **1866-cı ildə Sadova döyüşündə** Avstriyanı məğlub etdi. Avstriya Almaniyanın birləşdirilməsi ilə barışmalı oldu. **1866-cı ildə** Bismark 22 dövlətdən ibarət Şimali Alman İttifaqını yaratdı və növbəti il vahid kon-

Almaniyanın birləşdirilməsi

stitusiya qəbul edildi. **1870–1871-ci illər** Fransa–Prussiya müharibəsində qalib gələn Prussiya Versalda Almaniya imperiyasının yarandığını elan etdi. Az sonra Ümumalman konstitusiyası qəbul olundu. Beləliklə, Almaniyanın birləşməsi prosesi başa çatdı. Vahid daxili bazar təşəkkül tapdı.

* “Zamanın böyük məsələləri parlament qətnamələri və çıxışlarla həll olunmur – “dəmir və qanla” həll olunur” deyən Bismark Almaniyanın silah gücünə birləşdirilməsini nəzərdə tuturdu.

Almaniyanın birləşdirilməsində Otto fon Bismarkın rolunu nədə görürsünüz və siz onu necə qiymətləndirirsiniz?

“1859–1862-ci illərdə Prussianın Rusiyada səfiri olan Bismark rus diplomatiya məktəbinin ənənələri ilə yaxından tanış olmuş, görkəmli nətiq və diplomat, Rusiyanın Xarici İşlər Naziri A.M.Qorçakovdan dərs almışdı. Qorçakovun inamını qazanan Bismark gündəlik diplomatik poçtla tanış olmaq imkanı əldə etmişdir... 1862-ci ildə Parisə səfir göndərilən Bismark fransız diplomatiyasının bütün nailiyyətlərindən bəhrələnmişdi. Beləliklə, Bismark Almaniyanın əhatəsində olan dörd böyük dövlətin – Avstriyanın, Fransanın, İngiltərənin və Rusiyanın diplomatiyasını öyrənməklə böyük təcrübə qazanmış və bu təcrübə Almaniyanın birləşdirilməsi prosesində böyük rol oynamışdı”.

Otto fon Bismark

A.N.Abbasbəyli və S.Z.Yusifzadənin “Almaniyanın birləşdirilməsi və beynəlxalq nəticələri” məqaləsindən

Almaniyanın Prussiya tərəfindən birləşdirilməsi

1864-cü ildə Danimarkanı məğlub edib Şlezviq və Holşteyni birləşdirdi.

1866-cı ildə Avstriyanı Sadova döyüşündə məğlub etdi.

1870-ci ildə Fransanı məğlub edib Elzas və Lotaringiyanı özünə birləşdirdi.

Bu dövrdə Almaniya, Rusiya və Avstriya yaxınlaşmağa başladı. Lakin Almaniya Rusiya–Osmanlı müharibəsindən (1877–1878) sonra Rusiyanın güclənməsini istəmədiyi üçün bu yaxınlaşma pozuldu. Buna baxmayaraq, Almaniya öncə Avstriya, sonra isə İtaliya ilə hərbi ittifaq bağladı. Beləliklə, **1882-ci ildə Üçlər İttifaqı** yarandı. Buna cavab olaraq, Rusiya Fransa ilə yaxınlaşdı və onlar arasında bağlanmış **1894-cü il** konvensiyası ilə gələcəkdə yaradılacaq “**Antanta**”nın əsası qoyuldu.

Üçlər İttifaqı ilə “Antanta”nı müqayisə edin.

XX əsrin əvvəllərində Almaniya sənaye məhsulu istehsalına görə ABŞ-dan sonra ikinci yerə çıxdı. Almaniyanın birləşdirilməsi, Elzas və Lotaringiyanın ələ keçirilməsi, Fransadan 5 milyard frank təminat alınması ölkənin iqtisadi inkişafına şərait yaratdı. Bu inkişaf inhisarların yaranmasını daha da sürətləndirdi. Almaniya kapitalı, əsasən, Cənub-Şərqi Avropaya, Yaxın Şərqə və Cənubi Amerikaya ixrac edilirdi.

Almaniyada dövləti imperator idarə edirdi. Ölkədə **şovinizist*** əhvali-ruhiyyə güclənir, Almaniyanın “zəruri yaşayış sahəsini” genişləndirmək ideyası formalaşırdı. Ölkənin hakim dairələri isə dünyanı yenidən bölüşdürmək istəyirdi. Bu məqsədə çatmaq üçün Almaniya imperiyası “dinc nüfuzetmə” siyasətindən istifadə etməklə (məsələn, Berlin–Bağdad dəmiryolu çəkməklə) yanaşı, açıq-aşkar müharibə etmək-

* Şovinizizm – millətçiliyin ifrat formalarından biri olub başqa millətlərə, xalqlara nifrət və adavəti qızışdırmağa yönəlmiş siyasət

dən də çəkinmirdi. “*Şərqa hücum*” şüarını irəli sürən Almaniya **1905-ci ildə** baş qərargah rəisi Alfred fon Şliffenin rəhbərliyi ilə həm Fransaya, həm də Rusiyaya qarşı “ıldırımsürətli” müharibə planı hazırladı. “*Şliffen planı*”na görə, müharibə iki cəbhədə aparılmalı idi.

Dünyanı yenidən bölüşdürmək fikrinə münasibət bildirin.

İtaliyanın birləşdirilməsi

1861-ci ildə Sardinia kralı **II Viktor Emmanuel** vahid İtaliyanın kralı elan edildi. Əvvəlcə Avstriya, sonra isə Fransanın Almaniya tərəfindən məğlub edilməsi Venesiyanın və Romanın İtaliya krallığına birləşdirilməsinə şərait yaratdı. Beləliklə, **1870-ci ildə** İtaliya torpaqlarının birləşdirilməsi başa çatdı. Ölkənin birləşdirilməsi siyasi pərakəndəliyə son qoydu. Milli dövlət quruculuğu iqtisadi yük-səlişə təkan verdi. Daxili ticarətin inkişafına əngəl olan maneələr aradan qaldırıldı.

İtaliyanın birləşdirilməsi səbəbini müzakirə edərək ölkə üçün əhəmiyyətini müəyyən edin.

Bir müddət sonra İtaliya ilə Almaniya arasında siyasi yaxınlaşma baş verdi. İtaliya Almaniyanın təşəbbüsü ilə Üçlər İttifaqına daxil oldu.

İtaliya. XIX əsrin birinci yarısında İtaliyada siyasi dağınıqlıq hökm sürürdü.

Ölkənin iqtisadi cəhətdən ən çox inkişaf etmiş bölgələri Sardinia krallığı və Avstriya zülmü altında olan Lombardiya idi. Sardinia kralı Fransa imperatoru III Napoleonla ittifaq bağlayıb Lombardiya və Venesiyanın ona qaytarılacağı təqdirdə, bəzi İtaliya torpaqlarının Fransaya verilməsi ilə razılaşdı. **1859-cu ildə Salferino döyüşündə** Fransa və Sardinia qoşunları avstriyalıları məğlub edib Lombardiyanı azad etdilər.

Lakin Avstriya ilə gizli sülh bağlayan Fransa müharibədən çıxdı. Nəticədə, Venesiya Avstriya zülmü altında qaldı.

Sizcə, İtaliyada siyasi pərakəndəliyin qarşısını necə almaq olardı?

1. İşğallar Almaniyaya nə qazandırdı?
2. Almaniyanın işğalçı siyasətini necə qiymətləndirirsiniz?
3. Cədvəl quraraq Almaniyanın xarici siyasətini İngiltərə və Fransanın xarici siyasəti ilə müqayisə edin.
4. İtaliyada yadelli zülmünə necə son qoyuldu?
5. “İldırımsürətli” müharibə planı (“Şliffen planı”) haqqında məlumat toplayaraq təqdimat hazırlayın.
6. İtaliyanın birləşdirilməsi siyasətini Almaniyanın birləşdirilməsi ilə müqayisə edin.
7. Sizcə, İtaliyanı Almaniyaya yaxınlaşdıran səbəb nə idi?

6. Rusiya

XIX əsrin əvvəllərində Rusiya ərazisinə görə dünyanın ən böyük dövlətinə çevrilsə də, inkişaf baxımından Qərbi Avropa ölkələrindən geridə qalırdı. 1801-ci ildə saray çevrilişi nəticəsində I Pavel öldürüldü və oğlu I Aleksandr (1801–1825) taxta çıxarıldı.

I Aleksandrın taxta çıxması Rusiya üçün hansı əhəmiyyətli rol oynadı? XIX əsrin əvvəlləri Rusiya tarixində hansı hadisə ilə yadda qaldı?

Rusiya, Dövlət Şurası, Dekabristlər üsyanı, Krım müharibəsi, Dövlət Duması

I Aleksandr atası tərəfindən zadəganlara qarşı yönəlmiş bütün məhdudiyyətləri aradan qaldırdı. Kəndli məsələsinin gərginliyini zəiflətmək üçün **“azad taxılçılar”** haqqında fərman verdi. Fərmana əsasən, mülkədarlar pul alıb kəndliləri torpaqla birlikdə azad edə bilərdilər. Bu, təhkimçiliyin ləğvinin mümkünlüyünün rəsmi etirafı idi.

1810-cu ildə ali idarəetmə və çarın yanında məşvərətçi orqan – **Dövlət Şurası** yaradıldı.

I Aleksandrın hakimiyyətə gələn kimi həyata keçirdiyi tədbirlərin əhəmiyyətini qiymətləndirin.

I Napoleon ordusu üzərində qələbədən sonra Qərbi Avropa ölkələri ilə tanış olan rus zabitləri bir sıra mütərəqqi cəmiyyət və təşkilatlar yaratdılar. Onlar I Aleksandrın ölümündən sonra, **1825-ci il dekabrın 14-də** taxta çıxacaq I Nikolayın andıçmə mərasimində çevriliş etmək istəyirdilər. Lakin zabitlər Senat meydanına toplaşana qədər andıçmə mərasimi həyata keçirilmişdi. Buna görə də I Nikolaya sadıq qüvvələr üsyançıları darmadağın etdilər. Dekabr ayında baş vermiş bu hadisə tarixə **“Dekabristlər üsyanı”** adı ilə daxil oldu. Dekabristlər üsyanı Rusiyada inqilabi hərəkətin başlanğıcı idi.

Çar I Nikolay

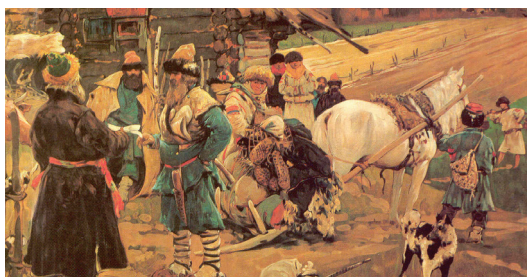
Dekabristlər üsyanının əhəmiyyəti nə oldu?

Çar II Aleksandr

Rusiyada təhkimçilik hüququnun ləğv edilməməsi ölkənin geriliyinin əsas səbəbi idi. **1861-ci il fevralın 19-da** II Aleksandr təhkimçilik hüququnun ləğv edilməsi haqqında **“Əsasnamə”** imzaladı. İslahat mülkədar kəndlilərinə aid idi. “Əsasnamə” elan edilən gündən təhkimli kəndlilərə şəxsi azadlıq verildi. Yəni onlar vətəndaşlıq hüququ aldılar. İndi onlar daşınan və daşınmaz əmlak ala bilərdilər. İslahata görə, şəxsən azad olan kəndlilərə mülkədarlar pay torpağı verməli, kəndlilər də pay torpağı üçün mülkədarlara pul ödəməli idilər. Dövlət kəndlilərə borc verərək onların torpaq paylarını satın almasına yardım edirdi. Onlar dövlətə olan borclarını 49 ilə qaytarmalı idilər. Pulu ödəyə bilməyənlər islahata qədərki mükəlləfiyyətləri yerinə yetirməli idi və müvəqqəti **mükəlləfiyyətli*** adlanırdılar. Yalnız 1881-ci ildə kəndlilərin müvəqqəti mükəlləfiyyətləri ləğv olundu. Onlar öz pay torpaqlarını satın almağa məcbur oldular. Təhkimçilik hüququnun ləğvi Rusiyada kapitalist münasibətlərinin inkişafına imkan yaratdı.

Rusiya tarixində 1861-ci il islahatını 1881-ci il islahatı ilə müqayisə edərək gələcəyiniz nəticə haqqında cədvəl qurun.

Kəndlilərə təhkimçilik hüququnun ləğvi haqqında məlumat verilir.

Təhkimçilik hüququnun ləğvi ilə yanaşı, bir sıra burjua islahatları da həyata keçirildi. **1864-cü ildə** seçkili hakimiyyət orqanı – **Zemstvo** idarələri yaradıldı. Bura əhalinin bütün təbəqələrinin nümayəndələri daxil idi. Zemstvolar yerli idarəetmə orqanı kimi quberniya və qəza ərazisində ancaq təsərrüfat və mədəniyyət məsələləri ilə məşğul olurdu.

Həmin ildə **məhkəmə islahatı** da həyata keçirildi və hökumətdən asılı olmayan məhkəmə yaradıldı. Hakimlər seçildiklərinə görə öz vəzifələrindən yalnız məhkəmənin qərarı ilə kənar edilə bilərdilər. Məhkəmə bütün təbəqələrdən (silkələrdən) olan andlı iclasçıların iştirakı ilə baş tuturdu. İclaslar açıq keçirilirdi. Bu islahat XIX əsrin 60–70-ci illərindəki islahatlar içərisində daha ardıcıl burjua islahatı idi.

İslahatın ardıcıl olduğunu nə ilə əsaslandırarsınız?

* Mükəlləfiyyət – hər hansı bir işi məcburi yerinə yetirmək öhdəliyi

1874-cü ildə həyata keçirilən *hərbi islahat* nəticəsində orduya *rekrut** toplanışı ümumi hərbi mükəlləfiyyətlə əvəz olundu. Bu islahatlar nəticəsində Rusiya feodal monarxiyasından burjua monarxiyasına çevrildi.

Xarici siyasət. XIX əsrin ortalarında Rusiyanın xarici siyasətində *“Şərq məsələsi”* mühüm yer tuturdu. Şərq məsələsinin mahiyyətini Osmanlı sultanının hakimiyyəti altında olan torpaqların bölüşdürülməsi və Yaxın Şərqdə nüfuz qazanmaq uğrunda Avropanın iri dövlətləri arasında gedən mübarizə təşkil edirdi. Lakin Yaxın Şərq məsələsində Rusiyanın İngiltərə və Fransa kimi qüdrətli rəqibləri var idi. Onlar Yaxın Şərqdə Rusiyanın güclənməsini istəmirdilər.

“Şərq məsələsi”ndə Rusiyanın mövqeyini izah edin.

Fələstində xristianlar üçün müqəddəs sayılan yerlər Osmanlı imperiyasına məxsus idi. Fələstin üstündə mübahisə Rusiyanın *Kırım müharibəsinə* (1853–1856) başlaması üçün bəhanə oldu. 1853-cü ilin iyununda Osmanlı dövləti ilə Rusiya arasında müharibə başladı. Həmin ilin oktyabrında Balkanlarda və Qafqaz cəbhəsində hərbi əməliyyatlar Rusiya üçün uğurla nəticələndi. **1853-cü il noyabrın 18-də Sinop buxtasındakı** döyüşdə Osmanlı donanması məğlub edildi. Bu hadisə İngiltərə və Fransanın müharibəyə qoşulmasını sürətləndirdi.

Sultan Əbdülməcid Kırım müharibəsində müttəfiqlərlə

Müharibənin birinci dövrünün ən mühüm hadisəsi hansıdır?

“Yerusəlimdəki kilsə və məzar yerləri xristianlar tərəfindən müqəddəs sayılırdı. Osmanlı imperiyasındakı xristian təriqətlər arasında bu yerlər böyük rəqabət mövzusu idi. Osmanlı imperiyası bu bölgəni öz ərazisinə əlavə etdikdən sonra müqəddəs yerlərdə təriqətlər arasında qurulan nizamı saxlamağa çalışdı. Lakin sonrakı illərdə iri dövlətlərin təzyiqi altında katoliklərə və pravoslavlara müəyyən imtiyazlar verildi. 1740-cı il kapitulyasiyası ilə fransız katolikləri yeni imtiyazlar aldılar. Fransa inqilabı dövründə baş verən hadisələr nəticəsində pravoslavlar müqəddəs yerlərdə üstünlük qazandı. Katoliklərin köhnə vəziyyətin bərpasını tələb etməsi müqəddəs yerlər uğrunda problemin yaranmasına səbəb oldu.”

Rifat Uçarol. Siyasi Tarih (1789-1994). İstanbul. 1995, s.196

*Rekrut — fransız dilində əsgər toplanması deməkdir.

İngiltərə, Fransa və Sardiniya Krım müharibəsində Osmanlı dövlətinin müttəfiqləri oldu. Onlar öz donanmalarını Qara dənizə yeritdilər. Prussiya və Avstriya Rusiyadan öz qoşunlarını Dunay knyazlıqlarından çıxarmağı tələb etdi. Bu hadisələrdən sonra Osmanlı dövləti hərbi əməliyyatları xeyli genişləndirdi. Rusiya ordusu Dunaydan çəkildi. **1854-cü ilin sentyabrında** ingilis, fransız və Osmanlı qoşunları Krımdakı *Almaçay* yaxınlığında rus qoşunlarını məğlub etdilər. Rusiya Krım müharibəsində məğlub oldu. Məğlubiyyətin əsas səbəbi Rusiyanın iqtisadi, hərbi-texniki geriliyi idi. **1855-ci ildə** I Nikolayın ölümündən sonra taxta çıxan II Aleksandr (1855–1881) müttəfiqlərlə sülh müqaviləsi imzalamağa məcbur oldu.

1856-cı il martın 30-da Parisdə müttəfiqlərlə Rusiya arasında bağlanan sülh müqaviləsinə görə:

- Rusiya Qara dənizdə hərbi donanma saxlamaq, sahillərdə qalalara sahib olmaq hüququndan məhrum edildi;
- Osmanlı dövlətinin ərazi bütövlüyü təmin olundu;
- Qara dəniz bütün ölkələrin ticarət gəmiləri üçün açıq elan edildi;
- Rusiya Osmanlı imperiyasının xristian əhalisini himayə etmək hüququndan məhrum edildi.

Lakin **1871-ci ildə** Londonda keçirilən beynəlxalq konfransda Rusiyanın Qara dənizdə hərbi donanma saxlamaq hüququ bərpa olundu. Rusiyanın işğalçılıq planlarının güclənməsi **1877–1878-ci illərdə** yeni Rusiya–Osmanlı müharibəsinin başlanmasına gətirib çıxardı. Qalib gələn Rusiya **1878-ci ilin martında** Osmanlı dövləti ilə *San-Stefano (Yaşilköy) sülhünü* imzaladı.

XX əsrin başlanğıcında Uzaq Şərqdə Rusiya ilə Yaponiya arasında rəqabət kəskin hal aldı. **1904-cü ilin əvvəlində** başlanan Rusiya–Yaponiya müharibəsindəki uğursuzluqlar Rusiyada sosial-iqtisadi vəziyyəti daha da ağırlaşdırdı və bu, inqilaba gətirib çıxardı. İnqilab **1905-ci ilin yanvarında** başladı və bütün Rusiya ərazisinə yayıldı.

1905–1907-ci illər inqilabının başlanmasını Rusiya–Yaponiya müharibəsindəki uğursuzluğun nəticəsi hesab etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

Həmin ilin dekabrında Moskvada baş verən silahlı üsyan inqilabın ən yüksək zirvəsi idi. Lakin silahlı üsyan yatırıldıqdan sonra inqilab zəifləməyə başladı. Bu dövrdə Dövlət Dumasına seçkilər keçirilsə də, 1907-ci il iyunun 3-də imperator tərəfindən II Dumanın qovulması inqilabın sonu demək idi. İnqilab qarşısına qoyduğu əsas vəzifələri, o cümlədən aqrar məsələni yerinə yetirə bilmədi.

Sizcə, dumaların hansı əhəmiyyəti var idi?

İnqilab kəndlərdə hökumətin sosial dayacağının zəif olduğunu təsdiq etdi. Bunu nəzərə alan hökumət **1910-cu ildə** kənd icmalarının dağıdılmasını nəzərdə tutan

aqrar qanun qəbul etdi. İslahat kəndlilərin icmadan çıxmasına icazə verir, narazı yoxsullar və ortabablar Sibirə, Mərkəzi Asiyaya, Cənubi Qafqaza köçürülürdülər. İslahatlar nəticəsində kənddə təbəqələşmə prosesi gücləndi.

1. XIX əsrin əvvəllərində Rusiyanın vəziyyəti haqqında nə düşünürsünüz?
2. II Aleksandrın həll etməli olduğu əsas məsələlər nə idi?
3. Faktlara əsaslanaraq “Şərq məsələsi” haqqında esse yazın.
4. “Şərq məsələsi”nin Osmanlı dövləti üçün nəticəsini izah edin.
5. 1910-cu ildə qəbul olunan aqrar qanunun mahiyyətini açıqlayın.
6. XX əsrin əvvəllərində Uzaq Şərqdə Rusiya ilə Yaponiya arasında rəqabəti kəskinləşdirən amilləri izah edin.

7. Amerika Birləşmiş Ştatları

ABŞ-ın yaranması Amerika qitəsində yeni dövlətçilik ənənələrinin əsasını qoydu, müstəmləkəçiliyə ciddi zərbə vurdu. C.Vaşinqtonun əsasını qoyduğu müstəqil dövlətçilik prinsipi inkişaf etdirildi. Bununla yanaşı, Avropa dövlətləri arasındakı ziddiyyətlər, ölkənin Avropa və Asiyadan kənarda yerləşməsi, qitədə ona rəqibin olmaması ABŞ-ın ərazisinin genişlənməsini təmin etdi.

Bu dövrdə ABŞ-da hansı tarixi proseslər baş verdi? Onun qitədəki hegemonluğunun tarixdəki rolu nədən ibarət oldu?

Gent müqaviləsi, İkinci İstiqlaliyyət müharibəsi, “Homstedlər haqqında” qanun, Avraam Linkoln

XVIII əsrin ikinci yarısında müstəqil dövlətin yaranması, hərbi xərclərin az olması, geniş münbit torpaqlar və bol faydalı qazıntılar ABŞ-da iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli şərait yaratdı. Avropadan gələn mühacirlərin sayı artdı. ABŞ gəmiçiliyin inkişafına görə İngiltərədən sonra dünyada ikinci yeri tutdu. 1800-cü ildə prezident seçilən Tomas Cefferson ölkəni möhkəmləndirmək üçün tədbirlər həyata keçirdi. O, seçki senzini ləğv etdirdi, borclular və məhbuslar üçün humanist qanunlar qəbul etdi.

T.Ceffersonun bu tədbirləri həyata keçirməsinə səbəb nə idi?

ABŞ-ın Böyük Britaniyanın Şimali Amerikadakı müəlləklərini ələ keçirmək cəhdi 1812-ci ildə yeni müharibəyə səbəb oldu. İki ilə yaxın davam edən müharibə **1814-cü ildə** Belçikada **Gent müqaviləsinin** imzalanması ilə başa çatdı. Müqaviləyə görə, İngiltərə ABŞ-a öz müstəmləkəsi kimi baxmaqdan, ABŞ isə Kanadaya iddiasından əl çəkdi. Bu müharibə ABŞ tarixində **İkinci İstiqlaliyyət müharibəsi** adlanır. Müharibənin gedişində yerli hinduların bir hissəsi məhv edildi, qalanlar isə Missisipi çayından qərbdə onlar üçün ayrılmış xüsusi ərazilərə köçürüldü.

LAYIHƏ

Nə üçün bu müharibəni ABŞ tarixində İkinci İstiqlaliyyət müharibəsi adlandırırlar?

ABŞ XIX əsrdə

ABŞ-da Şimalla Cənubun müharibəsinə aid plakat

XIX əsrin əvvəllərində Avropada aparılan müharibələr ABŞ-a öz ərazilərini genişləndirməyə imkan yaratdı. Əsrin ortalarına kimi Luiziana, Florida, Şimali Kaliforniya və Texas ABŞ-a birləşdirildi.

Şimal və Cənub ştatları arasında iqtisadi inkişaf fərqli yolla gedirdi. Quldarlığın ləğv edildiyi şimalda sənaye inkişaf edir, fermer təsərrüfatı geniş yayılırdı. Cənubda isə kənd təsərrüfatında qul əməyi hakim idi və quldar plantasiyaları üstünlük təşkil edirdi. Burada irqi ayrı-seçkilik daha dərin kök salmışdı.

İrqçiliyin dərin kök salmasının səbəbi nə idi? İzah edin.

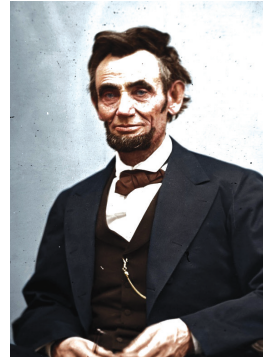
İngiltərədən gətirilən malların ticarətinə qadağa qoyulması yerli sənayenin inkişafına təkan verdi, banklar yaranmağa başladı. Ölkədə geniş vüsət alan **abolisionistlər***

hərəkəti quldarlığın (köləliyin) ləğv edilməsini tələb edirdi. Çünki quldarlıq ölkənin sənaye inkişafı yolunda başlıca maneə idi.

ABŞ sənayesinin inkişafında quldarlıq nə üçün başlıca maneə hesab edilirdi? Fikirlərinizi şərh edin.

* Abolisionistlər – köləliyin ləğvi tərəfdarlarına verilən ad

1854-cü ildə Respublikaçılar partiyası yarandı. Partiyada rəhbər rol sənaye burjuaziyasına məxsus idi. Fəhlələr, fermerlər, ticarət və sənaye burjuaziyası Respublikaçılar partiyasının tərəfdarı idilər. 1860-cı ildə bu partiyanın nümayəndəsi Avraam Linkoln prezident seçildi. Cənub quldarları buna cavab olaraq ittifaqdan çıxıb **Konfederasiya*** yaratdılar. Bu qarşıdurma ölkədə vətəndaş müharibəsinin başlanmasına gətirib çıxardı.

Avraam Linkoln

ABŞ-da baş vermiş vətəndaş müharibəsinin səbəbini təhlil edin. Bu müharibənin başlanmasına daha nələr səbəb ola bilərdi?

ABŞ-da vətəndaş müharibəsi (1861–1865)

ABŞ-da vətəndaş müharibəsi (1861–1865)

Müharibənin səbəbi

Sənaye baxımından inkişaf etmiş Şimalla quldarlığın hökm sürdüyü Cənub ştatları arasında ziddiyyətlərin kəskinləşməsi

* **Konfederasiya** – (latın dilində “konfederasio” – “birlik” deməkdir.) – Səverenliklərini mühafizə etmək üçün dövlətlərin bu və ya digər məqsədlə müvəqqəti olaraq birləşdiyi çox da möhkəm olmayan birliyidir.

LAYİHƏ

Müharibənin birinci mərhələsində (1861–1862) Cənub ştatları daha çox uğur qazandılar. Onlar İngiltərə və Fransadan kömək alaraq Vaşinqtonu ələ keçirmək istəyirdilər. **1862-ci ildə** qəbul edilmiş *“Homstedlər haqqında”* qanuna görə, torpaq becərmək istəyən hər bir amerikalı cüzi rüsum ödəməklə qərb tərəfdən 160 **akr*** torpaq sahəsi ala bilərdi. Həmin ildə *“Azadolunma haqqında Bəyannamə”* imzalandı. Bəyannamədə quldarlığın ləğvi nəzərdə tutulurdu. Bütün bunlar müharibədə Şimalın üstünlüyünü təmin etdi. **1865-ci ildə** Şimal ordusu Konfederasiyanın paytaxtını tutdu. ABŞ-dakı vətəndaş müharibəsi Şimal ştatlarının qələbəsi ilə başa çatdı.

Beləliklə, vətəndaş müharibəsinin gedişində quldarlıq ləğv edildi. Quldarların siyasi ağalığına son qoyuldu, hakimiyyət burjuazıyanın əlinə keçdi. Ölkədə aqrar məsələlərin həll olunması iqtisadi inkişafa təkan verdi.

ABŞ-da quldarlığın ləğv edilməsinin əhəmiyyəti nə idi?

Avraam Linkoln sui-qəsd nəticəsində öldürülsə də, mübarizə davam edirdi. **1866-cı ildə** Konqresdə konstitusiyaya edilən düzəlişə görə, qara dərililər ağlarla bərabər mülki və siyasi hüquqlar aldılar.

ABŞ-da quldarlığın ləğvi və kənd təsərrüfatında kapitalizmin “fermer yolunun” inkişafı, dəmir yollarının çəkilməsinin geniş miqyas alması, istehsalda ən yeni elmi kəşf və ixtiralarından istifadə olunması sürətli iqtisadi inkişafı təmin etdi. ABŞ sənaye istehsalının həcminə görə dünyada birinci yerə çıxdı.

Teodor Ruzvelt

Sənayenin yeni sahələri inkişaf edirdi. *Inhisar*** birliyi olan *trestlər**** yaranırdı. İlk tresti Con Rokfeller yaratmışdı.

Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində *“Standart oyl”* tresti ən böyük neft inhisarlarından birinə çevrilmişdi.

Dünya iqtisadi böhranından (1900–1903) sonra ABŞ-da islahatlar keçirildi. İslahatları həyata keçirən ən görkəmli nümayəndələr Teodor Ruzvelt və Vudro Vilson idilər. 1900-cü ildə prezident seçilən Respublikaçılar partiyasının nümayəndəsi U.Makkinli öldürüldü və onu vitse-prezident T.Ruzvelt əvəz etdi. T.Ruzveltin təşəbbüsü ilə konqres *“Trestlər əleyhinə”* qanun qəbul etdi. İri trestlərin fəaliyyətinə dövlət nəzarəti qoyuldu. Növbəti prezident seçkilərində də qələbə qazanan T.Ruzvelt bu nəzarəti daha da gücləndirdi.

“Trestlər əleyhinə” qanunun qəbul edilməsinin əhəmiyyəti nə idi? Bu qanunun verilməsinin müsbət və mənfi tərəflərini müəyyən edin.

* *Akr* – (ingilis dilində sahə mənasını verir) öküzdən istifadə etməklə gün ərzində şumlanan sahə hesab edilirdi. Bir hektar 2,47 akr-a bərabərdir.

** *Inhisar* – istehsal, satış və xarici ticarətdə müstəsna hüquqa malik olmaq.

*** *Trest* – tərkibinə daxil olan müəssisələrin istehsal, satış, bəzənsə hüquqi müstəqilliklərini itirdikləri inhisar forması

ABŞ Cənubi Amerika ölkələrinə münasibətdə **“Böyük dəyənək”*** siyasəti yeridirdi. T.Ruzveltə görə, ABŞ-ın borcu “Beynəlxalq polis rolunu” öz üzərinə götürməkdə. Bu siyasət prezident U.Taftın dövründə də davam etdirildi. O, borclar verməklə Latin Amerikasını ölkələrini asılı vəziyyətə salırdı. Bu siyasət **“Dollar diplomatiyası”** adlanırdı.

1912-ci ildə prezident seçilən V.Vilson vergilərin azaldılması, trestlər əleyhinə qanunlar qəbul edilməsi, 8 saatlıq iş günü təyin edilməsi və s. kimi təkliflər irəli sürdü. Onun hakimiyyət illəri **“Yeni demokratiya dövrü”** adlanır. V.Vilson bank sistemi üzərində dövlət nəzarəti qoya bildi. **1913-cü ildə** senatorların bilavasitə xalq tərəfindən seçilməsi haqqında konstitusiyaya düzəliş əlavə edildi. Bu dəyişikliklər Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində ABŞ-ın mövqeyini xeyli möhkəmləndirdi.

Uilyam Taft

Vudro Vilson

1. ABŞ-da vətəndaş müharibəsinin mühüm nəticələrini izah edin.
2. ABŞ-da inhisar birliklərinin yaranmasının səbəblərini izah edin.
3. V.Vilsonun hakimiyyəti dövrünü nə üçün “Yeni demokratiya dövrü” adlandırırlar?
4. “Böyük dəyənək” və “Dollar diplomatiyası” ifadələrinin mahiyyətini izah edin.
5. Sənaye istehsalının həcminə görə ABŞ-ın dünyada birinci yerə çıxmasının səbəbini izah edin.
6. “ABŞ tarixində T.Ruzveltin fəaliyyəti” adlı təqdimat hazırlayın.
7. Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində ABŞ-ın mövqeyini möhkəmləndirən şərtləri aydınlaşdırın.
8. Mətnə verilmiş məlumatlara əsasən, şəxsiyyətlərin fəaliyyətlərini özündə əks etdirən cədvəl hazırlayın.

* “Böyük dəyənək” – T.Ruzveltin Latin Amerikasını ölkələrini qarşı həyata keçirdiyi siyasət

8. Birinci Dünya müharibəsi

XX əsrin əvvəllərində dünyanın yenidən bölüşdürülməsi uğrunda Avropa dövlətlərinin iki hərbi-siyasi bloku arasında mübarizə Birinci Dünya müharibəsinin başlanmasına səbəb oldu. Əsas bu ziddiyyət Almaniya ilə Böyük Britaniya arasında idi.

Birinci Dünya müharibəsinin baş verməsi xalqların tarixində hansı iz qoydu? Dünyanın bölüşdürülməsi siyasətinin nəticələri necə oldu?

Frans Ferdinand, Qavrila Prinsip, Marna döyüşü, “Verden qəssabxanası”

Frans Ferdinandın öldürülməsi

Bosfor və Dardanel boğazlarında öz hökmranlığını yaratmağa, həm də Almaniyanı iqtisadi cəhətdən zəiflətməyə çalışırdı.

Birinci Dünya müharibəsinə qoşulmuş dövlətlərin əsas məqsədlərini müəyyən edin.

1914-cü il iyunun 28-də Avstriya-Macaristan taxt-tacının vəliəhdi Frans Ferdinandın serb millətçisi Qavrila Prinsip tərəfindən öldürülməsi müharibənin başlanması üçün bəhanə oldu. Avstriya-Macaristan Serbiyaya ultimatum verib qatilin təslim edilməsini istədi. Rədd cavabı aldığı üçün Serbiyaya müharibə elan etdi.

Frans Ferdinandı qarşı törədilmiş sui-qəsdin səbəb və nəticələrini təhlil edin.

Bu zaman Almaniya Serbiyanı müdafiə edən Rusiyaya müharibə elan etdi. Az sonra Fransaya müharibə elan edən Almaniya Belçikaya qoşun yeritdi. Bu, İngiltərənin Almaniya qarşı müharibəyə başlaması ilə nəticələndi. Yaponiya da Almaniyaya qarşı müharibə elan edərək onun Uzaq Şərqdəki torpaqlarını tutmağa və Çini

itaət altına almağa başladı. **1914-cü ilin payızında** Osmanlı dövləti Üçlər İttifaqı tərəfindən müharibəyə qoşuldu. Buna cavab olaraq Rusiya, İngiltərə və Fransa Osmanlı dövlətinə qarşı müharibəyə başladı. Müharibəyə qoşulan dövlətlərin hər birinin qabaqcadan hazırlanmış hərbi planları var idi. Müharibənin əvvəllərində Avropada üç cəbhə yaranmışdı: Qərb, Şərq (Rusiya) və Balkan. Bir qədər sonra yaranmış dördüncü Qafqaz cəbhəsində Rusiya və Osmanlı ordusu vuruşurdu. Şliffen tərəfindən hazırlanmış **“İldırım sürətli müharibə”** planına əsasən, alman ordusu zəif müdafiə olunan Lüksemburq və Belçika ərazisindən Fransaya keçərək fransız qoşunlarını əzməli və təslim olmağa məcbur etməli idi. Bundan sonra qısa müddətdə Rusiyanı da darmadağın etmək nəzərdə tutulurdu. Alman ordusu avqustun əvvəllərində Lüksemburq və Belçikadan keçərək Şimali Fransaya daxil oldu. Fransa hökuməti paytaxt Parisi tərk etməyə məcbur qaldı.

Şliffen planını xəritə üzərində əks etdirin.

1914-cü ilin sentyabrında Marna çayı sahilində ingilis–fransız qoşunları almanların hücumunun qarşısını alıb onları geri oturtdu. Beləliklə, Marna döyüşü “İldırım sürətli müharibə” planını boşa çıxardı. Almaniya Qərb və Şərq cəbhəsində mövqə müharibəsi aparmaq məcburiyyətində qaldı.

1915-ci ildə Almaniya və müttəfiqləri əsas zərbəni Rusiyaya qarşı yönəldərək onu məğlub edib müharibədən çıxarmaq planı hazırladılar. Buna görə də əsas diqqət Şərq cəbhəsinə yönəldi. Almaniya və Avstriya-Macaristan qoşunları Qorlitsa ərazisində cəbhəni yardılar. Almanların bu hücumu ruslar üçün fəlakətlə nəticələndi. Rus ordusu məğlub olub geri çəkildi.

Sizcə, Rusiyanı bu müharibədən niyə çıxarmaq istəyirdilər?

Almaniya tarixdə ilk dəfə Qərb cəbhəsində İngiltərəyə qarşı sualtı qayıqlardan istifadə edərək sərnəşin və yük gəmilərini batırdı. Həmçinin ilk dəfə olaraq Almaniya Belçika ərazisində zəhərli xlor qazından istifadə etdi. Bu zaman “Antanta” dövlətləri bir sıra ərazilər vəd edərək İtaliyanı öz tərəflərinə çəkə bildilər. **1915-ci ilin yazında** Londonda İngiltərə, Fransa, Rusiya və İtaliya arasında gizli razılaşma əldə edildi. İtaliya “Antanta”ya qoşuldu. Həmin ilin payızında digər tərəf Bolqarıstanı öz tərəfinə çəkdi və **Dördlər İttifaqı** meydana gəldi.

“Antanta” dövlətləri Çanaqqala boğazını, sonra isə İstanbulu ələ keçirərək Osmanlı dövlətini məhv etmək niyyətində idi. Lakin hərbi-texniki üstünlüklərinə baxmayaraq, **1915–1916-cı illərdə** baş verən **Çanaqqala** döyüşündə “Antanta” qoşunları türk ordusuna məğlub oldu. Çanaqqalada vətəni uğrunda canından keçən hər bir türk əsgəri tarixdə görünməmiş qəhrəmanlıq salnaməsi yazdı. Qələbənin qazanılmasında azərbaycanlı könüllülərin böyük payı vardı. Bu zaman ingilislərin İraqı tutmaq təşəbbüsü də iflasa uğradı. Onlar Bağdad yaxınlığında Osmanlı ordusu tərəfindən məğlub edildilər.

LAYIHƏ

Çanaqqala döyüşündən bir səhnə

Osmanlı dövlətinin müharibəyə qoşulmaqda məqsədlərini necə qiymətləndirirsiniz? Müzakirə edin.

Rusiyanı zəiflədən Almaniya bütün diqqətini Fransaya qarşı yönəltdi. **1916-cı ilin fevralında** alman qoşunları **Verden** yaxınlığında hücumu keçdi. Bu vuruşma tarixə **“Verden qəssabxanası”**

“Britaniyanın Hərbi Dəniz naziri Çörçillin sözlərinə görə, dəniz qüvvələri ilə möhkəmləndirilmiş yunan ordusu dərhal Türkiyəni ürəyindən vurmaq üçün Gelibolunu tutacaq. Bu, Çanaqqala boğazını müttəfiqlərin üzünə açacaq və Mərmərəyə daxil olmağa imkan verəcəkdir. Türk və alman gəmiləri batırılacaq. Oradan Qara dənizdəki Rusiya donanması ilə əlaqə qurulacaq və vəziyyətə tamamilə nəzarət ediləcəkdir”... U.Çörçillin fikrincə, “Çanaqqala əməliyyatı ilə dünya tarixi dəyişdiriləcək, Osmanlı imperiyası iki yerə bölünəcək, paytaxt iflic olacaqdı. Balkan dövlətləri düşmənlərinə qarşı birləşəcək, Serbiya xilas olacaq, ruslara müharibədə kömək ediləcək, müharibə müddəti çoxsaylı insan həyatını xilas etmək üçün qısaldılacaqdır”.

Y.Hikmet Bayur. Türk İnkılabı Tarihi, c. III, Kısım 2, Ankara, 1991, s. 55

adı ilə daxil oldu. Altı ay davam edən döyüşdə almanlar çox da böyük əraziyə sahib ola bilmədilər. Həmin ilin yayında Almaniyanın zəifləməsindən istifadə edən ingilis və fransız qoşunları **Somma çayı** sahilində hücumu keçdilər. Payızın axırına kimi davam edən bu döyüşlərdə ingilislər və fransızlar tarixdə ilk dəfə olaraq tanklardan istifadə etdilər. İngiltərə və Fransa ordusunun hücumu ciddi müvəffəqiyyət qazanmağa imkan verməsə də, alman ordusunun Verden üzərinə hücumunu zəiflətdi və müdafiəyə keçməyə vadar etdi. İngilis və alman hərbi donanması arasında baş verən Yutlandiya dəniz döyüşündə tərəflərin heç biri qələbə qazanmadı.

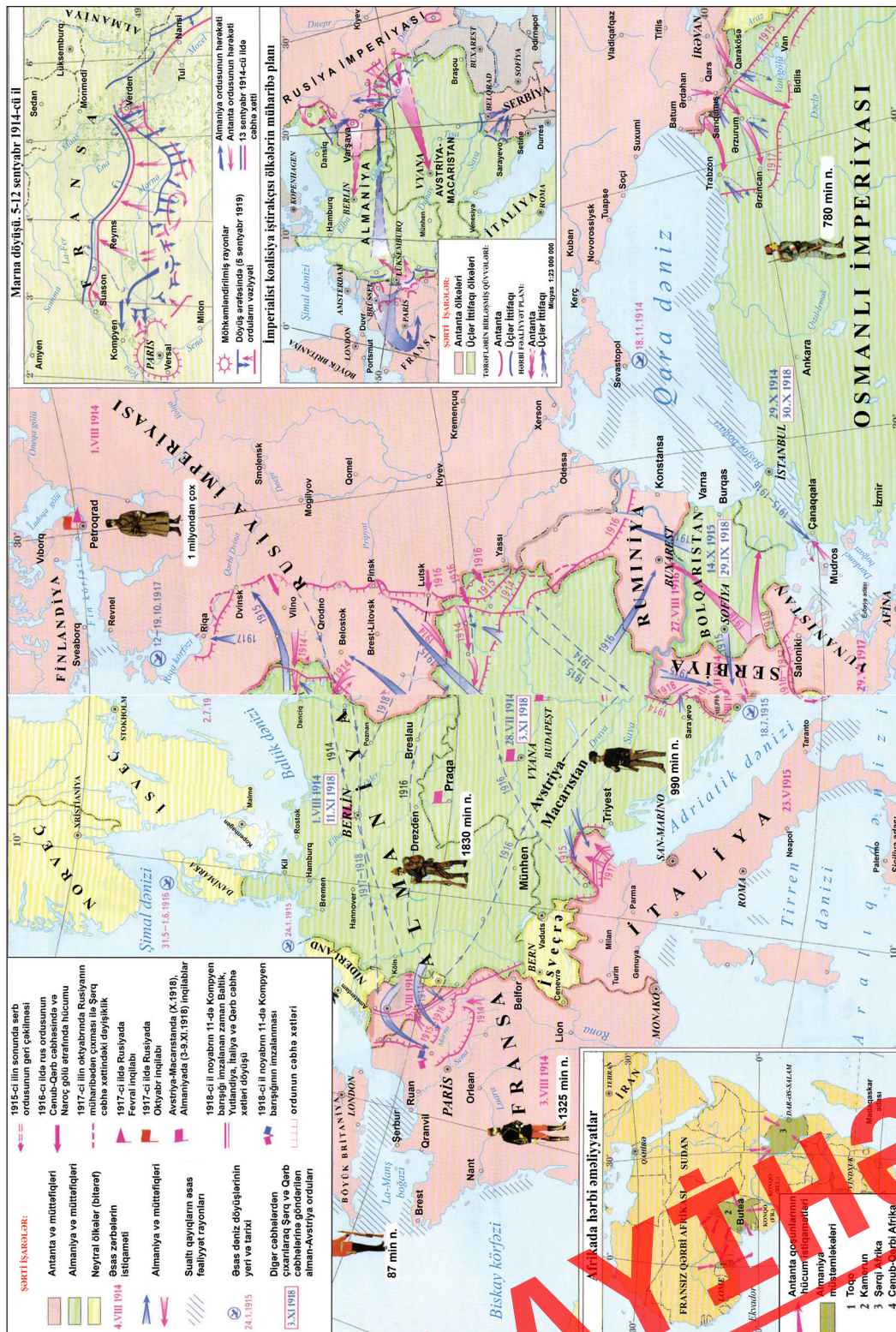
Verdendə baş verən vuruşmanın “Verden qəssabxanası” adını almasının səbəbini izah edin.

Qafqaz cəbhəsində isə ruslar Ərzurumu və Trabzonu işğal etdilər. Bu zaman “Antanta” tərəfindən müharibəyə qoşulan rumın ordusu Avstriya–alman–bolqar qoşunları tərəfindən məğlubiyyətə uğradıldı.

1917-ci ildə müharibəyə cəlb olunan ölkələrdə müharibə əleyhinə etiraz dalgası başladı. Bu özünü Rusiyada daha qabarıq şəkildə büruzə verdi. Rusiyada burjuva-demokratik inqilabı nəticəsində monarxiya devrildi. Ölkədə müvəqqəti hökumət yaradıldı. Lakin payızda bolşeviklər dövlət çevrilişi edərək hakimiyyəti ələ aldılar. **1918-ci il martın 3-də** bolşevik hökuməti Almaniya və onun müttəfiqləri ilə

Birinci Dünya müharibəsi. 1914–1918-ci illər. Avropada və Afrikada hərbi əməliyyatların ümumi gedişi

Marşal Foş

Brest-Litovskda separat sülh* bağlayaraq Rusiyanı müharibədən çıxardılar. Bu, Almaniyanın vəziyyətini xeyli yüngülləşdirdi. Rumıniya da Dördlər İttifaqı ilə sülh bağlayıb müharibədən çıxdı.

“Antanta” dövlətlərinə çoxlu borc verdiyi üçün onların qələbəsini istəyən ABŞ 1917-ci ilin aprelində Almaniya müharibə elan etdi. Fransa və İngiltərə isə qələbənin bəhrələ-rini ABŞ-la bölüşmək istəmirdi. Odur ki onlar ABŞ qoşunları gələnə qədər müharibəni başa çatdırmaq istəyirdilər. Almaniya da, öz növbəsində, ABŞ qoşunları gələnə qədər “Antanta” qüvvələrini məğlubiyyətə uğratmaq istəyirdi.

ABŞ-ın müharibəyə qoşulmasının səbəbi nə idi?

Marşal Foşun vaqonunda almanların təslim aktını imzalaması

1917-ci ilin oktyabrında **Kaporetta** döyüşündə Almaniya və Avstriya-Macaristan qoşunları İtaliyanı məğlubiyyətə uğratdılar.

ABŞ qüvvələrinin köməyi ilə **1918-ci ilin yayında** Almaniya ordusunun Paris istiqamətində hücumunun qarşısı alındı. **Marşal Foşun**** ümumi komandanlığı altında müttəfiq ordusu hücumla keçdi və almanların cəbhə xəttini yararaq onları darmadağın etdi.

Müttəfiq qoşunları Balkan cəbhəsində hücumla keçərək Bolqarıstan ordusunu təslim olmağa vadar etdi. Fələstində və Suriyada türk ordusunun məğlubiyyəti nəticəsində Osmanlı imperiyası da təslim oldu. **1918-ci il noyabrın 3-də** Avstriya-Macaristan komandanlığı “Antanta”nın diktə etdiyi barışıqı imzaladı. Elə həmin gün

* **Separat sülh** – müharibə aparan ölkələr koalisiyasında üzv dövlətlərdən birinin müttəfiqlərin xəbəri və razılığı olmadan düşmənlə bağladığı sülh

** **Marşal Foş** – I Dünya müharibəsi dövründə Fransanın Baş Qərargah rəisi, 1918-ci ildə müttəfiq ordusunun baş komandanı

Almaniyada inqilab başlandı. Noyabrın 9-da xalq monarxiyanı devirdi və ölkədə respublika quruldu. **1918-ci il noyabrın 11-də** səhər saatı **Kompyen məşəsində**, marşal Foşun mənzil-qərargahında Almaniya ilə onun rəqibləri arasında sülh barışıqı imzalandı. Nəhayət, Birinci Dünya müharibəsi başa çatdı.

Beləliklə, müharibə Dörtlər İttifaqının məğlubiyyəti ilə qurtardı. “Antanta”nın həm canlı qüvvə, həm də maddi cəhətdən üstün olması müharibənin taleyini həll etdi. Müharibənin gedişində Almaniya, Avstriya-Macaristan, Osmanlı və Rusiya imperiyaları dağıldı və yeni müstəqil dövlətlər yarandı.

Yeni müstəqil dövlətlərin yaranma səbəbini izah edin.

Bu müharibədə ən çox qazanan ABŞ oldu. O, İngiltərə, Fransa, Rusiya və İtaliyaya borc verən dünya xəzinədarına çevrildi. Yaponiya da müharibədən uğurla çıxdı. O, Sakit okeandakı alman müstəmləkələrini ələ keçirdi, Çində nüfuzunu xeyli möhkəmləndirdi. Birinci Dünya müharibəsi dünya müstəmləkə sistemində böhranın başlanğıcını qoydu.

Bu nəticəyə daha nəyi əlavə edərdiniz?

1. Almanıyanın hansı məqsədlərlə müharibəyə başlamasını müəyyən edin.
2. Müharibədə iştirak edən dövlətlərin məqsədlərini müəyyən edən sxem qurun.
3. Birinci Dünya müharibəsi haqqında təqdimat hazırlayın.
4. Müharibəni necə xarakterizə edərdiniz?
5. Müharibənin döyüşən tərəflərin sosial-iqtisadi vəziyyətinə necə təsir etməsi haqqında təqdimat (esse) yazın.
6. Müharibədə istifadə edilən silahlar haqqında bildiklərinizi müzakirə edin.
7. ABŞ-ın "Antanta" tərəfindən müharibəyə qoşulması nə kimi dəyişikliklərə səbəb oldu?
8. Müharibədə "Antanta"-nın qələbəsinin labüdlüyünü izah edin.
9. Birinci Dünya müharibəsi zamanı baş vermiş döyüşlər haqqında əlavə materiallar toplamaqla döyüşlərin nəticələri haqqında geniş məlumat hazırlayın.
10. Yaponiya üçün müharibə necə nəticələndi?
11. Sxemə (səh. 47) əsasən, Birinci Dünya müharibəsində baş vermiş prosesləri təhlil edin.

9. Dünya xalqlarının mədəniyyəti

Mədəniyyətin əsasını elm və təhsil təşkil edir. Elmin, maarifin, təhsilin inkişaf yolu dini məktəblərdən, mədrəsələrdən başlamışdır. Dünya xalqlarının mədəniyyətini araşdırsaq, bu danılmaz faktı tam görmək olar.

XIX əsr dünya mədəniyyəti tarixində hansı yenilikləri ilə yadda qaldı? Dövrün elm və mədəniyyəti gələcək üçün hansı imkanları açdı?

Mirzə Cəfər Topçubaşov, Kazan Universiteti, Rabindranat Taqor, Aleksandr Puşkin

*Mirzə Cəfər
Topçubaşov*

Gəncədə molla məktəbini bitirmiş Mirzə Cəfər Topçubaşov Peterburq Universitetinin professoru və Böyük Britaniya Kral Cəmiyyətinin həqiqi üzvü seçilmişdi.

M.C.Topçubaşov özündə Azərbaycan ziyalisinə xas olan bütün keyfiyyətləri birləşdirirdi. Xalqın müsbət dəyərlərini özü ilə Gəncədən Peterburqa aparmışdı.

M.C.Topçubaşovun şəxsiyyətini dəyərləndirin.

XIX əsrin əvvəllərində **Osmanlı imperiyasındakı** təhsil müəssisələri dini məktəb və mədrəsələrdən ibarət idi. Həyata keçirilən hərbi və inzibati islahatlar isə dünyəvi təhsil almış kadrların olmasını tələb edirdi. 40-cı illərin məktəb islahatı bu ehtiyacı ödəmək məqsədini güdürdü.

“Xalq təhsili haqqında” qanunun qəbul edilməsi məktəbyaşlı bütün oğlan və qızların pulsuz ibtidai təhsil almasını, dövlət hesabına orta məktəblərin və İstanbul Universitetinin açılmasını nəzərdə tuturdu.

XIX əsrdə Osmanlı dövlətində yeni ədəbiyyat yaranırdı. Bu ədəbiyyatın ən görkəmli nümayəndələri *Namiq Kamal* və *Tofiq Fikrət* idi.

Rusiya imperiyasının müstəmləkəçilik və ruslaşdırma siyasəti **Mərkəzi Asiyada** maarifin və mədəniyyətin inkişafı yolunda başlıca əngəl, bu xalqların milli mədəniyyətinə edilən qəsd idi. Buna baxmayaraq, türk xalqlarının mədəniyyəti ləng də olsa, inkişaf edirdi. Maarifin inkişafı isə uzun zaman islam dini ilə bağlı olmuşdur.

Mərkəzi Asiya və Qazaxıstan ədəbiyyatındakı irəliləyiş türkmən şairi *Məmməd-vəli Kəminənin* və qazax şairi *Abay Kunanbayevin* adı ilə bağlıdır.

Mərkəzi Asiyada maarifin inkişafına mane olan başlıca amilləri izah edin.

Namiq Kamal

Məmməd-vəli Kəminə

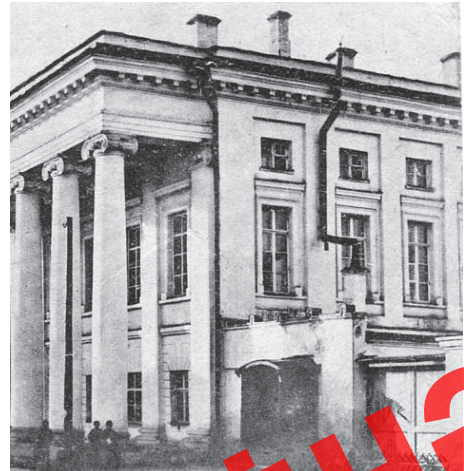

Abay Kunanbayev

Volqaboyunda yeni tipli məktəblərin açılması təhsilin inkişafına kömək etdi. **1804-cü ildə Kazan Universitetinin** açılması Tatarıstanda maarifin və elmin inkişafına böyük təkan verdi.

Ruslaşdırma siyasəti Qafqaz xalqlarının da maarifində özünü qabarıq şəkildə göstərirdi. XIX əsrin əvvəlində Tiflisdəki gürcü məktəbləri bağlandı. Yerində imperiya üçün sədaqətli kadrlar hazırlayan rus məktəbləri açıldı.

Qafqaz xalqlarının ədəbiyyatında daha çox müstəmləkə zülmünə qarşı mübarizə öz əksini tapmışdı. Gürcü şairlərinin şeirlərində milli müstəmləkə zülmü tənqid edilirdi. Şimali Qafqaz dağlıları arasında isə qəhrəmanlıq mahnıları geniş yayılmışdı. Demək olar ki, bu mahnıların hamısında Seyx Şamil tərənnüm edilirdi.

Kazan Universitetinin binası

LAYIHƏ

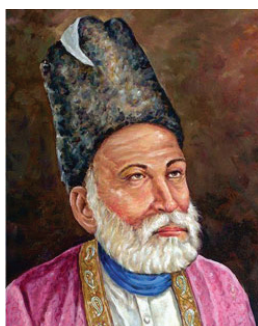

XIX əsrin əvvəllərində Qafqaz xalqlarının elm və mədəniyyətində də müəyyən qədər inkişaf olmuşdur. Yeni məktəblər açılmış, regionun təbii sərvətlərinin öyrənilməsinə başlanılmış, mətbuat sahəsi genişlənmişdir.

Türk və Qafqaz xalqlarının maarif və mədəniyyətə münasibətdə oxşar cəhətləri müəyyənəldir.

Rabindranat Taqor

Mirzə Əsədulla xan Qalib

Feodal qaydaları **Qacarlar İranında** mədəniyyətin inkişafını buxovlamışdı. Bu səbəbdən də ölkədə mədəniyyətin heç bir sahəsində, demək olar ki, irəliləyiş yox idi. İran xalqlarının mədəniyyətində yenilik Avropa nümunəsində çəkilən çox az rəsm əsərindən və əsrin ortalarında açılan ***darülfünundan**** ibarət idi. Qacarlar İranının digər Şərq ölkələrindən geridə olması XX əsrin əvvəllərində də davam edirdi. Əsrin əvvəlindəki inqilabın təsiri ilə ədəbiyyatda yeni meyillər yaranmışdı. Belə ədəbi əsərlərdə ölkədə hökm sürən rejim, Rusiya və İngiltərənin istilacı siyasəti tənqid olunurdu. Həmin dövrdə **Hindistanda** maarifin, mədəniyyətin inkişafına İngiltərənin müstəmləkəçilik siyasəti mane olurdu. İngilislər xalqı cəhəltə saxlamağa, onu milli mədəni irsdən məhrum etməyə çalışırdılar.

Müstəmləkələrin maarif və mədəniyyətinə metropoliyaların münasibətindəki oxşarlığın səbəblərini şərh edin.

XIX əsrdə hind maarifçilərinin fəaliyyəti genişləndi. Əsrin ikinci yarısında ölkədə humanitar elmlər sürətlə inkişaf etməyə başladı. Hind ədəbiyyatında yeni bir mərhələ meydana gəldi. Bu mərhələ humanizm, vətənpərvərlik ideyalarının güclənməsi və inkişafı mərhələsi idi.

Əsrlər boyu islam dini Hindistana yeni bir ədəbiyyat qazandırmışdı. Bu ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələrindən biri fars və urdu dillərində şeirlər yazan müsəlman şair **Mirzə Əsədulla xan Qalib** idi. Hind ədəbiyyatı və incəsənətinin ən böyük nümayəndəsi – məşhur yazıçı, şair, rəssam və bəstəkar **Rabindranat Taqor** yaradıcılığına görə ölməzlik qazanmış, Nobel mükafatına layiq görülmüşdü.

Feodal idarə üsulu, hökumətin özünütəcrid siyasəti və Qərb dövlətlərinin hərbi müdaxiləsi **Çində** mədəniyyətin inkişafına mane olan başlıca amillər idi. Əgər XIX əsrdə Çində elmi biliklərin inkişafı tarix və coğrafiya ilə bağlı idisə, XX əsrin əvvəllərində burada maarif sahəsində xeyli irəliləyiş oldu. Ölkənin bir sıra şəhərlərində Avropa tipli məktəblər açıldı, inqilabi-demokratik ruhlu ideyalar formalaşdı.

* Darülfünun – bilik evi

LAYIHƏ

Bu ideyaların məqsədi Mancur sülaləsinin hakimiyyətini ləğv etməkdən, ölkəni xarici müdaxilədən qorumaqdan və demokratik respublika qurmaqdan ibarət idi.

Çinin mədəni geriliyinin səbəbini müəyyənləşdirin.

Yaponiyanın XIX əsrdəki mədəniyyətinin mühüm sahələri bədii ədəbiyyatdan və rəngli qravürlərdən ibarət idi. Bədii ədəbiyyat, əsasən, samurayların həyatını, ağac qravürlər isə ölkənin təbiətini, xalqın məişətini əks etdirirdi. XX əsrin əvvəllərində isə Yaponiya mədəniyyətinə Avropa mədəniyyətinin təsiri güclənirdi. Ölkədə teatrlar yaranır, bir sıra əsərlər tamaşaya qoyulurdu.

Yapon ağac qravürü. XIX əsr

Avropa mədəniyyətinin Yaponiyaya təsirinə əsaslandırılmış münasibət bildirin.

Rusiyada isə XIX əsrin birinci yarısında mədəniyyətin inkişafına təhkimçilik quruluşu mane olurdu. Amma elmin, mədəniyyətin inkişafı, çətinliklə də olsa, bu maneəni aşabilirdi. Həmin əsrin sonlarında Rusiyanın dünya elminə böyük töhfəsi **A.S.Popov** tərəfindən yaradılmış müxtəlif qurğular oldu.

A.S.Puşkin yeni rus ədəbiyyatının və dilinin yaradıcısı kimi tanındı. Dünya ədəbiyyatının nəhənglərindən olan **L.N.Tolstoyun** 1812-ci il müharibəsinin tarixini əks etdirən “Hərb və sülh” roman-epopeyası rus ədəbiyyatının ən böyük əsəri kimi sevildi.

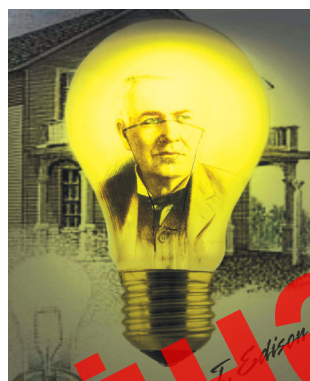

Aleksandr Puşkin

Rəssamlıq və musiqi sahəsində nə kimi uğurlar əldə edilmişdir?

Təhkimçiliyin ləğvi, kapitalizmin inkişafı incəsənətlə yanaşı, elmin sürətli tərəqqisinə kömək etdi. **İ.P.Pavlovun** şərti reflekslər haqqındakı təlimi fiziologiyasının inkişafına böyük təsir göstərirdi.

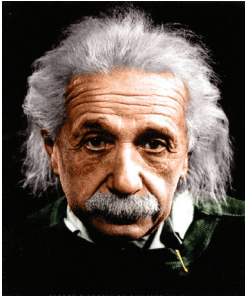
XIX əsrin 30–40-cı illərinin sənaye çevrilişi elmi kəşflərin gedişini sürətləndirdi. Məhz XIX əsrin ikinci yarısı elmi kəşflərlə zəngin oldu. Belə kəşflərdən biri alman mühəndisi **Daymlerin** düzəltdiyi benzinlə işləyən mühərrik idi. Daxili yanacaq ilə işləyən mühərrikin kəşfi avtomobil sənayesinin yaranmasına yol açdı. Elektrikin kəşfi ən önəmli kəşflərdən biri idi. ABŞ mühəndisi T.Edisonun ixtira etdiyi elektrik lampaları bu kəşfin əməli nəticəsi hesab olunurdu.

Tomas Edison

Elm və texnikanın qarşılıqlı təsirini açıqlayın.

LAYIHƏ

Albert Eynşteyn

Frederik Şopen

XX əsrin əvvəlində alman alimi **Albert Eynşteyn** elmi ictimaiyyəti özünün nisbilik nəzəriyyəsinin əsas ideyaları ilə tanış etdi. O, sübut etdi ki, cisimlərin ölçüləri və vaxt uzunluğu nisbidir. Bunlar sürətin yüksəkliyindən asılıdır.

Fizika fənnindən aldığınız bilik əsasında Eynşteynin nəzəriyyəsi haqqında fikirlərinizi bildirin.

XIX əsr Avropa ölkələrində və ABŞ-da ədəbiyyat və incəsənət sahəsində baş vermiş böyük dəyişikliklər, irəliləyişlər əsri idi. Bu dövrdə ədəbiyyatda romantizm və realizm cərəyanları geniş yayılmışdı.

XIX əsrin məşhur incəsənət xadimlərindən olan bəstəkar **Frederik Şopenin** piano əsərləri dünya musiqi sənətinə böyük töhfə oldu.

Həmin dövrün məşhur rəssamı **Fransisko Qoyya** “Gülləbaran” tablosunda ispaniyalı üsyançıların Fransa işğalçılarına qarşı mübarizəsini və onların fransız əsgərləri tərəfindən güllələnməsini təsvir etmişdir.

“Gülləbaran” tablosu. Fransisko Qoyya

Dünya xalqlarının tarixi onların bəşər elminə və mədəniyyətinə vermiş olduğu adlarını çəkdiyimiz və çəkmədiyimiz neçə-neçə görkəmli şəxsiyyətin yaradıcılığı ilə qiymətləndirilir.

LAYIHƏ

1. XIX əsrin 40-cı illərində Osmanlı dövlətində keçirilən məktəb islahatının hərbi və inzibati islahatların tələblərindən irəli gəldiyini sübut edin.
2. Müstəmləkələrdə Rusiyanın məktəblər açmasının onun müstəmləkəçilik siyasətinə xidmət etmək məqsədi daşdığını əsaslandırın.
3. İranla Hindistanda maarif və mədəniyyətin geriliyinin oxşar və fərqli cəhətlərini göstərin.
4. Avropa, Amerika və Şərq xalqlarının elm və mədəniyyətinin inkişaf səviyyəsini onların ictimai-iqtisadi quruluşu ilə əlaqələndirin.
5. Bu dövrün böyük yazıçılarının yaradıcılığındakı oxşar cəhətləri müəyyənəldirin və bu oxşarlığın səbəblərini izah edin.
6. Hər hansı ölkənin tarixinin müəyyən dövrünü öyrəndikdən sonra onun ədəbiyyatının mövzularını təxminən müəyyənləşdirmək olarmı? Cavabınızı əsaslandırın.

LAYİHƏ

II BÖLMƏ. DÜNYA ÖLKƏLƏRİ 1918–1945-ci İLLƏRDƏ

IV FƏSİL. AVROPA ÖLKƏLƏRİ VƏ AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI

10. Versal–Vaşinqton sistemi

XX əsrin ən böyük faciələrindən olan Birinci Dünya müharibəsi bir daha sübut etdi ki, böyük dövlətlərin dünyanı öz aralarında bölüşdürmək istəyi təkcə qənimətə və üstün mövqeyə səbəb olmur.

Birinci Dünya müharibəsində qalib və məğlub tərəflər kimlər oldu? Hansı imperiyaların varlığına son qoyuldu? Qalib dövlətlər ədalətlik prinsiplərinə nə dərəcədə əməl etdilər?

“Böyük üçlük”, Versal–Vaşinqton sistemi, Millətlər Cəmiyyəti, Genuya konfransı, Reyn Təminat Paktı

Birinci Dünya müharibəsindən sonra dövlətlərarası münasibətləri nizamlamaq üçün 1919-cu ilin yanvarında Parisdə sülh konfransı təşkil olundu. Konfrans öz işini iyunun sonlarına kimi davam etdirdi. Burada aparıcı rolu “Böyük üçlük” – ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa oynayır. Məğlub ölkələr və Sovet Rusiyası konfransa dəvət olunmamışdı.

Sizcə, Sovet Rusiyasının dəvət olunmamasının səbəbi nə idi?

Böyük üçlük: David Lloyd Corc, Vud-ro Vilson, Corc Klemanso.

Paris, 1919-cu il

Konfransda məqsəd Almaniya və digər məğlub dövlətlərlə sülh müqavilələri hazırlamaq idi. Müqavilələrin əsasını V. Vilsonun konqresə təqdim etdiyi “14 maddə”-dən ibarət **“dünyanın ədalətli surətdə yenidən qurulması prinsipləri”** təşkil edirdi.

“14 maddə”nin başlıca məzmunu:

1. Gizli diplomatiyadan imtina etmək;
2. Azad ticarət;
3. Silahlanmanın azaldılması;
4. Xalqlara öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun verilməsi və s.

1919-cu il iyunun 28-də Parisin Versal sarayında Almaniya ilə sülh müqaviləsi imzalandı.

Paris sülh konfransı

Ərazisindəki alman mütləklərinin Yaponiyaya verilməsindən narazı olan Çin müqaviləni imzalamadı. Millətlər Cəmiyyətinə daxil olmadığı üçün ABŞ senatı müqaviləni təsdiq etmədi. Versal sülh müqaviləsi Avstriya ilə Sen-Jermen, Bolqarıstanla Neyi, Macarıstanla Trianon, Osmanlı imperiyası ilə Sevr müqavilələrinin imzalanması ilə tamamlandı. Sülh müqavilələri ümumilikdə Versal sistemini təşkil edirdi.

VERSAL SİSTEMİNƏ DAXİL OLAN MÜQAVİLƏLƏR

Versal (1919-cu il, iyun) – Almaniya müharibəni törətməkdə təqsirkar olduğunu və onun nəticələri üçün müttəfiqləri ilə birgə məsuliyyət daşıdığını etiraf etdi. Ordu və donanma məhdudlaşdırıldı. Yalnız könüllülük prinsipi əsasında 100 000 nəfərdən ibarət qoşun saxlanıla bilərdi. Baş qərargah buraxıldı. Almaniya Reyn zonasını silahsızlaşdırmağı öhdəsinə götürdü. Elzas və Lotaringiya Fransaya qaytarıldı. Saar daş kömür hövzəsi Fransanın mülkiyyətinə verildi, Saar vilayəti isə 15 il müddətinə Millətlər Cəmiyyətinin idarəçiliyi altında qalmalı idi.

Sen-Jermen (1919-cu il, sentyabr) – Avstriya-Macarıstan imperiyasının dağılması və yeni dövlətlərin (Macarıstan, Çexoslovakiya və Serb-Xorvat-Sloven krallığı) yaradılması rəsmiləşdirildi.

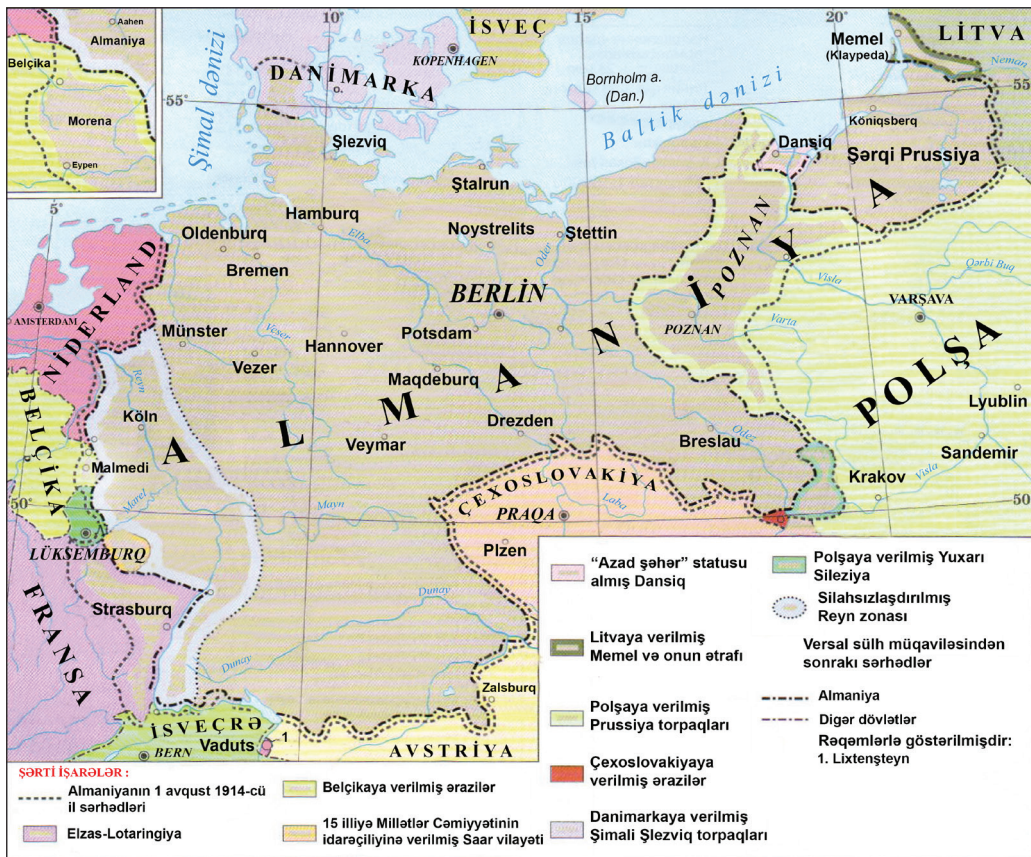
Neyi (1919-cu il, noyabr) – Bolqarıstan Rumıniya, Serb-Xorvat-Sloven krallığı və Yunanıstana torpaqlar güzəştə getdi; Bolqarıstanın silahlı qüvvələri azaldıldı və Egey dənizinə çıxışdan məhrum edildi.

Trianon (1920-ci il, iyun) – Avstriya-Macarıstan imperiyasının dağılması təsbit olundu, əraziləri bölüşdürüldü.

Sevr (1920-ci il, avqust) – Osmanlı imperiyası bir çox müstəmləkə ərazilərindən məhrum oldu. Ərazisinin $\frac{1}{3}$ hissəsini itirdi. Anadolunun şərqində qondarma “Ermənistan” və “Kürdistan” dövlətlərinin yaradılması nəzərdə tutulurdu.

Versal sisteminin mahiyyətini açıqlayın.

LAYIHƏ

1919-cu il Versal sülh müqaviləsinə əsasən Avropada baş vermiş ərazi dəyişiklikləri

Paris konfransının ən mühüm nəticələrindən biri də **Millətlər Cəmiyyəti** təşkilatının yaradılması oldu. Təşkilatın başlıca vəzifəsi xalqlar arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirmək, sülh və təhlükəsizliyi qorumaq idi. Məğlub dövlətlərin əlindən alınmış müstəmləkə torpaqları Millətlər Cəmiyyətinin tətbiq etdiyi **mandat sistemi*** əsasında qaliblər tərəfindən yenidən bölüşdürüldü. Mandatlar İngiltərə, Fransa, Yaponiya və Belçikaya verildi.

Qalib ölkələr Millətlər Cəmiyyətini yaratmaqla daha çox kimin mənafeyini düşünürdülər? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Paris konfransında ən mübahisəli məsələlərdən biri Almaniyandan təzminat alınması idi. Qalib dövlətlər arasında ciddi fikir ayrılığı hökm sürdüyü üçün onlar bu məsələ barədə razılığa gələ bilmədilər. Almaniyandan təzminat alınması bir qədər sonra xüsusi çağırılmış konfransda öz həllini tapdı

Versal sistemini “tamamlamaq” məqsədilə 1921-ci ilin sonu – 1922-ci ilin əvvəllərində **Vaşinqton konfransı** çağırıldı. Konfransda əvvəlki müqavilələrə yenidən baxıldı və bir sıra qərarlar qəbul olundu. Birləşmiş Ştatlar dörd dövlətin – ABŞ,

* **Mandat sistemi** – keçmiş alman müstəmləkələrinin və Osmanlı mülklərinin qaynamluğa götürülmüş formada bölüşdürülməsi

İngiltərə, Fransa və Yaponiyanın Sakit okean müllklərinin birgə qorunması haqqında müqavilə bağlanmasına nail oldu. Çinə ABŞ-ın “açıq qapı” prinsipi tətbiq olundu. Yaponiyanın Şandun yarımadasını Çinə qaytarması məsələsi də konfransda müzakirə olundu.

Sizcə, Vaşinqton konfransında ABŞ-ın fəallıq göstərməsinin səbəbi nə idi?

Paris və Vaşinqton konfranslarının qərarları Versal–Vaşinqton sisteminin əsasını təşkil etdi. Onun yaradılması müharibədən sonrakı gərginliyin azaldılmasına imkan versə də, bütün ziddiyyətləri həll etmədi. Çünki bu sistemin özünün müəyyən çətinlikləri və ziddiyyətləri var idi. Ziddiyyətlər, əsasən, onu yaradanların ədalətli olmamasından irəli gəlirdi.

ABŞ Versal sisteminə bitərəf münasibət göstərərək onun qərarlarını təsdiq etmədi. Onun Millətlər Cəmiyyətində iştirakdan imtina etməsi bu sistemin əsasının zəifləməsinə səbəb oldu. Lakin buna baxmayaraq, Versal–Vaşinqton sistemi dünyanın beynəlxalq hüquq normaları əsasında inkişafı üçün müəyyən zəmin yaratdı.

Birinci Dünya müharibəsindən sonra iqtisadi münasibətləri bərpa etmək üçün ilk cəhd Rusiya və Almaniyanın da iştirak etdiyi **Genuya konfransının** (1922-ci il) çağırılması oldu. Konfransda Rusiya nümayəndə heyətinin tərkibində N.Nərimanov da iştirak edirdi. Konfransın gedişində Rusiya Almaniya ilə saziş imzaladı. Bu onların iqtisadi blokadadan çıxmaq yolunda atdığı ilk addım oldu. **1925-ci ildə keçirilən Lokarno konfransında** Almaniya, Belçika, Fransa, Böyük Britaniya və İtaliya arasında təminat müqaviləsi imzalandı. Bu sənədə **Reyn Təminat Paktı** da deyilir. Bununla da, Böyük Britaniya və Fransa dolayı yolla Versal sülh müqaviləsinin ədalətsiz olduğunu etiraf etdi.

Böyük Britaniya və Fransanın Versal sülh müqaviləsinin ədalətsizliyini etiraf etməsinin səbəbi nə idi?

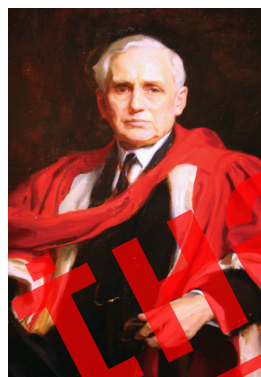
Beynəlxalq siyasi şəraitin yumşaldılmasında Fransanın Xarici İşlər naziri A.Brian və ABŞ-ın dövlət katibi F.Kelloq tərəfindən **1928-ci ilin avqustunda** irəli sürülmüş, 48 dövlətin qoşulduğu **Brian-Kelloq Paktı** müəyyən rol oynadı. Pakta imza atan tərəflər müharibələrdən imtina etməyi, bütün münacişələri və mübahisəli məsələləri dinc yolla həll etməyi öhdələrinə götürdülər. Bir il sonra SSRİ də bu pakta qoşuldu.

Nəriman Nərimanov

Aristid Brian

Frenk Kelloq

Öhdəlikləri yerinə yetirmək bu dövlətlər üçün nə dərəcədə inandırıcı idi?

1920-ci illərdən ABŞ beynəlxalq münasibətlərdə təcridçilik siyasəti yeridirdi. Məhz bu xətt dünya siyasətində Böyük Britaniya və Fransanı aparıcı etdi. Lakin müharibədə zəif düşmüş həmin dövlətlər bu vəzifəni axıra qədər yerinə yetirmək iqtidarında olmadı.

1. Versal–Vaşinqton sisteminə daxil olan müqavilələri müzakirə edərək nəticə çıxarın.
2. Versal müqaviləsi ilə Sevr sülh müqaviləsini müqayisə edin.
3. Millətlər Cəmiyyətinin yaradılmasının məqsədini şərh edin.
4. Vyana konqresində yaradılmış “Müqəddəs İttifaq”la Millətlər Cəmiyyətinin fərqlərini izah edin.
5. Versal–Vaşinqton sisteminin nəticələrini təhlil edin, tənqidi fikirlərinizi bildirin.
6. Versal–Vaşinqton sistemindəki ziddiyyətləri əks etdirən sxem hazırlayın.
7. 1871-ci il Versal (Paris) sülhü ilə 1919-cu il Versal sülhünü fərqləndirin.
8. Genuya və Lokarno konfranslarının nəticələri haqqında fikir bildirin.

11. Almaniya və İtaliya

Birinci Dünya müharibəsində dünyanı fəlakətə və dağıntılara aparan Almaniya tarixinin yeni mərhələsinə iqtisadiyyatı dağılmış vəziyyətdə daxil oldu. İtaliya isə qalib dövlətlər içərisində ümidləri puça çıxmış bir dövlətə çevrildi.

Ağır şərtlərlə müharibədə məğlubiyyətə uğramış Almaniya yaranmış vəziyyətdən necə çıxacaq? Dünyanı yeni müharibələrə aparacaq daha hansı hadisələr baş verəcək? İtaliyada hakimiyyət kimin əlinə keçəcək?

Veymar şəhəri, Müəssislər Məclisi, Gizli polis, “Münhen sövdələşməsi”, “Xalq cəsurları”

Almaniya. Birinci Dünya müharibəsindən məğlub və iqtisadiyyatı dağılmış vəziyyətdə çıxmış Almaniya öz “qəddini düzəltməyə” başladı. **1918-ci ilin noyabrında** Almaniya monarxiya devrildi. Növbəti ildə Veymar şəhərində toplanan Müəssislər Məclisi Almaniyanın konstitusiyasını qəbul etdi. Konstitusiyaya görə, Almaniya federal quruluşlu, parlamentli prezident respublikası elan edildi. Qalib dövlətlər arasındakı ziddiyyətlərdən istifadə edən Almaniya Sovet Rusiyası ilə müqavilə imzaladı. Qərb ölkələri Almaniya sabitlik yarandıqdan sonra onun iqtisadi cəhətdən dirçəlməsinə kömək etməyə başladılar. **Reyn Təminat Paktı** Almaniyanın dirçəlməsinə kömək etdi. Bu pakt müharibədən sonra Almaniyanın bərabər hüquqlu tərəfkeş kimi tanınmasında ilk addım oldu. **1926-cı ildə** Almaniya Millətlər Cəmiyyətinə qəbul edildi.

Almaniya Sovet Rusiyası ilə nə üçün müqavilə imzaladı? Fikrinizi əsaslandırın.

1920-ci ildə **Nasist partiyasının*** yaranması və sonralar hakimiyyətə gəlməsi Almaniyanın bu dövr tarixinin ən faciəli hadisələrindəndir. Partiyanın lideri Adolf Hitler idi. **1923-cü ildə** nasistlərin qiyamı uğursuz oldu. A.Hitler 5 il həbsdə məhkum edildi. O, 7 ay həbsdə qaldı. Həbsdə olarkən **“Mənim mübarizəm”** (**“Mayn kampf”**) kitabını yazdı.

Reyxstaqın binası

1932-ci il seçkilərində Almaniya iqtisadi böhranın yaratdığı çətinliklərdən istifadə edən nasistlər müxtəlif vədlərlə qalib gəldilər. Prezident P.Hindenburq Adolf Hitleri **reyxskansler**** təyin etdi. Hitler ölkədə demokratik azadlıqları ləğv etməyə və siyasi rəqiblərinə qarşı açıq terrora başladı. Veymar konstitusiyasının müəyyənləşdirdiyi demokratik azadlıqlar ləğv edildi. Nasist partiyası istisna olmaqla, bütün siyasi partiyalar qadağan olundu. Gizli polis (Gestapo) yaradıldı. **1933-cü ilin payızında** Almaniya Millətlər Cəmiyyətindən çıxdı. **1934-cü ildə** Hindenburqun ölümündən sonra bütün hakimiyyət Hitlerin əlində cəmləşdi. Ölkədə **avtoritar***** faşist diktaturası yaradıldı. Hitler Versal müqaviləsinin bütün hərbi maddələrini ləğv etdi, alman ordusunun sayını artırdı və bütün silah növlərinin istehsalını bərpa etdi. Beləliklə, Almaniya Avropada müharibə ocağına çevrildi.

Almaniyanın Paris sülh müqaviləsinin şərtlərini pozaraq yenidən silahlanmasının səbəbini izah edin.

Rəy sorğusu əsasında Saar vilayəti Almaniya qaytarıldı. Hərbi mükəlləfiyyət və Baş qərargah bərpa edildi. Hərbi-hava qüvvələrinin və sualtı donanmanın yaradılmasına başlanıldı. Beləliklə, Almaniya Avropada ən güclü hərbi-sənaye kompleksinə və hərbi texnika ilə silahlanmış orduya malik oldu.

Almaniyanın hərbsizləşdirilmiş Reyn zonasına öz ordusunu yeritməsi ilə Versal sistemi iflasa uğradı.

Almaniyanın bu qədər güclənərək silahlanıb Avropada yenidən müharibə ocağına çevrilməsinə səbəb nə idi? Araşdırma aparın.

1936-cı ilin payızında Almaniya–İtaliya ittifaqı yaradıldı. Bu zaman Almaniya və Yaponiya arasında **“Antikomintern” pakti****** imzalandı. Az sonra İtaliya da həmin pakta qoşuldu.

* **Nasist partiyası** – Nasional Sosialist Alman Fəhlə Partiyası

** **Reyxskansler** – Almaniya 1871–1945-ci illərdə hökumət başçısı

*** **Avtoritar rejim** – siyasi hakimiyyətin bir nəfər və ya bir qrup şəxsin əlində cəmləşdiyi idarə üsulu

**** **“Antikomintern” paktı** – dünyada kommunist ideologiyasının daha da genişlənməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə onlara qarşı Almaniya və Yaponiya arasında yaradılmış ittifaq.

LAYIHƏ

*Münhen görüşünün iştirakçıları:
Benito Mussolini, Adolf Hitler,
Nevill Çemberlen, Eduard Daladye.*

Hitlerin vətəni hesab etdiyi Avstriyanı dinc yolla Almaniyaya birləşdirməsi təcavüzkar siyasətin genişlənməsinə səbəb oldu. İri dövlətlərin bu təcavüzə göz yumaraq 1938-ci ilin payızında Çexoslovakiyanın almanlar yaşayan Sudet vilayətinin Almaniyaya verilməsini nəzərdə tutan **“Münhen sövdələşməsi”**ni imzalaması Avropada müharibə ocağının alovlanmasına şərait yaratdı. 1940-cı ilin sentyabrında dünyanı bölüşdürmək məqsədi güdən Almaniya–İtaliya–Yaponiya üçlük paktı imzalandı.

İri dövlətlərin faşizmin yayılmasına göz yummasının səbəbini nə ilə izah edərdiniz?

İtaliya. İtaliya Birinci Dünya müharibəsindən qalib dövlətlər sırasında çıxsada, onun yeni ərazilər əldə etmək, beynəlxalq aləmdə nüfuzunu möhkəmləndirmək niyyətləri boşa çıxdı. Müharibədən sonra ölkədə sosial ziddiyyətlər daha da kəskinləşdi. Hakim dairələr narazı xalq kütlələrini güc yolu ilə susdurmaq üçün xüsusi dəstələr yaratdılar. Onlardan biri də Benito Mussolininin yaratdığı **Faşist*** mübarizə dəstələrinin ittifaqı idi.

Faşistlərin antidemokratik, terrorçu hərəkətlərinə qarşı İtaliyanın bir çox yerində **“Xalq cəsurları”** təşkilatı yaransa da, onlar axıradək mübarizə apara bilmədilər. **1921-ci ilin avqustunda** Faşist partiyası ilə İtaliya Sosialist partiyası arasında **“Sakitləşdirmə paktı”** bağlandı. Tərəflər bir-birinə qarşı düşmənçilikdən imtina etmək öhdəliyini götürdülər. Buna görə İtaliyada antifaşist birliyin yaradılması mümkün olmadı.

“Sakitləşdirmə paktı” İtaliyada hansı hadisələrə yol açdı?

ALMAN NAŞİSTLƏRİNİN İDEYALARI

sosial qrupların əməkdaşlığı, irqçiliyin təbliği, güclü totalitar və avtoritar dövlət yaratmaq

İTALİYA FAŞİSTLƏRİNİN İDEYALARI

əməkdaşlıq, onu təmin edən güclü dövlət hakimiyyəti, millətçilik

* Faşizm (latınca “fascio” – dəstə, ittifaq, birlik deməkdir.) Sağ radikal siyasi hərəkət

Növbəti ilin payızında faşistlərin Neapolda keçirilən toplanışında **“Romaya yürüş”** elan edildi. Bundan qorxuya düşən kral III Viktor Emmanuel hökumətə başçılıq etmək üçün Mussolinini Romaya dəvət etdi. Beləliklə, dövlət çevrilişi nəticəsində faşistlər hakimiyyətə gəldilər. Ölkədə konstitusiya azadlıqlarının ləğv edilməsinə başlandı. **1922-ci ilin sonlarında** Mussolini başda olmaqla, **Böyük Faşist Şurası** yaradıldı. Qanunverici və icraedici funksiyaları öz üzərinə götürən faşistlər növbəti parlament seçkilərində qalib gəldilər. Qanunla Mussoliniyə diktatorluq səlahiyyətləri verildi. **1929-cu ildə** o, Roma papası ilə saziş imzaladı. Mussolini hökuməti **korporativ dövlət*** yaratmaq ideyasını həyata keçirməyə başladı. İtaliya faşizmi Almaniya nasizmindən fərqli olaraq, monarxiya şəraitində fəaliyyət göstərirdi və geniş qəsbkarlıq iddialarına malik deyildi.

III Viktor Emmanuel

1. Nasist partiyasının meydana çıxması və hakimiyyətə gəlməsi niyə faciə hesab edilir? Məlumat toplamaqla təqdimat hazırlayın.
2. İtaliyada faşizmin yaranmasına və açıq çıxışlara şərait yaratmış amillərin səbəbini göstərin.
3. Topladığınız məlumatlara əsasən, nasizmlə faşizm ideyalarını müqayisə edərək tənqidi fikirlərinizi bildirin.
4. A.Hitlerin siyasi addımlarını dövr baxımından dəyərləndirin.
5. A.Hitlərlə Mussolininin bəşəriyyət üçün təhlükəli şəxslər olmasını faktlarla isbat edin.
6. Böyük Faşist Şurasının yaranma səbəblərini izah edin.
7. Venn diaqramına əsasən, alman faşizmini İtaliya faşizmi ilə müqayisə edin.

* **Korporativ dövlət** – cəmiyyətin bütün təbəqələrini gizli nəzarətdə saxlamaq üçün totalitar rejimlərin sosial-iqtisadi tədbirlər kompleksidir. İlk dəfə İtaliyada, daha sonra Almaniya və İspaniyada tətbiq olunmuşdur.

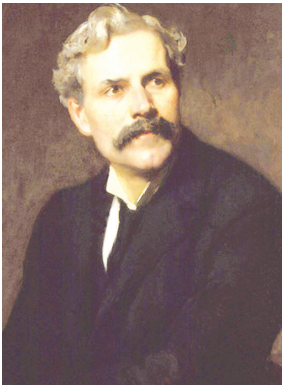
12. Böyük Britaniya, Fransa və Amerika Birləşmiş Ştatları

Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ Birinci Dünya müharibəsindən qalib çıxmış ölkələr idi. Müharibənin onların xeyrinə həll olunması bu dövlətlərin maraqlarına uyğun sülh şərtlərinin bağlanması ilə nəticələndi. Buna baxmayaraq, bəzi məsələlərdə bu dövlətlərin maraqları da yarımçıq qaldı.

? *Sonrakı dövrlərdə bu dövlətlərin aqibəti necə oldu? Müharibədən qalib çıxmaq bu ölkələrə nə verdi? Birinci Dünya müharibəsinin nəticələri onların həyatında nə kimi rol oynadı?*

Leyborist hökuməti, Milli birlik hökuməti, Xalq Cəbhəsi, “Yeni xətt”

Ramsey Makdonald

Nevill Çemberlen

Böyük Britaniya. Böyük Britaniya müharibə illərində milli sərvətinin üçdəbir hissəsini itirmişdi. **1924-cü ildə leyborist partiyasının*** rəhbəri Ramsey Makdonald başda olmaqla birinci **Leyborist hökumətini** təşkil etdilər. Yeni hökumət verdiyi bir çox vədləri yerinə yetirə bilmədi. Bu da fəhlələr arasında narazılıq yaratdı. Buna görə də oktyabr seçkilərində mühafizəkarlar yeni hökumət təşkil etdilər. Sosial-iqtisadi və siyasi sabitlik dövrü olmasına baxmayaraq, Böyük Britaniyanın kömürçıxarma sənayesi dərin böhran keçirirdi. Bu bütün ölkədə şaxtaçıların ümumi tətlinə səbəb oldu. Hökumətin ümumi tətilləri və nümayişləri qadağan etməsi mühafizəkarlar hökumətinin süqutuna gətirib çıxardı.

1929-cu il seçkilərində mühafizəkarlar leyboristlərə məğlub oldular. Onlar dünyanı bürüyən iqtisadi böhranın nəticələrini yumşaltmaq məqsədilə işsizliyə görə sığortanı genişləndirdilər, işçi qüvvəsini sənaye müəssisələrinə yönəltmək üçün tədbirlər gördülər. Lakin buna baxmayaraq, hökumətin fəaliyyətindən narazılığın artması leyboristlərin istefa verməsinə gətirib çıxardı. **Milli hökumət** quruldu.

Leyboristlərin həyata keçirdiyi tədbirlərə münasibət bildirin. Bu tədbirlərin keçirilməsinin əhəmiyyəti nə idi?

30-cu illərin ikinci yarısında N.Çemberlenin başçılıq etdiyi hökumət Böyük Britaniya tarixində uğursuz hökumət hesab edilir. Onun dövründə Avropada faşizmi “sakitləşdirmək” məqsədilə imzalanan **“Münhen sövdələşməsi” (1938-ci ilin sentyabrı)** Böyük Britaniya xarici siyasətində ən uğursuz addımlardan biri idi.

* **Leyboristlər Partiyası** – (Əmək Partiyası) Böyük Britaniyada iki aparıcı siyasi partiyadan biridir. Əsası 1906-cı ildə qoyulub. Solmərkəzçi partiyadır, hökumətin iqtisadiyyata müdaxiləsini, sosial ədaləti və işçilərin hüquqlarını gücləndirməyin vacibliyini tələb edir.

Nə üçün “Münhen sövdələşməsi” Böyük Britaniyanın xarici siyasətində ən uğursuz addımlardan biri hesab olunur?

Fransa. Müharibə Fransa iqtisadiyyatına ağır zərbə vurdu. Fransa qalib dövlətlər sırasında olsa da, maliyyə cəhətdən ABŞ və Böyük Britaniyadan asılı idi. 1919-cu il parlament seçkiləri nəticəsində yaradılan **Milli blok hökuməti** böhranı aradan qaldırmağa səy göstərirdi.

Almaniyadan alınacaq təzminatın ödənilməsinə “nəzarət” adı altında Fransa və Belçika **1923-cü ildə** Rura ordu hissələri yeritdi. Bu əməliyyatın uğursuzluğu Milli blokun dağılmasının başlanğıcı oldu.

Sizcə, təzminatın ödənilməsi dedikdə nə nəzərdə tutulur? Araşdırma aparın.

Yeni yaradılan hökumət iqtisadi çətinlikləri aradan qaldırmaq məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirdi. Vergilərin artırılması, dövlət məmurlarının əməkhaqlarının azaldılması sayəsində fransanın sabitləşməsi təmin edildi. Lakin iqtisadi böhranın doğurduğu çətinliklər qalırdı. Bu, Fransada bir neçə hökumətin dəyişilməsinə səbəb oldu. 1934-cü ilin əvvəllərində hakimiyyətə E. Daladye gəldi. Növbəti ildə Fransada **sol partiyaları*** birləşdirən **Xalq Cəbhəsi** yaradıldı. 1936-cı ilin yazında seçkilərdə Xalq Cəbhəsi qalib gəldi. **Ölkədə faşist diktaturasının yaradılmasının qarşısı alındı.** Qəbul olunmuş yeni qanunda faşizmin qadağan olunması, əhalinin sosial vəziyyətinin və maliyyə münasibətlərinin yaxşılaşdırılması və s. əks olunmuşdu.

Eduard Daladye

Xalq Cəbhəsinin yaradılmasının səbəbini izah edin.

1938-ci ildə yeni hökumət təşkil edən E. Daladye Xalq Cəbhəsinə sadıq qalacağını bildirsə də, onunla əlaqələri kəsdi. O, alman faşizmini şirnikləndirmək və İspaniyadakı vətəndaş müharibəsinə qarışmamaq siyasəti yeritməyə başladı. Fransa hökumətinin Almaniya tərəfindən Avstriya və Çexoslovakiyanın işğalına göz yumması təcavüzkarları daha da şirnikləndirdi. **1938-ci ilin dekabrında** Fransa ilə Almaniya arasında **“bir-birinə hücum etməmək haqqında pakt”** imzalandı. Bununla da Fransanın mürtəce dairələri Almaniyanı Şərqə doğru irəliləməyə sövq edirdi.

Fransa hökumətinin “gözyumma” siyasətini qiymətləndirin.

ABŞ. Birinci Dünya müharibəsinin qalib dövlətlərindən biri olan Amerika Birləşmiş Ştatları üçün müharibə “böyük biznes” mənbəyi oldu. ABŞ kapitalı idxal edən ölkədən onu ixrac edən ölkəyə çevrilmişdi.

* *Sol partiyalar* – siyasətdə “sol” və “sağ” yönüm anlayışları Fransa burjuva inqilabı zamanı siyasi qüvvələrin parlamentdə uyğun olaraq sağ, orta və sol yerlərdə yerləşdirilməsindən yaranıb. Solçular radikal inqilabi dəyişikliklərin tərəfdarı kimi tanınıb. Bura kommunistlər, sosialistlər, sosial-demokratlar, sosial-liberallar və başqaları aiddir.

Uorren Harding

1920-ci il prezident seçkilərində respublikaçı U.Harding qalib gəldi. Onun hakimiyyəti sabitlik dövrünə təsadüf etdi. Ölkədə səmərəli iş üsulları tətbiq olundu.

Növbəti prezident seçilən **K.Kulicin** *“Amerikanın işi biznesdir”* şüarı iqtisadi inkişafa güclü təkan verdi. Prezident Kulicin dövründə görülmən ciddi tədbirlərdən biri mühacirət (immiqrasiya) qanunlarında dəyişikliklərin edilməsi oldu. Cənubi və Şərqi Avropadan mühacirət məhdudlaşdırıldı, Yaponiyadan isə qadağan olundu. Bununla da ABŞ-a azad mühacir axınının qarşısı alındı.

Sizcə, bu axının qarşısını almaqla ABŞ nəyə nail oldu?

Kalvin Kulic

ABŞ iqtisadi böhran dövrünə (1929–1933) qədəm qoydu. İqtisadi böhran bütün dünyanı əhatə etdiyi üçün *“Böyük böhran”* adlanırdı. Hökumət böhrandan çıxmağın yolunu axtarırdı. İqtisadçı C.Keyns böhrandan çıxmağın yolunu dövlətin tənzimedicisi tədbirlər həyata keçirməsində görürdü.

1932-ci il seçkilərində demokrat Franklin Ruzvelt prezident seçildi. O, ölkəni böhrandan çıxarmaq üçün *“Yeni xətt”* siyasətini irəli sürdü. Konqres “Yeni xətt” siyasətini qəbul etdi. *Bu siyasətin əsas xəttini cəmiyyətdə, iqtisadi fəaliyyətin və sosial proseslərin bütün sahələrində dövlətin tənzimedicisi rolunu artırmaq təşkil edirdi.*

Bu sahədə ilk addım bank sistemi üzərində dövlətin nəzarətinin gücləndirilməsi oldu. Sənayeni nizamlamaq üçün *Milli Bərpa İdarəsi* yaradılması barədə qanun qəbul edildi. Kənd təsərrüfatı sahəsində qəbul edilmiş qanunda isə əkin sahələrinin və mal-qaranın sayını azaltmaq, dövlət tərəfindən məhsulların satın alınması yolu ilə kənd təsərrüfatı məhsulları artıqlığına son qoymaq nəzərdə tutulurdu. Sənayedə əmək münasibətlərini tənzim etmək üçün *Vaqner qanunu* qəbul edildi. *“Sosial təminat haqqında” qanunla* ABŞ tarixində ilk dəfə dövlət pensiya və müavinət sistemi tətbiq olundu.

Vaqner qanununun mahiyyətini izah edin.

Ümumiyyətlə, F.Ruzveltin həyata keçirdiyi “Yeni xətt” siyasətinin əsas mahiyyətini dövlət xətti ilə kapitalizmin əsaslarını möhkəmləndirmək və sosial islahatlar aparmaq təşkil edirdi. “Yeni xətt”in həyata keçirilməsi nəticəsində ABŞ iqtisadiyyatı böhrandan əvvəlki səviyyəsinə yüksəldi. Ruzvelt tərəfindən ABŞ-da həyata keçirilən

özünü tənzimləmə siyasəti kapitalizm tarixində yeni mərhələnin başladığından xəbər verirdi.

F.Ruzvelt xarici siyasətdə bitərəf mövqe tuturdu. Konqresin qəbul etdiyi **“Bitərəflik haqqında” qanuna** görə, ABŞ münaqişə iştirakçılarına silah və hərbi sursat satmaqdan rəsmən imtina edirdi. Bu qanunun çatışmayan cəhəti ondan ibarət idi ki, qanunda təcavüzkarla təcavüzə məruz qalan ölkə arasında fərq qoyulmurdu.

Franklin Ruzvelt

“Yeni xətt, ümumiyyətlə, Birləşmiş Ştatlarda xalqın müasir rifah halının yaxşılaşdırılması vəziyyətinin əsasını qoymuşdur. Yeni xəttin bəzi tənqidçiləri təsdiq edirdilər ki, hökumətin funksi-yalarının qeyri-müəyyən dərəcədə genişləndirilməsi nəticədə adamları azadlıqdan məhrum edə bilər. Lakin Prezident F.Ruzvelt təkid edirdi ki, iqtisadi firavanlığa təkan verən tədbirlər azadlığı və demokratiyanı gücləndirəcəkdir.”

Amerika tarixinin əsas cəhətləri. Bakı: 1998, s.264.

1. Birinci Dünya müharibəsindən qalib çıxmış (ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa) dövlətləri siyasi və iqtisadi baxımdan müqayisə edin.
2. “Böyük böhran” haqqında məlumat toplayaraq esse hazırlayın.
3. ABŞ-in faşizmə qarşı münasibətini araşdırın və müzakirə edin.
4. U.Harding, K.Kulic və F.Ruzveltin siyasi görüşlərini müqayisə edərək sxem hazırlayın.
5. Nə üçün ABŞ Böyük Britaniya və Fransadan fərqli olaraq, müharibədən böyük qazancla çıxdı? Səbəbləri göstərin.
6. Fransada 1920–1930-cu illərdə hökumətin tez-tez dəyişməsi ilə ölkənin iqtisadi vəziyyəti arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrini göstərin.
7. “Amerikanın işi biznesdir” şüarının mahiyyətini açın. Bu şüarı əsaslandırmaq üçün faktlara istinad edin.

LAYIHƏ

13. Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı

XX əsrin 20-ci illərində Rusiyanın tarixində yeni mərhələ başladı. Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra böyük hakimiyyətə sahib SSRİ-nin yaranması dünyanın siyasi xəritəsində də dəyişikliklərə səbəb oldu.

SSRİ-nin yaranması dünya tarixində hansı izi qoydu? SSRİ idarəçilik sistemi nədən ibarət idi? Bu idarəçilik demokratik əsaslar üzərində qurulmuşdumu? SSRİ-nin yaranması dünyanın hegemon dövlətlərinin planlarında nə kimi dəyişikliklərə səbəb oldu?

Hərbi kommunizm siyasəti, Yeni iqtisadi siyasət, Sovet Rusiyası, “Molotov-Ribbentrop” paktı

1917-ci il oktyabr çevrilişindən sonra Rusiyada vətəndaş müharibəsi başladı. Müharibə hakimiyyətə gəlmiş bolşeviklərlə (“qırmızılar”la) keçmiş rejimin tərəfdarları – “ağlar” arasında idi. Sovet rejiminə qarşı müqavimət hərəkatı ölkəni bürüdü. Bolşeviklər əleyhdarlarına qırmızı terrorla cavab verdilər. Rusiya Xalq Komissarları Sovetinin sədri V.İ.Leninin göstərişi ilə Çar II Nikolay bütün ailə üzvləri ilə birlikdə güllələndi.

“Narazı qüvvələrə bolşeviklər qırmızı terrorla cavab verdilər” fikrini izah edin.

Çar II Nikolayın güllələnməsi

Sovet hökuməti vətəndaş müharibəsi dövründə ***Hərbi kommunizm siyasətini**** tətbiq etdi. Bu siyasətə görə, bütün istehsal sahələri dövlətin əlində mərkəzləşdirildi, istehsal və bölgü üzərində dövlət nəzarəti qoyuldu. Kənd təsərrüfatı məhsullarına sərt vergi tətbiq edildi, kəndlilərdən ***ərzaq sapalağı***** alınmasına başlandı. Bu siyasət bolşeviklərin vətəndaş müharibəsində qələbə qazanmasına kömək etdi. Vətəndaş müharibəsinin gedişində bolşeviklər Baltıqyanı dövlətlərin, Finlandiyanın və Polşanın müstəqilliyini tanıdılar.

Hərbi kommunizm siyasətinin mahiyyətini izah edin.

Vətəndaş müharibəsindən sonra bolşeviklərin yeritdiyi daxili siyasət narazılıq doğurdu. İqtisadi geriliyi və siyasi narazılıqları aradan qaldırmaq üçün sovet hö-

* *Hərbi kommunizm siyasəti* – 1918–1921-ci illərdə Sovet dövlətinin vətəndaş müharibəsi şəraitində həyata keçirdiyi daxili siyasətdir. Bu siyasət bütün sənaye müəssisələrinin milliləşdirilməsini, ərzaq sapalağının tətbiqini, əməkhaqqının ödənilməsində bərabərliyin gözlənilməsini nəzərdə tuturdu.

** *Ərzaq sapalağı* – kəndlinin artıq məhsulunu aşağı qiymətə dövlətə satmağa məcbur edilməsi

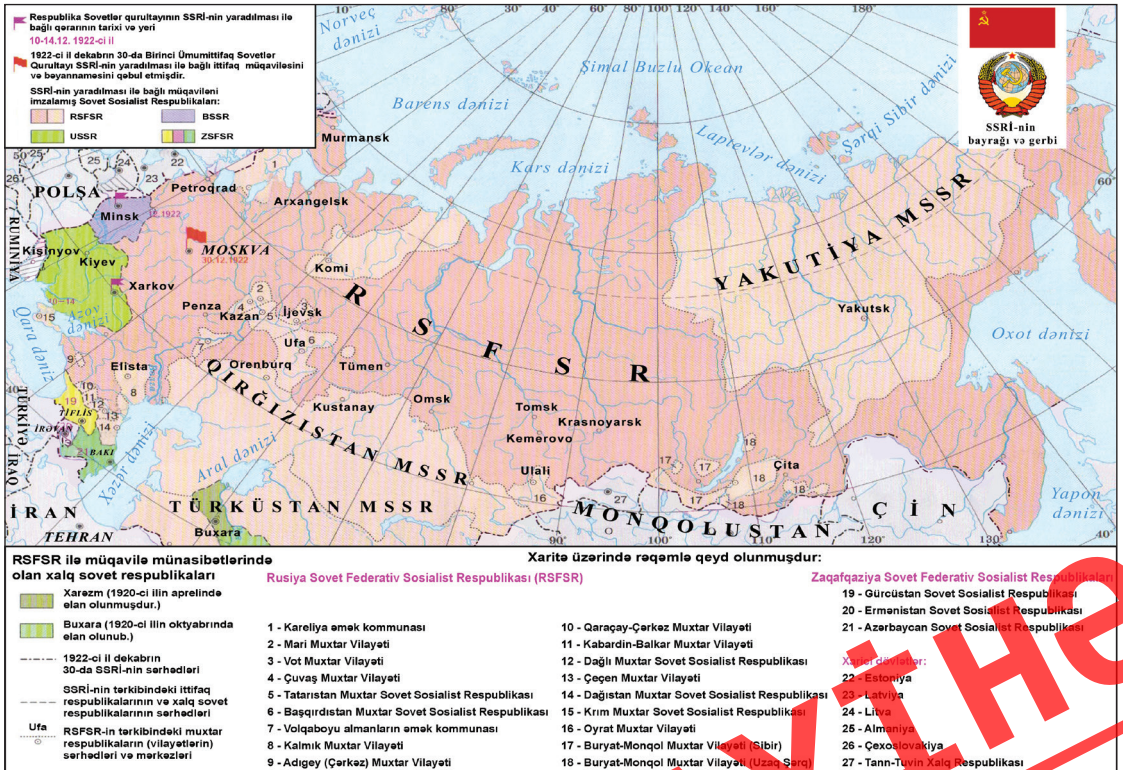
kuməti 1921-ci ildə *Yeni iqtisadi siyasətə (YİS)* keçdi. Ərzaq sapalağı ərzaq vergisi ilə əvəz olundu. Ərzaq vergisinin sapalaqdan fərqi onda idi ki, indi kəndli istehsal etdiyi məhsulun artığının sahibi olur, ona bu artıq məhsulu bazarda satmağa icazə verilirdi. Bu da kəndlilərin maddi marağını artırırdı. Yeni iqtisadi siyasətin ən mühüm cəhətlərindən biri ticarət azadlığının verilməsi idi.

Yeni iqtisadi siyasətin dövrün tələbi olduğunu əsaslandırın.

Bu dövrdə Rusiyada təkpartiyalı sistem formalaşdı. Bolşeviklər partiyası ölkədə yeganə siyasi qüvvəyə çevrildi. 1922-ci ilin dekabrında I Sovetlər qurultayı Rusiya, Ukrayna, Belarusiya və Cənubi Qafqaz respublikalarının (Azərbaycan, Gürcüstan və Er-

Rusiyada vətəndaş müharibəsi

SSRİ-nin yaranması

mənistanın federativ dövləti) birləşdiyini – SSRİ-nin yarandığını təsdiq etdi. Sovet cəmiyyətinin təşəkkülündə 1920-ci illərin ortalarından başlanan sənayeləşdirmə, ardınca həyata keçirilən kollektivləşdirmə, mədəni və mənəvi həyatı kommunist ideologiyası əsasında formalaşdırmaq kimi tədbirlər mühüm rol oynadı. Keçən əsrin 20-ci illərinin sonundan 30-cu illərin sonunadək həyata keçirilən beşillik planlar nəticəsində SSRİ aqrar ölkədən güclü sənaye ölkəsinə çevrildi.

Beşillik planlaşmaların əhəmiyyətini izah edin.

Sosializm quruculuğunun ən faciəli tədbirlərindən biri fərdi kəndli təsərrüfatlarını ***kolxoz**** və ***sovxozlarda***** birləşdirmək idi. Bu siyasət qolçomaqların məhvini nəzərdə tuturdu. Minlərlə insan Urala, Sibirə, Qazaxıstana sürgünə göndərilirdi. Kollektivləşmə nəticəsində kəndlilər cəmiyyətin ən hüquqsuz hissəsinə çevrilirdilər. **1932-ci ilin sonlarında** pasportlaşma sisteminə keçilməsi kəndlilərə tətbiq olunmadı. Pasportu olmayan kəndli doğulduğu və yaşadığı yerdən kənara çıxma bilməzdi.

Sosialist yenidənqurma sisteminin tərkib hissələrini göstərin. Onun mahiyyətini açın.

Sosializm quruculuğunun siyasi nəticəsi ölkədə ***totalitar****** dövlət sisteminin yaranması oldu. Hakimiyyət demokratik azadlıqlara, siyasi müxalifətə imkan verməyən Kommunist partiyasının əlində cəmləşdi. Bütün bunlar **1936-cı ilin dekabrında** qəbul edilmiş ***“qalib gəlmiş sosializm”*** konstitusiyasında təsbit olundu.

Təkpərtiyalıqlığın totalitar sistemin mahiyyətindən irəli gəldiyini sübut edin.

Sosializm quruculuğu təqib, terror və kütləvi siyasi repressiyalar şəraitində həyata keçirilirdi. 1930-cu illərdə 20 milyondan çox insan ***“xalq düşməni”*** adı ilə repressiyalara məruz qaldı.

Böyük dövlətlərin iqtisadi maraqları onları Sovet Rusiyası ilə əlaqələr qurmağa məcbur etdi. Böyük Britaniya ilə Sovet Rusiyası arasında ticarət müqaviləsi imzalandı. **1921-ci ilin sonlarında** Sovet Rusiyası artıq Avropanın bir sıra ölkələri ilə ticarət müqaviləsi bağlamağa nail oldu. Ölkənin beynəlxalq səviyyədə təmsil olunmasında **1922-ci ildə** İtaliyanın Genuya şəhərində keçirilən konfrans xüsusilə əhəmiyyətli idi. Genuya şəhəri yaxınlığında Almaniya ilə imzalanan Rapallo sazişi Sovet Rusiyasının iqtisadi blokadadan tamamilə çıxmasına şərait yaratdı.

İqtisadi blokada deyəndə nə başa düşürsünüz? Sovet Rusiyası iqtisadi blokada-ya nə zaman və niyə salınımışdı?

* *Kolxoz* – kollektiv təsərrüfat, XX əsrin 30–80-ci illərində SSRİ-də iri, yüksək səviyyədə mexanikləşdirilmiş kənd təsərrüfatının sosialist tipli istehsal birliyi

** *Sovxoz* – sovet təsərrüfatı, SSRİ-də dövlətə təbə olan kollektiv kənd təsərrüfatı

*** *Totalitar rejim* – siyasi hakimiyyət forması olub, ictimai həyatın bütün sahələrinin sərt dövlət nəzarətinə təbə edilməsi

1920-ci illərdə əksər Avropa ölkələri, Meksika və Yaponiya SSRİ-ni rəsmən tanıdı. Ölkənin müstəqilliyini ən gec tanıyan ABŞ oldu. **1934-cü ildə** SSRİ Millətlər Cəmiyyətinə qəbul olundu. 1930-cu illərdə Almaniya, İtaliya və Yaponiyanın təcavüzkar siyasəti SSRİ-ni Avropada kollektiv təhlükəsizlik sistemi yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış etməyə vadar etdi.

1939-cu ilin avqustunda SSRİ ilə Almaniya arasında bir-birlərinə hücum etməmək haqqında **“Molotov–Ribbentrop” paktı** imzalandı. Sazişə əlavə edilən gizli protokollara görə, Şərqi Avropa nüfuz dairələrinə bölündü. Polşanın qərbi və Litva Almaniyanın, Estoniya, Latviya, Finlandiya, Bessarabiya isə SSRİ-nin nüfuz dairəsi hesab edildi.

SSRİ-nin 1930-cu illərin axırlarındakı xarici siyasətinə qiymət verin.

“... Hitler... 20 avqustda Stalinə SSRİ-nin bütün tələblərini qəbul etdiyini və Ribbentropu tez bir zamanda qəbul etməsini xahiş edən şəxsi bir mesaj göndərdi. Bu mesaj dünya tarixində bir dönüş nöqtəsi idi; Sovet Rusiyasının böyük bir dövlət olaraq Avropaya dönüşünə işarə idi. Avropada heç bir dövlət rəhbəri daha öncə Stalinə birbaşa müraciət etməmişdi. Qərb liderləri onunla uzaqda yaşayan, təsir gücünə malik olmayan bir Buxara bəyi kimi davranırdılar. İndi isə Hitler onu böyük bir dövləti idarə edən rəhbər şəxs kimi tanımaqdaydı... SSRİ ilə Almaniya arasında ticarət sazişi 20 avqustda imzalandı; Sovet dövlətinin ilk şərti yerinə yetirildi... 23 avqustda imzalanan və xalqa bəyan edilən pakt qarşılıqlı hücum etməmək qərarını əks etdirirdi. Gizli protokol Almaniyanı Baltik dövlətləri, Polşanın şərq hissəsi, yəni Kerzon xəttinin şərqində qalan, ukraynalıların və belarusların torpaqlarının xaricində saxladı.

Taylor A.J.P. İkinci Dünya Savaşıнын Kökenleri. Çeviri: H.Abacı. İstanbul, 2015, s.329-330

Moskvada “Molotov–Ribbentrop” paktının imzalanması

Stalinin Almaniyanın Xarici İşlər naziri Ribbentrop ilə görüşü

SSRİ qərb sərhədlərini genişləndirməklə yanaşı, Xalxin Qol yaxınlığında yaponları darmadağın etdi. Beləliklə, o, bir tərəfdən Uzaq Şərqdə müharibə təhlükəsini zəiflətdi, digər tərəfdən isə Polşanın bölüşdürülməsi ilə razılaşaraq İkinci Dünya müharibəsinin başlanmasının əsas səbəbkarlarından biri oldu.

LAYIHƏ

1. Kollektivləşmə dövründəki kəndlilərlə Rusiyadakı təhkimçilik dövründəki kəndlilərin sosial vəziyyətləri arasındakı oxşarlıqları müəyyənəldirin.
2. Hitler Almaniyası ilə SSRİ-nin xarici siyasətindəki oxşar cəhətləri göstərin.
3. Totalitar dövlət sisteminin yaradılmasını cəmiyyətin sosialist yenidənqurmasının təbii, qanunauyğun nəticəsi kimi xarakterizə edin.
4. Rusiyada 1917-ci ilin oktyabrında baş vermiş hadisə çevriliş adlandırılır. Buna münasibət bildirin. Çevrilişin nəticəsini təhlil edin.
5. SSRİ-nin yaradılmasının Rusiya imperiyasının bərpasının başlanğıcı olduğunu əsaslandırın.
6. Sovet sosialist mədəniyyəti ifadəsinin mahiyyətini şərh edin və qiymətləndirin.
7. SSRİ-nin İkinci Dünya müharibəsinin səbəbkarlarından biri olduğunu əsaslandırın.
8. İnqilabdan öncəki Rusiya ilə inqilabdan sonrakı Rusiyamı müqayisə edin.
9. SSRİ-nin yaranmasına aid mənbələrə əsasən araşdırma aparıb təqdimat hazırlayın.

V FƏSİL. ASİYA ÖLKƏLƏRİ

14. Qafqaz və Türk dünyası

Oktyabr çevrilişindən sonra Qafqaz regionunda bir çox dəyişikliklər baş verdi. Çar Rusiyasının əsarətində qalmış bu xalqlar öz müstəqilliklərini əldə etməyə can atırdılar. Artıq siyasi oyanış baş vermişdi. Belə bir şəraitdə azərbaycanlılar, gürcülər və ermənilər öz məqsədlərinə çatmağa çalışırdılar.

Bu dövr Qafqaz və Türk dünyasında nə kimi izlər qoydu? Oktyabr çevrilişindən sonra hansı dəyişikliklər baş verdi?

Cənubi Qafqaz Seymi, Dağlı Respublikası, Krım Xalq Respublikası, Türkiyə Cümhuriyyəti

Qafqaz. 1917-ci il Oktyabr çevrilişindən sonra Qafqazın ictimai-siyasi qüvvələri bölgəni idarə etmək üçün noyabrında Cənubi Qafqaz Komissarlığı yaratmağı qərara aldılar. Komissarlığın tərkibinə gürcü, azərbaycanlı, erməni və rus nümayəndələri daxil idi. Hökumətin ən böyük uğuru dekabrda Qafqaz cəbhəsində hərbi əməliyyatların dayandırılması haqqında **Ərzincan barışığının** imzalanması oldu. Cənubi Qafqazda demokratik hərəkatın yüksəlməsi **1918-ci ilin fevralında Cənubi Qafqaz (Zaqafqaziya) Seyminin** yaradılmasını labüd etdi. Lakin Seyimdəki gürcü-erməni çoxluğu Qafqazın müxtəlif yerlərində müsəlman-türk əhaliyə qarşı erməni hərbi birliklərinin törətdiyi qətl və qarətlərə, o cümlədən mart-aprel aylarında daşnak-bölşə-

vik qüvvələrinin Azərbaycanda həyata keçirdiyi soyqırımına biganə qaldı. Seym Azərbaycan nümayəndələrinin etirazına baxmayaraq, Qars, Ərdəhan və Batum vilayətlərini öz nəzarətində saxlamaq üçün Osmanlı imperiyası ilə müharibəyə başladı.

Cənubi Qafqaz (Zaqafqaziya) Komissarlığının fəaliyyətini dəyərləndirin.

*Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti
hökumətinin iclası*

Tezliklə Osmanlı ordusu gürcü və erməni silahlı birliklərini ağır məğlubiyyətə uğrudaraq Cənubi Qafqaz Seymini sülh danışıqlarına başlamağa məcbur etdi. Batum sülh konfransı gedişində gürcü nümayəndə heyəti Almaniya ilə gizli anlaşma imzaladı.

1918-ci il mayın 11-də Şimali Qafqaz Dağlı Xalqları İttifaqı Respublikası (Dağlı Respublikası) öz müstəqilliyini elan etdi. **1918-ci il mayın 26-da** Cənubi Qafqaz Seyminin gürcü fraksiyası Seymdən çıxdığını və müstəqil **Gürcüstan Demokratik Respublikası** yaradıldığını elan etdi. Bundan sonra Cənubi Qafqaz Seymi öz fəaliyyətini dayandırdı, mayın 28-də isə **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti** yaradıldı. Azərbaycan Milli Şurası mayın 29-da müəyyən şərtlər müqabilində qədim şəhərimiz olan İrəvanı və ətrafındakı 9 min kv.km ərazini ermənilərə güzəştə getdi. Cənubi Qafqazda – Azərbaycan ərazisində tarixdə ilk erməni dövləti yaradıldı. Yeni yaradılmış Ermənistan (Ararat) Respublikasının rəhbərliyi nəinki həmin şərtləri yerinə yetirmədi, əksinə, yerli Azərbaycan əhalisinə qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətini həyata keçirməyə başladı.

Qafqazda yaranan müstəqil dövlətləri tanıyan ilk dövlət Osmanlı imperiyası oldu. **1918-ci il iyunun 4-də** Cənubi Qafqaz respublikaları ilə **“Sülh və dostluq”** haqqında müqavilələr imzalandı.

Cənubi Qafqaz Seyminin dağılmasının səbəblərini müəyyənləşdirin.

Ermənistan (Ararat) Respublikası yarandığı gündən qonşularına qarşı ərazi iddiaları irəli sürür, silah gücünə yeni ərazilər ələ keçirmək istəyirdi. 1918-ci il dekabrın 9-da Borçalı qəzasına erməni təcavüzü ilə əlaqədar Ermənistan–Gürcüstan müharibəsi başladı. Həmin müharibə ingilislərin müdaxiləsi ilə dekabrın 31-də dayandırıldı. **1918-ci ilin dekabrında** Qars şəhərində keçirilən iclasda **Cənub-Qərbi Qafqaz Respublikasının** yaradıldığı elan edildi. Cənubi Qafqazda ikinci müsəlman-

LAYIHƏ

Erməni təcavüzkarlarına qarşı döyüşən Borçalı azərbaycanlıları və gürcü könüllüləri

zında başlayan hərbi müdaxiləsi nəticəsində Cənubi Qafqazda müstəqil dövlətlərin varlığına son qoyuldu. **1922-ci ildə** Cənubi Qafqaz sovet respublikalarının federasiyası – **ZSFSR** yaradıldı və bu qurum həmin ilin sonunda SSRİ-yə qatıldı.

Rusiyanın Qafqazda yaradılmış müstəqil dövlətləri işğal edərək SSRİ adı altında birləşdirməsinin səbəbini izah edin.

Mərkəzi Asiya və Qazaxıstan. Rusiyada Fevral burjuva inqilabının qələbəsi Mərkəzi Asiya və Qazaxıstanda milli azadlıq hərəkatının başlanmasına səbəb oldu. **1917-ci ilin dekabrında** Qazaxıstanın milli partiyası Alaş tərəfindən **Alaş-Orda** adlandırılan milli qazax dövlətinin yaradıldığı elan edildi. 1920-ci ilin yazında, əsasən, ruslardan ibarət olan bolşevik qüvvələri Alaş-Orda dövlətini devirmək üçün Qazaxıstan ərazisinə silahlı müdaxilə etdilər. Dövlət süqut etdi, milli qüvvələrə qanlı divan tutuldu.

Sovet Rusiyası Mərkəzi Asiya və Qazaxıstanı yenidən təşkil edilən imperiyanın tərkibinə qatmağa nail oldu. 1920-ci illərdə bu regionlarda yaradılan sovet respublikaları **“könüllülük prinsipi”** ilə SSRİ-nin tərkibinə daxil edildi.

Nəyə görə respublikaların SSRİ-nin tərkibinə qatılması “könüllülük prinsipi” adı altında reallaşdırılırdı?

Krım, Volqaboyu və Ural. 1917–1918-ci illərdə Krım, Volqaboyu və Uralda türk xalqlarının milli azadlıq mübarizəsi genişləndi. Krım türkləri **1918-ci ilin noyabrında Krım Xalq Respublikasını** yaratdılar. Lakin general M.A.Sulkeviçin başçılıq etdiyi bu hökumət bir neçə aydan sonra ağqvardiyaçı rus qüvvələri tərəfindən süquta uğradıldı.

türk dövlətinin yaranmasını istəməyən ingilis qoşunları 1919-cu il aprelin 12-də bu dövləti süquta uğratdı.

Bu dövlətin süqutunda ingilislərin marağı nə idi?

1919-cu ilin sonunda Sovet Rusiyasının Qırmızı Ordusu general A.Denikinin ağqvardiyaçı qüvvələrini məğlub edərək Şimali Qafqaza daxil oldu. Sovet Rusiyasının **1920-ci ilin ya-**

1917-ci ilin dekabrında Orenburqda Başqırd milli hökuməti yaradıldı. Lakin Volqaboyu və Sibir ərazisi qırmızılarla ağlar arasında mübarizə meydanına çevrildiyindən bu ərazidə yaranmış milli dövlət qurumları öz varlıqlarını saxlaya bilmədilər. Ağqvardiyaçıları darmadağın edən bolşeviklər **1920-ci ildə** bu əraziləri işğal etdi.

Bu regionun türk xalqları nə üçün öz milli dövlətlərini qoruyub saxlamaq imkanına malik ola bilmədilər?

Türkiyə. Birinci Dünya müharibəsində məğlub olan Osmanlı imperiyası dağıldı, iqtisadiyyatı ağır vəziyyətə düşdü. Qalib dövlətlər Türkiyəni parçalamağa başladılar. Sultan VI Mehmet buna qarşı heç bir tədbir görmədi. Türk ordusunun zabiti Mustafa Kamal paşa belə ağır vəziyyətdə ölkənin müdafiəsini öz üzərinə götürdü, türk xalqının milli azadlıq mübarizəsinə başçılıq etdi. Onun başçılığı ilə **1919-cu ilin sentyabrında** Sivasda **Böyük Milli Ümumtürk Konqresi** toplandı və seçilən Nümayəndələr Komitəsi Məclis çağırılana qədər özünü yeganə qanuni səlahiyyətli orqan elan etdi. Sultan onların tələbi ilə **1919-cu ilin sonunda** məclis çağırıldı, **1920-ci ilin yanvarında** İstanbulda işə başlayan Məclis **“Milli and” (“Misaq-i milli”)** qəbul etdi. Bu sənəddə Mudros barışıqı bağlandığı vaxtda Türkiyənin malik olduğu sərhədlər daxilində ölkənin ərazi bütövlüyü elan edildi. İşğalçılar bundan təşvişə düşüb İstanbulda hökumət binalarını, kazarmaları tutdular, deputatları qovdular. Nümayəndələr Komitəsi Ankarada özünü müvəqqəti hökumət elan etdi və yeni məclis çağırıldı.

Mustafa Kamal paşa Atatürk

Matvey (Məmməd bəy) Sulkeviç.

Məmməd bəy Sulkeviç sonralar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ordusunun Baş Qərargah rəisi olmuş və bolşeviklər tərəfindən güllələnmişdir. Güllələnən zaman söyləmişdir: “Xoşbəxtəm ki, müsəlman ordusunun zabiti kimi ölürəm”.

Kırım Xalq Respublikasının bayrağı

Birinci Dünya müharibəsində osmanlıların məğlub olmasının səbəbini izah edin. Nə üçün hegemon dövlətlər bu imperiyanın torpaqlarını parçalamaqda maraqlı idilər? Bu müharibənin nəticəsi olaraq osmanlılar hansı torpaqları itirdilər?

LAYİHƏ

1920-ci il Sevr müqaviləsinə görə Türkiyə ərazisinin bölüşdürülməsi xəritəsi

1920-ci il aprelin 23-də Türkiyə Böyük Millət Məclisi (TBMM) açıldı, Mustafa Kamal paşa TBMM-in sədri seçildi və hökumət yaratdı. **1920-ci ilin iyununda** yunan ordusu Qərbi Anadoluda yeni ərazilər ələ keçirdi. Müttəfiqlər sultan hökumətini Sevr müqaviləsini imzalamağa məcbur etdilər. TBMM bu müqaviləni tanımaqdan imtina etdi və sultan hökuməti qanundankənar elan olundu. Bu dövrdə Baş Qərargah rəisi İsmət paşanın başçılığı ilə güclü nizami ordu yaradıldı. Bu ordu **1921-ci ilin yanvarında** İnönü kəndi yaxınlığında döyüş zamanı yunan ordusunun hücumunun qarşısını aldı. İsmət paşa bu qələbədən sonra İnönü kimi tanınırdı. Bu döyüş milli azadlıq hərəkətində dönüş nöqtəsi oldu.

Nə üçün İnönü kəndi yaxınlığındakı döyüş milli azadlıq hərəkətində dönüş nöqtəsi hesab olunur?

1922-ci ilin oktyabrında Türkiyə “Antanta” üzrə müttəfiqlərlə *Mudanya barışığını* bağladı. TBMM noyabrın 1-də sultan hakimiyyətini ləğv etdi. **1923-cü ilin iyulunda** Lozannada “Antanta” ilə Türkiyə arasında sülh bağlandı, işğal rejimi, Mudros və Sevr müqavilələri ləğv olundu, Türkiyənin müstəqilliyi və yeni sərhədləri tanındı. Boğazlara nəzarət Türkiyə tərəfindən həyata keçiriləcək, ticarət gəmilərinin sərbəst hərəkəti təmin ediləcək, hərbi gəmilərin keçidi isə məhdudlaşdırılacaqdı. **Oktyabrın 29-da** TBMM Türkiyəni respublika elan etdi. Mustafa Kamal prezident seçildi. **1924-cü ildə** Ana Yasa (konstitusiya) qəbul edildi.

Lozanna sülh müqaviləsinin nəticələrini təhlil edin.

— Dövlətlərin sərhədləri   Türkiye Cümhuriyyəti   ★ Paytaxt şəhər

Türkiyə Cümhuriyyəti

Mustafa Kamal geniş islahatlar proqramı həyata keçirməyə başladı.

- Qadınla kişiyyə hüquq bərabərliyi verildi;
- İqtisadi sahədə *etatizm** siyasəti tətbiq edildi;
- Dövlət sənaye və ticarətin inkişafına şərait yaratdı;
- Kəndli ailələrinə torpaq sahələri verildi.

Həyata keçirilmiş islahatları müzakirə edib nəticələr çıxarın. Hazırda Türkiyədə iqtisadi vəziyyət nə yerdədir? Müqayisə edin.

Respublikaçılıq, millətçilik, xalqçılıq, etatizm, dünyəvilik və inqilabçılıq prinsiplərinə əsaslanan bu islahatlar ölkəni demokratik inkişaf yoluna çıxardı. TBMM 1934-cü ildə M.Kamala şərəfli “Atatürk” adı verdi.

Xarici siyasət. Türkiyə 1932-ci ildə Millətlər Cəmiyyətinə qəbul edildi və boğazlara dair *Lozanna konvensiyasına* yenidən baxılmasına nail oldu. 1936-cı ildə *Montre konfransı* çağırıldı və yeni konvensiya bağlandı: Qara dənizə çıxışı olmayan dövlətlərin hərbi gəmilərinə boğazlardan keçmək qadağan edildi. 1937-ci ildə Türkiyə, Əfqanıstan, İran və İraq arasında hücum etməmək haqqında “*Səədabad*” *paktı* bağlandı. Bununla, İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində Türkiyənin bitərəfliyinin əsası qoyuldu.

* *Etatizm* – iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə dövlətin rolunu artırmaq

LAYIHƏ

1. Ermənistan (Ararat) Respublikasının işğalçılıq siyasətini faktlarla göstərin. Müasir dövrdə də bu işğalçılıq siyasətinin bariz nümunələrini sadalayaraq hadisələri əlaqəli şəkildə təhlil edin.
2. İngilislərin Cənubi Qafqazla bağlı siyasətini qiymətləndirin.
3. SSRİ-nin Qafqaza olan maraqları ilə çar Rusiyasının maraqları arasındakı oxşarlıqları müəyyən edin.
4. Mustafa Kamalın islahatlar proqramının prinsiplərini açıqlayın. Onun uğurlu siyasətinin nəticəsini müəyyənəldirin.
5. “Mustafa Kamal böyük siyasətçidir” mövzusunda esse yazın.
6. “Tarixdə tarixi şəxsiyyətlərin rolu mövzusunda müzakirə keçirin.
7. 1923-cü il oktyabrın 29-da TBMM-in Türkiyəni respublika elan etməsinin tarixi əhəmiyyətini əsaslandırın.

15. Çin, Hindistan və Yaponiya

Çin Birinci Dünya müharibəsindən sonra da yarımüstəmləkə və yarımfeodal ölkə olaraq qalırdı. Hindistanın sosial-iqtisadi vəziyyəti nisbətən yaxşılaşsa da, müstəmləkə ölkəsi idi. Yaponiya isə müharibədə “Antanta” tərəfindən vuruşaraq daha geniş ərazilərə sahib olmuşdu.

Müharibənin taleyi həll olunduqdan sonra bu ölkələrin aqibəti necə oldu? Onların həyatında hansı dəyişikliklər baş verdi?

Nankin hökuməti, Çan Kayşi, Kōlölük Konstitusiyası, Mançjou-Qo dövləti

Çan Kayşi

Çin. Çin Birinci Dünya müharibəsindən sonra da böyük dövlətlər tərəfindən **“nüfuz dairələrinə”** bölündü. Aqrar ölkə olan Çində feodal qaydalarının hökmranlığı inkişafa mane olurdu. Kəndlilərin çoxu torpaqsız, ya da aztorpaqlı idilər. Sənaye zəif inkişaf etmişdi. Yetişməkdə olan inqilabi hərəkata Homindan partiyası rəhbərlik edirdi.

Milli demokratik qüvvələr müstəmləkəçiləri qovmaq, vətəndaşlara hüquq bərabərliyi vermək, demokratik respublika yaratmaq prinsiplərini irəli sürdülər. **1925-ci ildə** Sun Yatsenin Qu-ançjouda qurduğu hökumət özünü bütün Çinin milli hökuməti elan etdi. Lakin Milli inqilabi ordunun komandanı homindançı

Çan Kayşi dövlət çevrilişi edərək Nankində öz hökumətini yaratdı.

Sun Yatsen hökumətinin yaradılmasının Çin üçün əhəmiyyətini izah edin.

Ölkənin müxtəlif bölgələrində kommunistlər tərəfindən idarə olunan “sovet” rayonları yaradıldı. Çində ikihakimiyyətlik bərqərar oldu: homindançıların Nankin hökuməti və kommunistlərin Çin Sovet Respublikası. Onlar arasında vətəndaş müharibəsi geniş vüsət aldı.

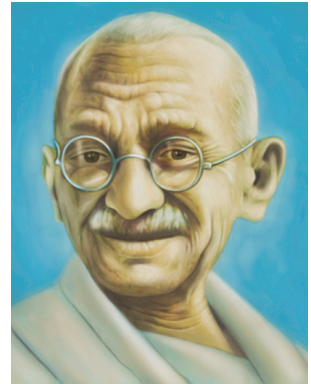
XX əsrin 30-cu illərinin ortalarında homindan ordusu kommunistləri ağır məğlubiyyətə uğrattı. Cənubi Çində mövcud olan “sovet” rayonları ləğv edildi.

Çində vətəndaş müharibəsi ölkəyə soxulan yaponların işini xeyli asanlaşdırdı. Yaponiyanın təcavüzü **1936-cı ilin sonlarında** vətəndaş müharibəsini dayandırmaq haqqında tərəfləri razılığa gəlməyə vadar etdi. Homindançılarla kommunistlər yenedən vahid antiyapon cəbhəsi yaratdılar. Beləliklə, Çin xalqının yapon işğalçılarına qarşı milli azadlıq müharibəsi başladı.

Vətəndaş müharibəsi ilə milli azadlıq müharibəsini bir-birindən fərqləndirin.

Hindistan. Birinci Dünya müharibəsindən sonra Böyük Britaniyanın Hindistanda müstəmləkə zülmü gücləndikcə xalqın mübarizə əzmi daha da artırdı. Cəmiyyətin bütün təbəqələri müstəmləkəçilərə qarşı vahid cəbhədə çıxış etməyə başlamışdılar.

Böyük Britaniyanın Hindistanda müstəmləkə rejimini möhkəmləndirmək üçün qəbul etdiyi “Hindistanın idarə edilməsi haqqında” qanun milli azadlıq hərəkatının yeni yüksəlişinə təkan verdi. M.Qandinin rəhbərliyi ilə Hindistan Milli Konqresi vətəndaş itaətsizliyi kampaniyasına başladı. İngilis malları boykot edildi, qatarların hərəketi dayandırıldı. Lakin hərəkat iştirakçıları arasında birliyin olmamasından istifadə edən ingilislər onu yatırdı. Ölkədə kütləvi qırğınlar törədildi.

Mahatma Qandi

Vətəndaş itaətsizliyi kampaniyasını dəyərləndirin.

1930-cu ildə Hindistan Milli Konqresinin qərarı ilə yeni vətəndaş itaətsizliyi kampaniyasına başlandı. **Yanvarın 26-sı** Hindistanın “**İstiqlaliyyət Günü**” elan edildi. İngilislərin duz inhisarına qarşı **1930-cu ildə “duz yürüşü”** təşkil olundu. M.Qandi və tərəfdarları Ərəbistan dənizi sahillərinə çıxıb duz çıxarmağa başladılar. Bu hadisədən qəzəblənən hakim dairələr yürüşün bir çox iştirakçısını həbs etdi. Milli azadlıq hərəkatının yüksəlişindən qorxuya düşən ingilislər isə onları azad etdi.

1935-ci ildə Böyük Britaniya parlamenti Hindistanın yeni konstitusiyasını təsdiqlədi. Xalq onu “**Köləlik konstitusiyası**” adlandırdı.

LAYIHƏ

1935-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiyanın “Köləlik konstitusiyası” adlandırılmasının səbəbini izah edin.

Yaponiya. XIX əsrin ikinci yarısında Yaponiyada həyata keçirilən burjua islahatları ölkənin iqtisadi inkişafı üçün geniş imkanlar yaratdı. Ölkədə iri *maliyyə oligarxları** meydana gəldi. Onların içərisində yapon iqtisadiyyatının bütün sahələrinə nüfuz etmiş Mitsui və Mitsubishi xüsusilə fərqlənirdi. Faydalı qazıntılar baxımından ölkə kasıb idi: hakim dairələr getdikcə güclənən sənayeni xammalla təmin etmək üçün qonşu ölkələrin ərazilərini ələ keçirməyə can atırdılar.

Birinci Dünya müharibəsində “Antanta” tərəfində döyüşən Yaponiya müharibədən sonra əvvəllər Almaniya mütləkləri olan Marian, Marşal və Karolin adalarını ələ keçirdi. Bu adaların tutulması Yaponiyanı ABŞ-ın əsas hərbi-dəniz bazası yerləşən Havay adalarına yaxınlaşdırdı.

Birinci Dünya müharibəsindən sonra yapon siyasi dairələrində “Böyük Yaponiya” qurmaq ideologiyası əsas siyasətə çevrildi. Bu siyasətin əsas tərəfdarları birbaşa imperator tərəfindən dəstəklənən “gənc zabitlər” idi. Onların əsas hədəfləri insan ehtiyatları və təbii faydalı qazıntılarla zəngin olan Çinin böyük hissəsini, Böyük Britaniyaya məxsus Birma (indiki Myanma), Malayya və Hindistanı ələ keçirmək idi.

Burjua islahatları ilə Yaponiyanın işğalçılıq siyasəti arasındakı əlaqəni müəyyən-ləşdirin.

1931-ci ilin sentyabrında Çinin şimal-şərq hissəsini ələ keçirən Yaponiya növbəti il *Mançjou-Qo adlı oyuncaq dövləti*** yaratdı. Təcavüzkar siyasətini davam etdirmək məqsədilə Yaponiya Millətlər Cəmiyyətini tərk etdi. **1937-ci ilin yayında** isə Yaponiya Çinlə müharibəyə başladı. Öz xarici siyasətində Yaponiya daha çox Almaniya ilə yaxınlaşırdı. **1938-ci ildə** yapon hakim dairələri *“Asiyada qayda yaratmaq”* iddiası ilə çıxış etməyə başladılar. Monqolustana yapon təcavüzü SSRİ-nin münəqişəyə qoşulması nəticəsində dayandırılsa da, Çinlə aparılan müharibə 8 il davam etdi. Çinin bütün sahilboyu əraziləri yaponların əlinə keçdi. Almaniyanın Avropadakı uğurları Yaponiyanın İndoneziya adalarında və Hind-Çin yarımadasında fəal hərbi əməliyyatlara başlamasına təkan verdi.

* *Maliyyə oligarxları* – allərində külli miqdarda vəsait toplamış, dövlətin iqtisadi və siyasi həyatında hökmranlıq edən inhisarçı kapitalistlər

** *Mançjo-Qo dövləti* – Yaponiyanın işğal etdiyi Mançuriya ərazisində Yaponiyanın hərbi idarəsi tərəfindən yaradılan oyuncaq dövlət. Paytaxtı Sintsin olan bu dövlətin başında Mancur Tsin sülaləsindən olan imperator Pu Yi dururdu.

Oyuncaq Mançjou-Qo dövləti

1. Çində milli demokratik qüvvələrin yerinə yetirməyə çalışdığı məqsədləri izah etməyə çalışın.
2. 1936-cı ildə Çində vətəndaş müharibəsini dayandırmağa nə vadar etdi?
3. Vətəndaş itaətsizliyi kampaniyası, “Hindistanın idarə edilməsi haqqında” qanun və milli azadlıq hərəkatı arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirin.
4. Vətəndaş itaətsizliyi kampaniyasının Böyük Britaniyanın Hindistanı idarə etmək rejiminə qarşı olduğunu əsaslandırın.
5. “Böyük Yaponiya” siyasətinin əsas tərəfdarlarının hərbcilər olmasının səbəbini izah edin.
6. “Böyük Yaponiya” siyasətinin hədəfləri olan əraziləri xəritədə müəyyən edin.
7. Almaniya ilə Yaponiyanın xarici siyasətini müqayisə edin və oxşar cəhətlərini müəyyənləşdirin.
8. Yaponiyanın hərbi əməliyyatlarda fəallaşmasında Almaniyanın rolunu göstərin.
9. “Böyük Yaponiya” qurmaq ideologiyasının Yaponiyanı Millətlər Cəmiyyətini tərk etməyə aparan yol olduğunu şərh edin.
10. Yaponiyanın Millətlər Cəmiyyətini nümayişkarənə surətdə tərk etməsinin səbəbini təhlil edin.

LAYIHƏ

VI FƏSİL. İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ

16. İkinci Dünya müharibəsinin başlanması

XX əsrin 30-cu illərində dünya dövlətləri arasında mövcud nüfuz dairələrini, xammal və satış bazarlarını yenidən bölüşdürmək uğrunda mübarizə gücləndi. Versal–Vaşinqton sisteminin şərtlərindən narazı olan Almaniya, Yaponiya və İtaliyada qisasçılıq meyli artmışdı. SSRİ isə Şərqi Avropanı ələ keçirməyə, Qara dəniz boğazlarında, Ön və Cənubi Asiyada, Uzaq Şərqdə nüfuz dairəsini genişləndirməyə çalışırdı. Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ öz mövqelərini qoruyub saxlamağa səy göstərirdi.

Hegemonluq uğrunda mübarizənin nəticələri nə oldu? Almaniya Birinci Dünya müharibəsində reallaşdıra bilmədiyi planlarını hansı istiqamətdə gerçəkləşdirdi? İkinci Dünya müharibəsinin başşə tarixindəki rolu nədən ibarət oldu?

“Qəribə müharibə”, “Dünkerk möcüzəsi”, “Barbarossa” planı, “Atlantika xartiyası”, “Stalinqrad döyüşü”, “Krim konfransı”

İkinci Dünya müharibəsinin səbəblərindən biri də liberal-demokratik dövlətlərin totalitar rejimləri: faşizm və kommunizm rejimlərini bir-birinə qarşı qoyub zəiflətmək və məhv etmək cəhdi idi. SSRİ tərəfindən faşizm təhlükəsinin lazımcına qiymətləndirilməməsi də müharibənin mühüm səbəblərindən biri idi. İkinci Dünya müharibəsi təcavüzə məruz qalmış dövlətlər istisna olunmaqla, bütün tərəflər üçün ədalətsiz xarakter daşıyırdı.

İkinci Dünya müharibəsinin səbəblərini Versal–Vaşinqton sisteminin nəticəsi kimi xarakterizə edin.

Müharibə **1939-cu il sentyabrın 1-də** Almaniyanın Polşaya hücumu ilə başladı. Polşa qoşunları məğlub oldu. Polşa hökuməti ölkəni tərk etmək məcburiyyətində qaldı. Böyük Britaniya və Fransa Almaniya müharibə elan etsə də, 1940-cı ilin mayına kimi ona qarşı fəal hərbi əməliyyatlar aparmadı. Buna görə də bu dövr tarixə **“Qəribə müharibə”** adı ilə daxil olmuşdur. Bu zaman yaranmış vəziyyətdən istifadə edən sovet rəhbərliyi Polşanın şərq torpaqlarını ələ keçirdi. SSRİ ilə Almaniya arasında imzalanmış **“Dostluq və sərhədlər haqqında”** müqaviləyə görə, Polşa ərazisinin bölüşdürülməsi rəsmiləşdirildi. Təcavüzkar hərəkətlərinə görə SSRİ Millətlər Cəmiyyətindən çıxarıldı.

SSRİ-ni müharibənin başlanmasının səbəbkarlarından biri hesab etmək olarmı? Cavabınızı əsaslandırın.

İkinci Dünya müharibəsinin əsas hərbi əməliyyatları Avropa, Asiya və Afrika-da, habelə Atlantik və Sakit okeanda aparılırdı. **1940-cı ilin yazında** alman ordusu bitərəflik mövqeyi tutan Danimarkanı, sonra isə Norveçi ələ keçirdi. Az sonra Hollandiya və Belçika təslim oldu. Alman qoşunları Kale limanını ələ keçirərək ingilis–fransız–Belçika qoşunlarını Dünkerkdə sahilə sıxışdırdı. Lakin Hitlerin əmri ilə hücum dayandırıldı və rəqibə mühasirədən çıxmaq imkanı verildi. Bu hadisə tarixə **“Dünkerk möcüzəsi”** adı ilə daxil oldu.

“Dünkerk möcüzəsi”nin mahiyyətini açıqlayın. Sizcə, bu “möcüzə” niyə baş verdi?

Mayın sonlarında almanlar Fransaya hücum etdilər. **“Majino müdafiə xətti”** yarıldı və alman qoşunları Parisə daxil oldular. Fransız faşistlərinin lideri marşal A.Peten təslim haqqında barışıq imzaladı. Ölkənin şimalı Almaniyanın təsiri altında qaldı. Fransa faşist hökuməti yalnız ölkənin cənubuna nəzarət edirdi. Böyük Britaniya faşistlərin güclü və aramsız hava hücumlarına məruz qaldı. Lakin Böyük Britaniyanın ciddi müqavimət göstərməsi faşistlərin planlarını puça çıxardı.

Müharibənin döyüş cəbhələrindən biri də Şimali Afrika idi. Almaniyanın müttəfiqi kimi Böyük Britaniya və Fransaya qarşı müharibəyə başlayan İtaliya Afrikada Keniyanın bir hissəsini, Sudanın mühüm məntəqələrini və Britaniya Somalisini ələ keçirdi. Lakin **1940-cı ilin payızında** təşəbbüskar Böyük Britaniya qoşunları İtaliya ordusunun Misirə hücumunun qarşısını aldı və işğal olunmuş əraziləri italyanlardan azad etdi.

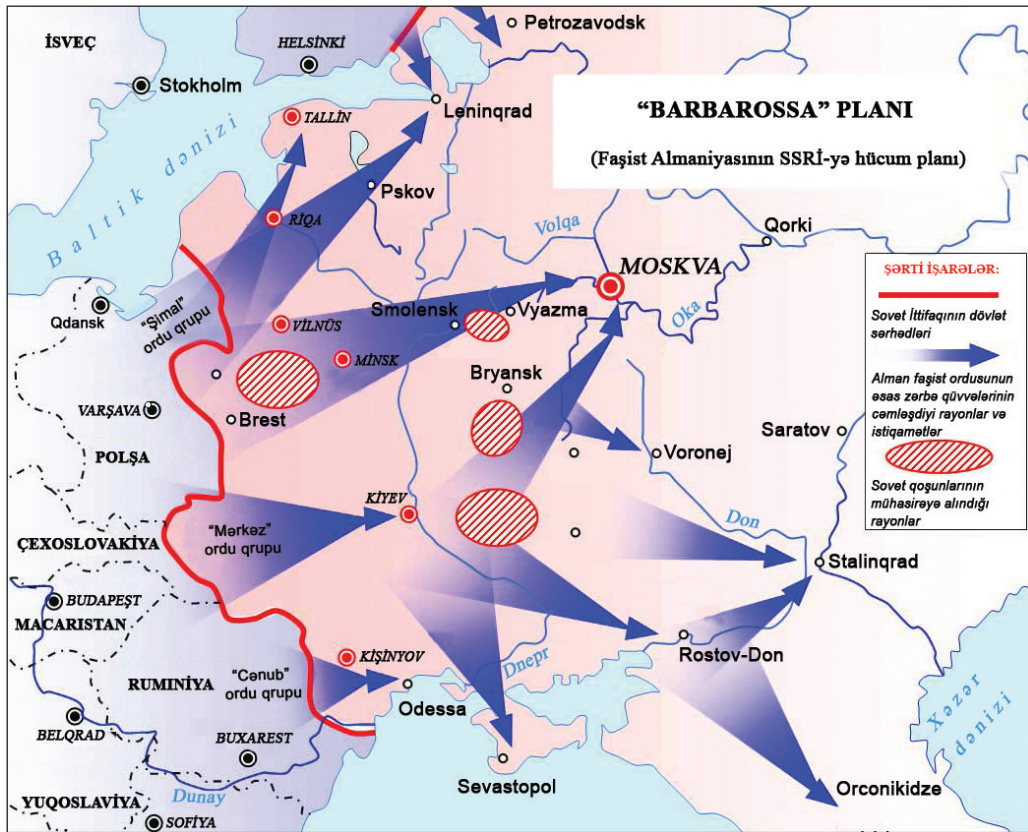
1941-ci ilin yazında Yuqoslaviya və Yunanıstan danışıqsız faşistlərə təslim oldu. Balkanlarda ingilislərin mövqelərinə ciddi zərbə vuruldu. Böyük Britaniya korpusu Misirə qayıtarıldı.

Şərqdə fransızları məğlub edən yaponlar Çinin böyük bir hissəsini işğal etdilər. Yaponiya hərbi hissələri Vyetnam, Laos və Kampuçiyada yerləşdirildi. Bu dövrdə faşistlər, demək olar ki, bütün Avropanı özlərinə tabe etmişdilər. Qarşıda SSRİ-nin işğalı dururdu. Almaniya SSRİ üzərinə **“Barbarossa”*** adlı hücum planı hazırlamışdı. Plana görə, SSRİ 1941-ci ilin payızına kimi işğal edilməli idi.

1941-ci ilin iyununda Almaniya SSRİ-yə hücum etdi. **“İldırımsürətli müharibə”** strategiyasına əsaslanan alman qoşunları qısa qədər Arxangelsk–Həştərxan xəttinə çıxmaq niyyətində idilər. Almanlar həmin ilin payızında Moskvaya yaxınlaşdılar. Lakin dekabrda sovet qoşunlarının əks-hücumu ilə Moskva ətrafında alman qoşunları darmadağın edildi. Bununla da **“İldırımsürətli müharibə”** planı boşa çıxdı.

* **“Barbarossa planı”** – Almaniya (Müqəddəs Roma) imperatoru Fridrix Barbarossun adı ilə bağlı plan

“Barbarossa” planı

“İldırımsürətli müharibə” planının puça çıxmasının səbəbini izah edin.

Sovet qoşunlarının qələbəsi Anti-Hitler koalisiyasını möhkəmləndirdi. Moskva döyüşü zamanı Yaponiya qəflətən ABŞ-ın Havay adalarındakı Pörl-Harbor bazasına zərbə endirdi. Yapon ordusu Tailanda, Malayziyaya və Birmaya daxil oldu. Buna cavab olaraq ABŞ və Böyük Britaniya Yaponiyaya müharibə elan etdilər. Eyni zamanda Almaniya və İtaliya da ABŞ-a müharibə elan etdi. Bununla da ABŞ İkinci Dünya müharibəsinə qoşuldu.

Almaniyanın hücumunun ilk günlərindən Böyük Britaniya və ABŞ SSRİ ilə həmrəy olduqlarını elan etdilər. ABŞ SSRİ-ni müdafiə etdiyini bəyan etdi. 1941-ci ilin yayında ABŞ-la Böyük Britaniya *“Atlantika xartiyası”** adlanan sənəd imzaladı. Sənəddə qeyd olunurdu ki, onların başqa əraziləri tutmaq niyyətləri yoxdur, zorakılığa qarşı çıxır, ədalətli dünya yaradılmasını istəyirlər. SSRİ Çexoslovakiya və Polşa mühacir hökumətlərini tanıyaraq sentyabrda “Atlantika xartiyası”na qo-

* “Atlantika xartiyası” – Atlantik okeanındakı döyüş gəmisində imzalandığı üçün belə adlandırılan sənəd

şuldu. 1942-ci il yanvarında 26 dövlət “Atlantika xartiyası”na qoşulmaq haqqında “*Birləşmiş Millətlərin Bəyannaməsi*”ni imzaladı. Bu işə müharibənin gedişində əsaslı dönüş yaradılmasına təsir göstərdi.

ABŞ-ın İkinci Dünya müharibəsinə qoşulmasının müsbət və mənfi tərəflərini göstərin.

Yapon dəniz qüvvələri, 8 dekabr 1941-ci il

*“Atlantika xartiyası”nın iştirakçıları
(Böyük Britaniyanın Baş Naziri U.Çörçill və ABŞ
Prezidenti F.Ruzvelt)*

1. Yeni nüfuz dairələri qazanmaq istəyən dövlətlərlə öz mövqelərini qoruyub saxlamağa çalışan dövlətlər arasındakı ziddiyyətlərin olmasında qanunauyğunluq varmı?
2. Almaniya və SSRİ-dəki totalitar rejimlər onların münasibətlərinə təsir göstərdimi? Cavabınızı əsaslandırın.
3. “Dünkerk möcüzəsi”nə qiymət verin.

LAYIHƏ

4. 1941-ci ilin sonuna qədər Almaniyanın işğal etdiyi əraziləri xəritədə göstərin.
5. “Atlantika xərtiyası” ədalətli dünya yaradılmasına xidmət edən sənəd idi” adlı esse yazın.
6. Totalitar rejimlər olan faşizmlə kommunizm arasındakı ziddiyyətlərin səbəblərini araşdırın və müəyyənləşdirin.
7. İkinci Dünya müharibəsi haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

17. Müharibənin gedişində əsaslı dönüş.

Müharibənin başa çatması

Almaniya sarsıdıcı zərbələr vurmaqla bir çox ərazilərə sahib oldu. Buna baxmayaraq, İkinci Dünya müharibəsinin ikinci mərhələsi müharibənin tarixinə əsaslı dönüş kimi daxil olmuşdur.

? Sizcə, nə üçün bu dövrü belə adlandırırlar? İkinci Dünya müharibəsinin ikinci mərhələsində hansı hadisələr baş verdi? Bu müharibənin nəticəsi nə oldu? İkinci Dünya müharibəsi dövlətlərin və xalqların tarixində nə kimi rol oynadı?

Əl-Ələmeyn döyüşü, Stalinqrad döyüşü, Tehran konfransı, Yalta görüşü, Postdam Konfransı

*Həzi Aslanov.
Stalinqrad döyüşünün
iştirakçısı olan azər-
baycanlı general*

Əsaslı dönüşün ilk addımları **1942-ci ilin yayında** atıldı. ABŞ ordusu Sakit okeandakı Miduey adası yaxınlığında yaponlarla döyüşə başladı. Böyük itki verən Yaponiya Sakit okeanda hücumu başlaya bilmədi. Həmin ilin payızında isə ingilis ordusu Misirdə **Əl-Ələmeyn** döyüşündə italyan–alman qoşunlarını məğlub etdi. Lakin müttəfiqlər verdikləri vədə əməl etməyərək **1942-ci ildə** Avropada ikinci cəbhəni açmadılar. Bu, almanlara Şərqdə SSRİ-yə qarşı hücumu genişləndirməyə imkan yaratdı. Lakin almanların hücumu Stalinqrad yaxınlığında dayandırıldı. Sovet qoşunlarının əks-hücumu düşmənin ağır məğlubiyyəti ilə başa çatdı. Strateji üstünlük müttəfiq qoşunlarının tərəfinə keçdi. Müharibədə tam əsaslı dönüş yarandı.

Sovet qoşunları Qafqazda hücumu keçib almanları geri oturtdu. 1943-cü ilin yayında baş vermiş **Kursk döyüşündə** faşistlərin məğlub edilməsi ilə sovet–alman cəbhəsində əsaslı dönüş **sona çatdı**. Atlantik okeanında gedən döyüşlərdə də əsaslı dönüş baş verdi.

Müharibədə əsaslı dönüş faşist bloku ölkələrinin böhranına səbəb oldu.

Stalinqrad yaxınlığındakı döyüş nə üçün tam əsaslı dönüş sayılır?

Stalinqrada döyüşü

1943-cü ilin iyulunda müttəfiq qoşunlarının Siciliyaya çıxması İtaliyada faşist Mussolini rejiminin devrilməsi ilə başa çatdı. İtaliyanın yeni hökuməti Almaniyaya müharibə elan etdi. Əsaslı dönüş başa çatdıqdan sonra Tehranda **1943-cü ilin payızında** Anti-Hitler koalisiyasının əsas dövlət başçıları – F.Ruzvelt, İ.Stalin və U.Çörçillin ilk görüşü təşkil edildi. Avropada ikinci cəbhənin açılması *Tehran konfransının* əsas müzakirə mövzusu idi. Bu məsələdə müəyyən fikir ayrılığına baxmayaraq, ikinci cəbhənin **1944-cü ilin mayında** Fransada açılması qərara alındı.

Duayt Eyzenhauer

İkinci cəbhənin 1944-cü ilin mayında Fransada açılmasının səbəbi nə idi?

1944-cü il iyunun 6-da ABŞ generalı D.Eyzenhauerin komandanlığı altında müttəfiq qoşunları *Şimali Fransaya (Normandiyaya)* çıxarıldı. Bununla da Avropada ikinci cəbhə açıldı.

Müttəfiqlər həmin ilin sonuna kimi bütün Fransa və Belçikanın çox hissəsini azad etdilər. Bu dövrdə SSRİ ərazisi düşməndən tamamilə azad edildi. Sovet ordusu Şərqi Prussiya və Polşaya daxil oldu. **1944-cü ilin sentyabrında** Bolqarıstan və Rumıniya müttəfiqlərlə barışıq imzaladı və Almaniyaya müharibə elan etdilər. Bu zaman sovet ordusu Yuqoslaviyaya daxil oldu. Bu vaxt ABŞ qoşunları Marşal, Marian və Filippin adalarını tutub Yaponiyanın əsas dəniz yollarını nəzarət altına aldı.

Nə üçün SSRİ Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrindəki kommunistlərə qüvvələri açıq müdafiə edirdi?

LAYIHƏ

Böyük üçlük:

*Uinston Çörçill, Franklin Ruzvelt və İosif Stalin
Kırım (Yalta) konfransında*

1945-ci ilin fevralında “böyük üçlük”ün dövlət başçıların *Yalta*da yeni görüşü keçirildi. *Kırım (Yalta) konfransı* adlanan bu görüşdə qərara gəldi ki, Almaniya danışıqsız təslim olmalı və ərazisi işğal edilməli, SSRİ, ABŞ, Böyük Britaniya ilə yanaşı, Fransaya da işğal zonası verilməli, Almaniyadan isə təzminat alınmalıdır. SSRİ yeni qərb sərhədlərinin qəti tanınmasına nail oldu. Bununla yanaşı, o, Almaniya ilə müharibə qurtarandan 2-3 ay sonra Yaponi-

yaya qarşı müharibəyə başlamaq barədəki öhdəliyinə sadıq qaldığını təsdiqlədi. Stalin bunun müqabilində Cənubi Saxalin, Kuril adaları, Mancuriyadakı dəmiryolu və Port-Arturun SSRİ-yə verilməsini tələb etdi.

Kırım konfransında SSRİ-nin mövqeyinə qiymət verin.

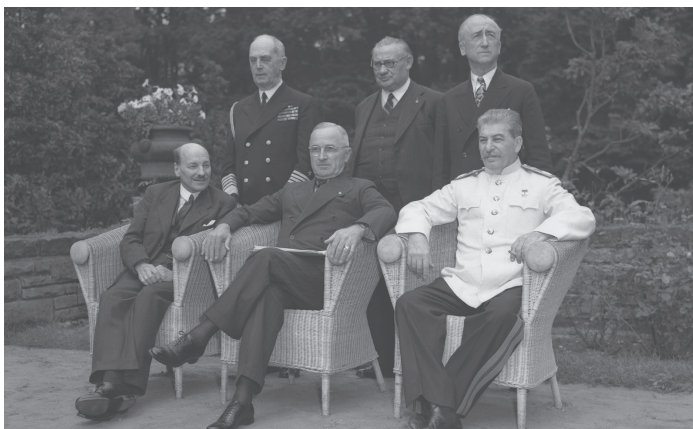
Konfransda azad edilmiş Avropa haqqında bəyannamədə deyilirdi ki, qitə xalqlarının öz arzularına uyğun demokratik təsisatlar qurmasına təminat veriləcəkdir. Konfransda gələcəkdə yaradılacaq *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının** (BMT) iş qaydaları da müəyyənləşdirildi.

1945-ci ilin fevralında Qərbi Avropada müttəfiqlərin ümumi hücumu başlandı. Rur hövzəsində alman qoşunları mühasirəyə alınaraq məhv edildi. Həmin ilin aprelinə sovet ordusunun Berlin əməliyyatı başladı. *Aprelin 30-da* Reyxstaq üzərinə Qələbə bayrağı sancıldı. *Mayın 8-dən 9-na keçən gecə* alman hökuməti adından feldmarşal V.Keytel təslim aktını imzaladı. Bununla da Avropada müharibə qurtardı.

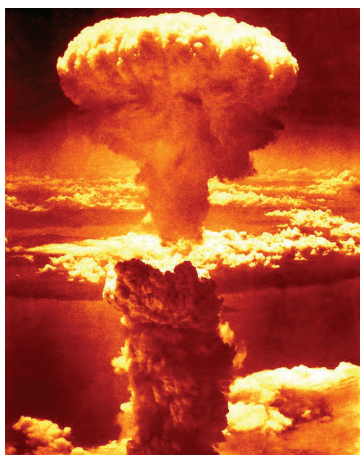
1945-ci ilin yayında Potsdamda “böyük üçlük”ün yeni konfransı keçirildi. Konfransın əsas məqsədi Almaniya münasibətdə müttəfiqlərin siyasətini müəyyən etmək idi. Paytaxt Berlin də daxil olmaqla Almaniya ərazisi 4 işğal zonasına (SSRİ, ABŞ, İngiltərə, Fransa) bölündü. Ələ keçirilmiş faşist rəhbərləri Beynəlxalq tribunalla verildi. Konfransda Almaniyanın dövlət sərhədləri qəti müəyyən olundu. O, ərazisinin dördəbirini itirdi. Almaniyadan alınacaq təzminatın həcmi müəyyən edildi.

Potsdam konfransında həll edilən məsələləri müzakirə edin. Bu konfransı Kırım konfransı ilə müqayisə edin.

* *Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT)* – Nizamnaməsi 1945-ci il iyunun 26-da San-Fransisko konfransında 50 dövlətin nümayəndəsi tərəfindən imzalanmış və həmin il qüvvəyə minmişdir. Əsas vəzifəsi beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi qorumaq və möhkəmlətmək, dövlətlər arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdir.

*Potsdam konfransının iştirakçıları:
Ön sırada: Ettli, Trumen, Stalin*

*Atom bombasının partladıldıq-
dan sonraki görünüşü*

1945-ci ilin yayına qədər yapon qoşunları Filip-pin, İndoneziya və Hind-Çinin bir hissəsindən qo-vuldu. Yaponiya ABŞ, SSRİ və Çinin təslim olmaq tələbini rədd etdi. Bu zaman ABŞ öz gücünü nüma-yiş etdirmək məqsədilə öncə Xirosimaya, sonra isə Naqasakiyə atom bombası atdı. Minlərlə dinc əhali həlak oldu. **Avqustun 8-də** SSRİ Yaponiyaya mü-haribə elan etdi.

ABŞ-ın öz gücünü nümayiş etdirməkdə məqsədi nə idi?

Atom bombasından sonra Naqasaki şəhərinin qalıqları

Az sonra Mancuriya sərhədindən sovet qoşunlarının ümumi hücumu başladı. Yaponiya hökuməti təslim olduğunu elan etdi. Rəsmi təslim aktı **1945-ci il sentyabrın 2-də** imzalandı.

İkinci Dünya müharibəsi başa çatdı. Bu müharibə bəşər tarixinə ən böyük, ən dağıdıcı müharibə kimi daxil oldu.

*ABŞ-ın "Missuri" gəmisində
Yaponiyanın təslim aktını imzalaması*

1. Xəritədə müharibənin tarixində əsaslı dönüş yaradan döyüşlərin baş verdiyi yerləri göstərin.
2. Tehran, Kırım və Potsdam konfransları arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrini izah edin.
3. İkinci Dünya müharibəsi sentyabrın 2-də bitdiyi halda, nə üçün mayın 9-u qələbə günü hesab olunur?
4. Faşist bloku ölkələrinin böhranı, əsaslı dönüşün başa çatması və faşist bloku ölkələrinin Almaniya müharibə elan etməsi arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrinin ardıcılığını müəyyənəldirin.
5. Kırım konfransına sovet diplomatiyasının qələbəsi kimi baxmaq olarmı? Cavabınızı əsaslandırın.
6. SSRİ-nin Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrindəki kommunistpərəst qüvvələri açıqca müdafiə etməsinə əsasən, həmin ölkələrdə gələcəkdə yaradılacaq siyasi rejimlər haqqında proqnoz verin.
7. Birinci Dünya müharibəsinin nəticələri ilə İkinci Dünya müharibəsinin nəticələrini müqayisəli təhlil edin.
8. "1941-1945-ci illər müharibəsi İkinci Dünya müharibəsinin tərkib hissəsidir" mövzusunda təqdimat hazırlayın.

LAYIHƏ

III BÖLMƏ. DÜNYA ÖLKƏLƏRİ İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKİ DÖVRDƏ

VII FƏSİL. AVROPA ÖLKƏLƏRİ VƏ AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI

18. Qərbi Avropa ölkələri və Amerika Birləşmiş Ştatları

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qərbi Avropada integrasiya prosesi başladı. Dövlətlər bir-biri ilə yaxınlaşır və iqtisadi birlik yaradırdı. Əksər Avropa dövlətləri yeni yaradılan Avropa İqtisadi Birliyinə (AİB) daxil oldu. Lakin Böyük Britaniya neytral mövqe tutduğuna görə bu birliyə daxil olmadı.

? İkinci Dünya müharibəsindən sonra Avropa ölkələri və ABŞ-in tarixində hansı hadisələr baş verdi? Bu ölkələrin dünya tarixindəki rolu nədən ibarət oldu?

Böyük Britaniya, Folklend böhranı, Fransa, Şarl de Qoll, “Marşal planı”

Böyük Britaniya. Böyük Britaniya müharibədən qalib çıxsada, iqtisadi cəhətdən ABŞ və SSRİ-dən geri qalırdı. **1945-ci ilin iyulunda** keçirilən parlament seçkilərində hakimiyyətə gələn leyborist Klement Ettli hökuməti milliləşdirmə siyasətinə başladı. Banklar və bir sıra sahələr milliləşdirildi. Siyasi sahədə leyboristlər parlamentdə Lordlar palatasının hüquqlarını məhdudlaşdırmağa müvəffəq oldular.

Leyboristlərin keçirdiyi islahatlar lazımi nəticə vermədi. Vergilərin artması, kartoçka sisteminin saxlanması leyboristlərin nüfuzunu aşağı saldı.

1951-ci ilin parlament seçkilərində mühafizəkarlar qalib gəldilər. Uinston Çörçill yenidən Baş Nazir oldu. O, bir sıra sahələri yenidən özəlləşdirərək keçmiş sahiblərinə qaytardı. Böyük Britaniya bir sıra müstəmləkələrinə müstəqillik verdi. Müstəmləkələrdən məhrumolma ölkənin iqtisadi inkişafına mənfi təsir göstərdi. AFR, Fransa və Yaponiya iqtisadi inkişafda onu ötüb-keçdi.

Böyük Britaniyanın öz müstəmləkələrinə müstəqillik verməsinin səbəbini izah edin.

Klement Ettli

Uinston Çörçill

Xarici siyasətdə ən mühüm məsələ imperiyanın qorunub saxlanması olsa da, hökumət Hindistanla yanaşı, bir sıra ölkələrə istiqlaliyyət verməyə məcbur oldu. Xarici

LAYIHƏ

“Baş Qərargah rəisi Ser Alan Bruk memuarında Normandiyaya hərbi qüvvə çıxarılmasından iki ay əvvəl Çörçillə bağlı yazır: “Bir insanı, eyni zamanda bu qədər həm təqdir edib, həm də nifrət etməmişdim”. Çörçill bu sözləri heç vaxt duymamışdı; əgər eşitsəydi belə əhəmiyyət verməzdi. Çörçill verdiyi məsləhətlərdən birinə sərt etiraz edən, sonra isə üzr istəyən yüksək rütbəli bir zabitə yalnız gülümsəyərək deyir: “Bilirsinizmi, müharibədə incə olmağa məcbur deyilsiniz, yalnız haqlı olmaq məcburiyyətindəsiniz”. Onun bu öyüdü, yarım əsr öncə keçərli olduğu qədər, bu gün də qüvvədədir...”

Cambridge Savaş Tarihi. Hazırlayan: Geoffrey Parker.

Çeviren: F.Tayanç, T.Tayanç. İstanbul, 2014, s.476

Marqaret Tetçer

siyasətdə Böyük Britaniya ABŞ-la əməkdaşlığı davam etdirir, *NATO**-nun fəaliyyətində yaxından iştirak edirdi. XX əsrin 60-cı illərinin sonlarında Olsterin (Şimali İrlandiya) İrlandiya ilə birləşmək uğrunda mübarizəsi başladı. **1973-cü ildə** Böyük Britaniya *Avropa İqtisadi Birliyinə* qəbul olundu.

1979-cu il seçkilərində mühafizəkarlar qalib gəldilər. Böyük Britaniya tarixində *“dəmir ledi”* adlandırılan Marqaret Tetçer Baş Nazir seçildi. Daxili siyasətdə ilk addım ölkədə xüsusi sahibkarlığın dirçəldilməsi oldu. Dövlət müəssisələrinin üçdə ikisi özəlləşdirildi. **1982-ci ilin aprelinə** Argentina Böyük Britaniyaya məxsus olan Folklend adalarına qoşun çıxardı. Folklend böhranı “dəmir ledi” üçün mühüm sınaq oldu. Tetçer hökumətinin cavab tədbirləri ilə adalar geri qaytarıldı.

“Dəmir ledi” adlandırılan Marqaret Tetçerin idarəçilik qabiliyyətini dəyərləndirin.

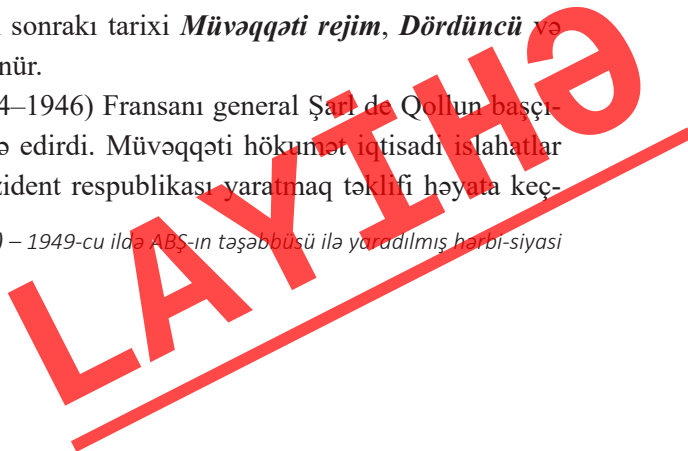
Lakin iqtisadiyyatın sürətli inkişafı və firavanlıq dövrü uzun sürmədi. Büdcə kəsiri, inflyasiya, işsizlik artdığına görə **1990-cı ilin noyabrında** M.Tetçer vəzifəsindən və partiya sədrliyindən istefa verdi. Hazırda Böyük Britaniya dünyanın iri maliyyə mərkəzlərindən biridir, xaricə kapital qoyuluşunun miqdarına görə ABŞ-dan sonra dünyada ikinci yeri tutur.

Böyük Britaniyanın xarici və daxili siyasətinin əsas istiqamətlərini təhlil edin.

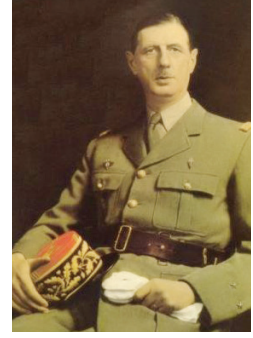
Fransa. Fransanın müharibədən sonrakı tarixi *Müvəqqəti rejim, Dördüncü və Beşinci Respublika* dövrlərinə bölünür.

Müvəqqəti rejim dövründə (1944–1946) Fransanı general Şarl de Qollun başçılıq etdiyi *Müvəqqəti hökumət* idarə edirdi. Müvəqqəti hökumət iqtisadi islahatlar həyata keçirdi. Şarl de Qollun prezident respublikası yaratmaq təklifi həyata keç-

* NATO (Şimali Atlantika Müqavilə Təşkilatı) – 1949-cu ildə ABŞ-ın təşəbbüsü ilə yaradılmış hərbi-siyasi təşkilat

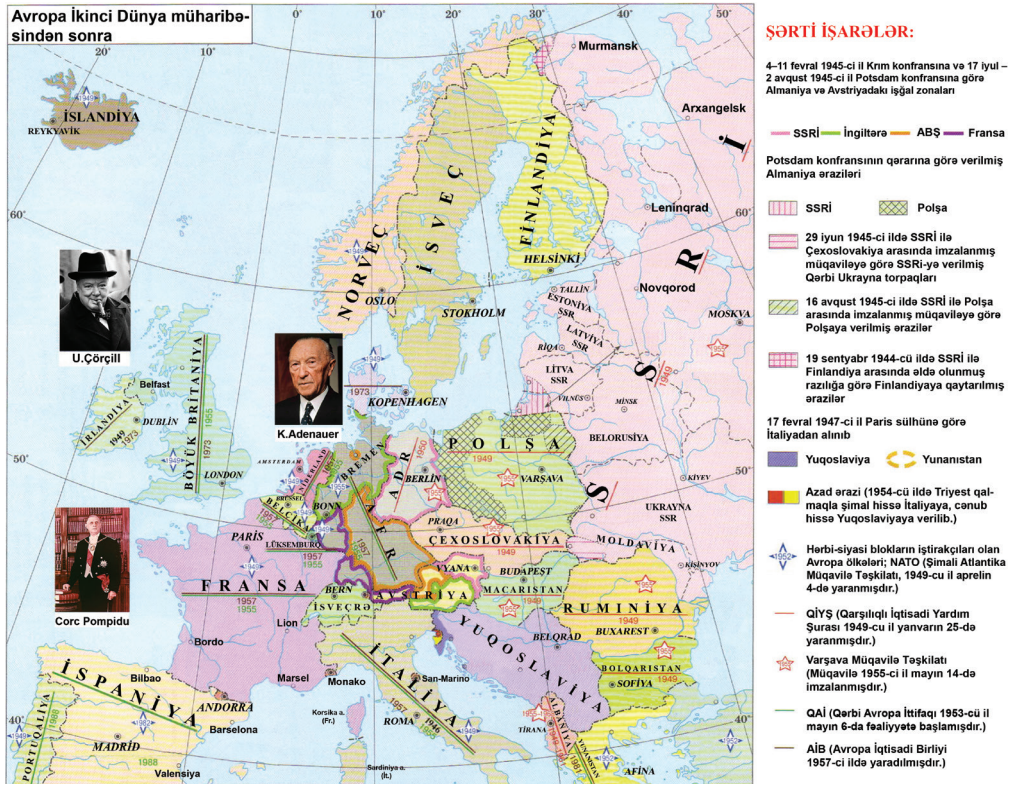

mədiyi üçün o, istefa verməyə məcbur oldu. 1946-cı ilin dekabrında yeni konstitusiyanın qüvvəyə minməsi ilə Fransa tarixində Dördüncü Respublikanın 12 illik tarixi başladı. 1958-ci ildə Əlcəzairdə müstəmləkəçilik əleyhinə başlayan mübarizə Dördüncü Respublikanın süqutuna səbəb oldu. Həmin ilin payızında keçirilən referendum Şarl de Qollun tərtib etdiyi konstitusiyayı bəyəndi. Fransa prezident respublikası oldu və respublikanın ilk prezidenti Şarl de Qoll seçildi.

Şarl de Qoll

Dördüncü respublikanın süqutunun səbəblərini izah edin.

FRANSA

- “Müvəqqəti rejim” (1944–1946) dövründə milliləşdirmə həyata keçirildi.
- Dördüncü Respublika (1946–1958) dövründə ABŞ-la yaxınlaşmanı nəzərdə tutan “atlantizm” siyasəti həyata keçirildi.
- Beşinci Respublika (1958–indiki dövrə qədər): 1. NATO-nun hərbi işlərindən uzaqlaşdı (Qollizm siyasəti); 2. 1962-ci il Evian sazişinə görə Əlcəzairin müstəqilliyini tanıdı.

Corc Pompidu

Şarl de Qoll Qərbi Afrika müstəmləkələrinə müstəqillik verdi və Əlcəzairin istiqlaliyyətini tanıdı. O, Fransanın müstəqilliyini möhkəmləndirmək, ABŞ-ın Avropadakı təsirini zəiflətmək vəzifələrini həyata keçirdi. Lakin 1969-cu ildə referendumda məğlub olan Şarl de Qoll istefa verdi. Prezident seçilən Corc Pompidu ABŞ-la münasibətləri yaxşılaşdırdı.

Şarl de Qollun siyasi addımlarını müəyyənləşdirib sxem-cədvəl tərtib etməklə təhlillər aparın.

Lakin keçən əsrin 70-ci illərinin ortalarında növbəti prezident və parlament seçkilərində sol qüvvələr qələbə çaldılar. Sosialist partiyasının lideri Fransua Mitteran prezident seçildi. Əməkhaqqı, pensiya və təqaüdlər artırıldı, iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi genişləndirildi.

1961-ci ildə çəkilməyə başlamış Berlin divarları

Almaniya. İkinci Dünya müharibəsi Almaniya üçün faciəli nəticələrlə başa çatdı. Almaniya müstəqil dövlət kimi varlığını itirdi. Onun ərazisi 4 işğal zonasına bölündü.

Qərb dövlətləri **“sovet təhlükəsi”**nin güclənməsindən ehtiyat edərək Almaniyaya-nın iqtisadi cəhətdən zəiflədilməsi planından imtina etdilər və təminat alınmasını dayandırdılar. Az sonra ingilis, amerikan və fransız işğal zonaları birləşdirildi və Almaniya Federativ Respublikası yaradıldı. **1949-cu ildə** Almaniya Federativ Respublikasının konstitusiyası qüvvəyə mindi. Almaniya Federativ Respublikası parlamentli respublika elan edildi. Konrad Adenauer federal kansler seçildi. Bonn şəhəri respublikanın paytaxtı oldu. Həmin ildə sovet işğal zonasında

isə Almaniya Demokratik Respublikası yaradıldı. Berlinin şərq hissəsi paytaxt oldu. **1961-ci ilin avqustunda** “Berlin səddi” çəkildi. Bu, böhrana səbəb oldu.

Qərb dövlətləri və SSRİ-nin Almaniya ilə bağlı yürütdükləri siyasətin səbəblərini izah edin.

AFR-in beynəlxalq mövqeyinin güclənməsi onun iqtisadi inkişaf sürəti ilə çox bağlı idi. ABŞ-ın **“Marşal planı”** üzrə maliyyə yardımı, ən müasir avadanlıqlar göndərməsi və ucuz işçi qüvvəsindən istifadə olunması iqtisadiyyatın sürətli inkişafına səbəb oldu.

Xarici siyasətdə AFR-in ABŞ-a meyilliliyi onun beynəlxalq aləmdə mövqeyini möhkəmləndirdi. AFR NATO-ya və Avropa İqtisadi Birliyinə daxil oldu. Almaniya ilə Fransa arasında tarixi düşmənçilik sona çatdı.

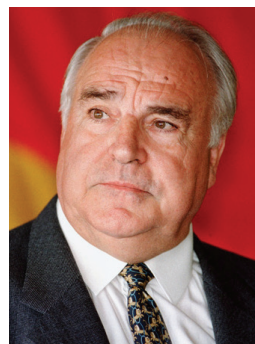
1969-cu ildə Villi Brandtın başçılıq etdiyi **“Kiçik koalisiya hökuməti”** hakimiyyətə gəldi. Hökumət “Yeni Şərq siyasəti”ni reallaşdırdı. Şərqi Avropanın müharibədən sonrakı sərhədləri tanındı, ADR-lə dövlətlərarası münasibətlər yaradıldı. Qərbi Berlinin statusu haqqında razılığa gəldi.

“Kiçik koalisiya” hökumətinin gördüyü tədbirləri izah edin.

Berlin səddinin dağıdılması

XX əsrin 70-ci illərinin iqtisadi böhranı başqa ölkələrə nisbətən AFR-ə daha az təsir göstərdi. Yeni seçkilərdə Helmut Koll federal kansler oldu. Yeni hökumət vergiləri və dövlət xərclərini azaltdı, biznesin dövlət tənzimlənməsini zəiflətmək, rəqabəti stimullaşdırmaq üçün tədbirlər gördü. Ölkədə iqtisadi yüksəliş başladı. Helmut Koll Almaniyanın birləşdirilməsinə nail oldu. Almaniyanın parçalanmasının rəmzi olan **“Berlin səddi”** dağıldı. **1990-cı il oktyabrında** Almaniya birləşdirildi. H.Koll birləşmiş Almaniyanın ilk federal kansleri oldu.

Helmut Koll

Həmin illərdə Almaniya iqtisadiyyatı sabit şəkildə inkişaf edirdi.

Helmut Kollun fəaliyyətini təhlil edin və ona münasibət bildirin.

İtaliya. 1946-cı ilin iyununda İtaliyada ümumxalq referendumu və Müəssislər Məclisinə seçkilər keçirildi. Respublika tərəfdarları qalib gəldi. İtaliya respublika elan olundu. Alçide De Qasperı hökumətin başçısı oldu. **1947-ci ildə** qüvvəyə minmiş yeni konstitusiyaya əsasən, hər cür ayrı-seçkilik qadağan olundu. Qadınlar kişilərlə bərabər hüquqlar aldılar. Məhkəmə hakimiyyətinin müstəqil olması təsbit olundu. Seçkilərdə çoxpartiyalı sistem qaydası tətbiq edildi və parlamentə yeni seçkilər keçirildi.

Alçide De Qasperı

Respublikanın qurulması prosesi başa çatdırıldı. ABŞ-dan alınmış kredit sənayenin modernləşdirilməsinə və istehsalın yüksəldilməsinə kömək etdi.

LAYIHƏ

İkinci Dünya müharibəsindən sonra İtaliyadakı siyasi dəyişiklikləri aydınlaşdırın.

1992-ci ildə İtaliyada *“təmiz əllər”* adını almış irimiqyaslı kampaniya hakimiyyətin yuxarı təbəqələrində və siyasi partiyalarda kütləvi korrupsiya faktlarını aşkarladı. Növbəti parlament seçkilərində demokratik sol qüvvələr qalib gəldilər.

ABŞ. ABŞ İkinci Dünya müharibəsindən hərbi, siyasi və iqtisadi cəhətdən ən güclü ölkə kimi çıxdı. O, yeni bazarlara yiyələnmək, kapital ixracını artırmaq, “dollar imperiyası” yaratmaq üçün əlverişli şərait əldə etdi.

1945-ci ildə F.D.Ruzvelt vəfat etdikdən sonra prezident vəzifəsini vitse-prezident Harri Trumen icra etməyə başladı. O, iqtisadi və sosial sahələrdə F.Ruzveltin *“Yeni xətt”* siyasətini davam etdirdi. Müharibədən sonra sosial və əmək münasibətlərinin kəskinləşməsi öz ifadəsini konqresin qəbul etdiyi *“Taft-Xartli”* qanununda tapdı. Bu qanun həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətini və əmək münasibətlərini tənzimləyirdi.

Harri Trumen

“Taft-Xartli” qanununun qəbul edilməsinin səbəbi nə idi?

Müharibədən sonra ABŞ xarici siyasətdə *“zor işlətmək”*, *“müharibə həddində müvazinət”*, *“total qarşılıqlılaşdırma”* doktrinalarını irəli sürdü. *“Trumen doktrinası”* və *“Marşal planı”* təklif olundu. “Trumen doktrinası” Yunanıstan və Türkiyədə sovet təsirinin güclənməsi əleyhinə çevrilmişdi. “Marşal planı” isə Avropadakı müttəfiqlərinə müharibə dövründə dağılmış iqtisadiyyatın bərpa olunmasına kömək üçün nəzərdə tutulmuşdu. ABŞ dünyanı “amerikasayağı” idarə etmək üçün geniş proqram həyata keçirirdi. Prezident yanında *Milli Təhlükəsizlik Şurası* və *Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsi* (MKİ) fəaliyyətə başlamışdı.

Con Kennedy

Keçən əsrin 50-ci illərində prezident Duayt Eyzenhauer iqtisadi və sosial sahədə uğurlu addımlar atdı. Növbəti prezident seçkilərində demokratların nümayəndəsi C.F.Kennedi qalib gəldi. O, *“yeni üfüqlər”* adlanan islahat proqramı irəli sürdü. Con Kennedinin siyasi xətti mühafizəkarların və irqçilərin müqavimətinə səbəb oldu. O, 1963-cü ilin noyabrında Texas ştatının Dallas şəhərində öldürüldü. Bu hadisə tarixə *“Əsrin cinayəti”* kimi daxil oldu.

Tarixdə “Əsrin cinayəti” adı almış hadisəni təhlil edin. Nə üçün bu hadisə belə adlanır?

“Vyetnam müharibəsi bir çox amerikalını oyandıran mühüm sınaq oldu. 1812-ci ildən bu yana ilk dəfə olaraq bir rəqib ABŞ-ı məğlub etmişdi. ABŞ bu müharibəyə yetərsiz tədbirlərlə başlamışdı. Hərbi və siyasi dairələrə rəhbərlik edən şəxslər düşməni strateji cəhətdən dəyərləndirməmiş, müharibənin siyasi və hərbi xərclərini də nəzərə almamışdılar. ... Sonda ABŞ özünü qorumağı bacardı; amma müharibənin amerikan dəyərlərinə və etibarına vurduğu zərbə dağıdıcı oldu”.

Cambridge Savaş Tarihi, s.422

Növbəti seçkilərdə qələbə çalan Lindon Conson vətəndaş haqları, yoxsulluqla mübarizə sahəsində islahatları nəzərdə tutan **“Böyük cəmiyyət”** proqramını elan etdi. Lakin Vyetnamda genişlənən müharibə proqramın yarımçıq qalmasına səbəb oldu. **1968-ci ildə** Riçard Niksonun prezident seçilməsi ilə ABŞ-ın tarixində respublikaçılar dövrü başladı. Vyetnam müharibəsi dayandırıldı. R.Niksonun prezidentliyi dövründə **“Uotergeyt əhvalatı”** baş verdi. Seçkilər zamanı bir qrup şəxs Vaşinqtonda “Uotergeyt” hotelində demokratlara qarşı xəlvəti dinləmə qurğusu qoyarkən yaxalandılar. R.Nikson istefa vermək məcburiyyətində qaldı. Bu, respublikaçılar partiyasının nüfuzuna ciddi zərbə vurdu.

Nə üçün “Uotergeyt əhvalatı” respublikaçılar partiyasının nüfuzuna ciddi zərbə vurdu?

1980-ci il prezident seçkilərində respublikaçı Ronald Reyqan qələbə qazandı. O, **“Mühafizəkar inqilab”** adlandırılan xətt irəli sürdü. Bu proqram **“Reyqanomika”** adını aldı. “Reyqanomika” proqramının həyata keçirilməsi sayəsində iqtisadi böhran dayandırıldı, inflyasiya və işsizlik aşağı salındı, iqtisadiyyatın inkişafı sürətləndi. Bütün bunlar R.Reyqanın növbəti dəfə prezident seçilməsini təmin etdi. O, ABŞ-ın hərbi mövqeyini gücləndirmək siyasəti yeridirdi. Reyqan hökuməti ABŞ-ın strateji silahları yeniləşdirmək və **“Ulduzlar müharibəsi”*** proqramını irəli sürdü.

Ronald Reyqan

Reyqan SSRİ ilə qarşıdurmanı yumşaltmaq sahəsində də ciddi addımlar atdı. 1985–1988-ci illərdə SSRİ rəhbərliyi ilə silsilə görüşlər nəticəsində orta və yaxınmənzilli raketlərin ləğvi haqqında müqavilə qüvvəyə mindi.

Növbəti prezident seçkilərində qalib gəlmiş Corc Buş Reyqanın xəttini davam etdirdi. Onun prezidentliyi dövrü dünya miqyasında böyük hadisə olan **“Soyuq müharibə”**yə** son qoyulması ilə nəticələndi. Bunun əsas səbəbi SSRİ-nin dağılması idi.

“Soyuq müharibə” anlayışını izah edin. Sizcə, Corc Buşun dövründə “soyuq müharibə”yə nə üçün son qoyuldu?

* “Ulduzlar müharibəsi” – strateji silahların kosmosda yerləşdirilməsini nəzərdə tutan proqram

** “Soyuq müharibə” – İkinci Dünya müharibəsindən sonra sosializm və kapitalizm sistemləri arasında gedən ideoloji-siyasi mübarizə

1992-ci il prezident seçkilərində demokratların lideri Bill Klinton qalib gəldi. O, *“Reyqanomika”*nı tənqid edərək *“Üçüncü yol”* siyasətini təklif etdi. Bu siyasət Ruzveltin *“Yeni xətt”*inin və 60-cı illər liberalizminin təcrübəsini özündə əks etdirirdi. 2000-ci ilin prezident seçkilərində hakimiyyətə respublikaçıların nümayəndəsi kiçik

Nyu-Yorkda terror aktı

C.Buş gəldi. ABŞ dünya iqtisadiyyatının üç (ABŞ, Avropa, Yaponiya) güc mərkəzlərindən birinə çevrildi. O özünü beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizənin başlıca qüvvəsi elan etdi.

Barak Obama

2001-ci il sentyabrın 11-də Nyu-York və Vaşinqtonda terror aktları törədildi. Bundan sonra terrorizmə qarşı mübarizə adı altında ABŞ Əfqanıstana və sonra İraqa hücum etdi. İraqda Səddam Hüseyn rejimi devrildi. 2008-ci və 2012-ci il prezident seçkilərində ABŞ tarixində ilk dəfə qaradərili Barak Hüseyn Obama prezident seçildi. 2016-cı ildə ABŞ-ın prezidenti respublikaçı Donald Tramp seçildi.

İlk qaradərili prezident seçilməsini dəyərləndirin. Sizcə, o vaxtadək qaradərili insanın prezident seçilməməsinin səbəbi nə idi?

ABŞ

H.Trumen (1945–1952)

- “Trumen doktrinası” və “Marşal planı”
- Həmkarlar İttifaqının hüquqlarını məhdudlaşdıran “Taft-Xartli” qanunu
- 1947-ci il Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin yaradılması

C.Kennedi (1960–1963)

- “Yeni üfüqlər”
- “Əsrin cinayəti”

L.Conson (1964–1968) “Böyük cəmiyyət” proqramının həyata keçirilməsinə başladığını elan etdi.

R.Nikson (1968–1974) ikinci dəfə prezident seçkiləri zamanı “Uotergeyt böhranı”na görə istefa verdi.

R.Reyqan (1980–1988)

- “Mühafizəkar inqilab” və ya “Reyqanomika”
- Strateji müdafiə təşəbbüsü (“Ulduzlar müharibəsi”)

B.Klinton (1992–2000) “Üçüncü yol” siyasəti

1. Müharibədən sonra Böyük Britaniyanın iqtisadi inkişafına təsir edən amilləri göstərin.
2. U.Çörçill və M.Tetçerin daxili siyasətini müqayisə edin və oxşar cəhətlərini göstərin.
3. Şarl de Qollun Fransa tarixindəki rolunu dəyərləndirin.
4. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayın.
5. Avropa dövlətlərinin siyasi inkişaf mərhələsini şərh edin.
6. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimat hazırlayın.
7. Nə üçün ABŞ “terrorizmə qarşı mübarizə” pərdəsi arxasından çıxış edirdi?
8. Müasir ABŞ haqqında məlumat toplayıb təqdim edin.
9. 2001-ci il sentyabrın 11-də Nyu-Yorkda baş vermiş terror aktı haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.
10. Sxemə əsasən ABŞ haqqında esse yazın (səh. 96).

19. Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələri. SSRİ

İkinci Dünya müharibəsinin son aylarında Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrində sosial qrupların əksəriyyətini özündə birləşdirən xalq cəbhələri yarandı. 1944–1946-cı illər bu ölkələrin tarixinə “xalq demokratiyası” mərhələsi kimi daxil olmuşdur. Bu dövrdə SSRİ “xilaskar dövlət” kimi nüfuz qazanmışdı.

Müharibədən sonra Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin və SSRİ-nin taleyi necə oldu? XX əsrin sonları – XXI əsrin əvvəlləri bu ərazilərdə hansı dəyişikliklər baş verdi?

“Xalq demokratiyası”, Varşava Müqavilə Təşkilatı, “Praqa baharı”, “Balkan imperiyası”

Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri. SSRİ hərbi hissələrinin regionda olması, “Marşal planı”ndan imtina etməsi sovet rejiminin yayılmasına təsir göstərdi. Bu, Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrində çoxpartiyalılığın ləğv olunmasına və kommunist partiyasının şəriksiz hakimiyyətinin yaranmasına şərait yaratdı.

SSRİ-nin “Marşal planı”ndan imtina etməsində məqsədi nə idi?

Kommunist partiyası sosializm qurmaq xəttini irəli sürdü. Bazar iqtisadiyyatı planlı iqtisadiyyatla əvəz olunmağa başladı. Həmin ölkələrdə totalitar sosializm cəmiyyəti təşəkkül tapdı. Xüsusi mülkiyyət ləğv olundu, sahibkarlıq və fərdi kəndli təsərrüfatı aradan qalxdı. “Xalq demokratiyası” ölkələrindən sovet amirliyinə qarşı çıxan ilk dövlət Yuqoslaviya oldu.

LAYIHƏ

İmre Nad

*Varşava Müqavilə
Təşkilatının gerbi*

Aleksandr Dubček

1949-cu ildə Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropanın sosialist ölkələrinin iqtisadi inkişafını istiqamətləndirən **Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası (QİYŞ)**, **1955-ci ildə** bu ölkələrin hərbi qüvvələrini birləşdirən **Varşava Müqavilə Təşkilatı** yaradıldı.

İ.Stalinin ölümü və şəxsiyyətə pərəstişin pislənməsi Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrində siyasi vəziyyətin dəyişməsinə şərait yaratdı. **1956-cı ildə** Macarıstanda kütləvi nümayişlər başladı. Macarıstan hökumətinə başçı seçilən İ.Nad ölkəsinin Varşava Müqavilə Təşkilatından çıxdığını elan etdi. Budapeşt şəhərinə soxulan sovet tankları macar xalqının azadlıq hərəkatını qan içində boğdu. İ.Nad dövlətə xəyanətdə ittiham olunaraq edam edildi.

Macar xalqının azadlıq hərəkatının boğulmasında məqsəd nə idi?

XX əsrin 60-cı illərinin sonunda Çexoslovakiyada **“Praqa baharı”** adını almış hadisələr baş verdi. A.Dubčekin başçılıq etdiyi Çexoslovakiya Kommunist Partiyası ölkənin şəraitinə uyğun sosialist cəmiyyəti modelinə keçmək istədi. Bu hadisəyə SSRİ və bəzi sosialist ölkələrinin rəhbərləri öz kəskin etirazlarını bildirdilər. SSRİ başda olmaqla Varşava Müqavilə Təşkilatı üzvlərinin qoşunları Çexoslovakiyaya yeridildi. A.Dubčekin yerinə Q.Qusak təyin olundu.

1980-ci illərin sonu – 1990-cı illərin əvvəllərində SSRİ-də yenidənqurma islahatları və dövlətin dağılmağa başlaması Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrində sosialist sisteminin iflası ilə nəticələndi.

SSRİ. SSRİ İkinci Dünya müharibəsindən qalib çıxdı. O, dünyanın ikinci fəvqəldövlətinə çevrildi. Eyni zamanda SSRİ müharibədən böyük zərər çəkdi. O, 27 milyondan çox adam itirdi. Qarşıda vurulan yaraları sağaltmaq, təsərrüfatı dinc quruculuq xəttinə keçirmək və inkişaf etdirmək vəzifəsi dururdu.

1947-ci ilin dekabrında pul islahatı keçirildi. Məhsulun bölgüsündə talon sistemi ləğv olundu. 1950-ci ilin əvvəli üçün sənaye müəssisələri bərpa edildi və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı müharibədən əvvəlki səviyyəyə çatdırıldı.

Varşava müqaviləsinin imzalanması

1947-ci il islahatının mahiyyətini izah edin.

Ölkənin siyasi strukturunda müəyyən dəyişikliklər həyata keçirildi. Fövqəladə vəziyyət aradan qaldırıldı. Sovetlərə seçkilər oldu. Totalitar rejim gücləndirildi, İ.Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş artdı, dövlət islah düşərgələri sistemi daha da genişləndi. Müharibədən sonra kütləvi repressiyaların yeni dalğası başladı.

Kütləvi repressiyaların həyata keçirilməsinin səbəbi nə idi? İzah edin.

1953-cü ilin martında Sov. İKP MK-nın birinci katibi İ.Stalin vəfat etdi. N.Xruşov partiya rəhbərliyinə gətirildi. **1956-cı ilin fevralında** keçirilmiş XX qurultayda Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş kəskin tənqid olundu. Bu, ölkənin siyasi həyatında çox mühüm hadisə oldu. Repressiyalara məruz qalmış yüz minlərlə adama bəraət verildi. Milli siyasətdə yol verilmiş kobud səhvlərin düzəldilməsinə başlanıldı. Balkar, inquş, kalmık, qaraçay, çeçen xalqlarının İkinci Dünya müharibəsinin gedişində ləğv olunmuş muxtariyyətləri bərpa edildi. İlk dəfə kolxozçulara pensiya təyin olundu. **1959-cu ildən** onlara pasport verilməyə başlanıldı.

Leonid Brejnev

L.Brejnevın ölkə rəhbərliyinə gəlməsi ilə (1964, oktyabr) N.Xruşovun “mülayimləşmə” siyasətinə son qoyuldu. **1965-ci ildə** həyata keçirilən iqtisadi islahat cəhdləri istənilən nəticəni vermədi. Əksinə, ölkədə böhran meyli gücləndi və ölkədə **inzibati-bürokratik sistem*** formalaşdı. SSRİ-nin **1977-ci ilin oktyabrında** qəbul edilmiş yeni konstitusiyasına görə, ölkədə hakimiyyətin Kommunist Partiyasına məxsus olduğu hüquqi cəhətdən əsaslandırıldı. Ölkə sosial-iqtisadi böhranla üzləşdi. **1985-ci ilin martında** rəhbərliyə M.S.Qorbaçov gətirildi.

* *Inzibati-bürokratik sistem* – Cəmiyyətin təşkilinin elə bir formasıdır ki, burada hakimiyyət orqanlarının kütlələrdən ayrılması, inzibati məsələlərin həllində bürokratik aparatdan istifadənin ən yüksək səviyyəyə çatması baş verir.

Sovet rəhbərliyi ölkəni dərin sosial-iqtisadi böhrandan xilas etmək üçün yollar axtarmağa başladı. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək xətti əsas götürüldü. Az sonra ictimai quruluşu yeniləmək məqsədilə **“yenidənqurma”** siyasəti elan olundu. Hakimiyyətin bölüşdürülməsi ideyası irəli sürüldü. **1990-cı ildə** SSRİ-də prezident vəzifəsi təsis olundu. M. Qorbaçov ölkənin birinci və sonuncu prezidenti oldu.

Dərinləşən sosial-iqtisadi və siyasi böhran SSRİ-nin dağılmasını sürətləndirdi. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində M. Qorbaçovun razılığı ilə başlamış separatçılıq hərəkatı SSRİ-nin dağılmasının başlanğıcı oldu.

Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində başlamış separatçılıq hərəkatına münasibət bildirin. Hadisələri təhlil edib nəticələr çıxarın.

Sovet rəhbərliyinin SSRİ-ni qoruyub saxlamaq cəhdləri heç bir nəticə vermədi. 1991-ci ilin **“Avqust qiyamı”**nın uğursuzluqla başa çatması Rusiya Federasiyasının Prezidenti B. Yeltsinın Kommunist Partiyasının fəaliyyətini dayandırmasına şərait yaratdı. **1991-ci il dekabrın 8-də** Rusiya Federasiyası, Ukrayna və Belarusiyanın liderləri İttifaq müqaviləsinin fəaliyyətinin dayandırılması və Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) yaratmaq niyyətlərini bildirdilər. Dekabrın 25-də M. S. Qorbaçov istefa verdi və bununla da SSRİ dağıldı.

SSRİ-nin dağılmasından sonra MDB-nin yaradılmasında məqsəd nə idi?

Dünya sosializm sisteminin dağılması nəticəsində SSRİ ilə yanaşı, **“Balkan imperiyası”** adlandırılan Yuqoslaviya (Serbiya, Xorvatiya, Sloveniya, Bosniya-Hersoqovina, Makedoniya, Çernoqoriya) və Çexoslovakiya (Çexiya və Slovakiya) da müstəqil dövlətlərə parçalandı.

Rusiya dünyanın siyasi arenasında bu gün də öz nüfuzunu qoruyur. Hazırda Rusiya Federasiyasının Prezidenti V. V. Putin-dir.

Vladimir Putin

LAYİHƏ

1. Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrinin sosializm qurmaq xəttini əsas götürmələrinin səbəblərini izah edin.
2. QİYŞ və Varşava Müqaviləsi Təşkilatının yaradılmasının məqsədlərini göstərin.
3. Macarıstan və Çexoslovakiya hadisələrinin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənəldirin.
4. Müharibənin nəticələri SSRİ-yə hansı yenilikləri gətirdi?
5. Şəxsiyyətə pərəstişə münasibət bildirin. Şəxsiyyətə pərəstiş nə üçün baş verir?
6. SSRİ-də hakimiyyətin Kommunist Partiyasına məxsus olduğunu təsdiq edən sənədi müzakirə edin. Bu sənədin qəbul edilməsinin məqsədlərini müəyyənəldirin.
7. SSRİ-nin dağılmasının səbəbləri nə idi? Bu ittifaqın dağılmaması üçün hansı tədbirlər görüldü?
8. Prezident V.V.Putinin xarici siyasəti haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

VIII FƏSİL. ASİYA ÖLKƏLƏRİ

20. Qafqaz

Müharibə dövründə Sovet İttifaqında yaşayan Qafqaz xalqları faşizm üzərində qələbənin qazanılmasında böyük rol oynamışdılar. Yüz minlərlə insan cəbhələrdə igidliklə vuruşmuş, misilsiz qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişdi. Qafqaz xalqları döyüşən ordunu silah-sursatla, ərzaq və paltarla, ən başlıcası isə yanacaqqla fasiləsiz təmin etmişdi.

Bütün bunlara görə sovet hökuməti Qafqaz xalqlarına necə münasibət göstərdi? İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qafqaz xalqlarının taleyi necə oldu?

Şimali Qafqaz, Cənubi Qafqaz, Çeçen-inquş, Göyçə, Zəngəzur, Bakı-Supsa

1941–1945-ci illərdə Sovet İttifaqında çıxarılan neftin çoxu Bakı, qalan az hissəsi isə Şimali Qafqaz, Qazaxıstan, Volqaboyu mədənlərinin payına düşürdü. Lakin

Bakı neftinin cəbhəyə göndərilməsi

sovet rəhbərliyi türk-müsəlman xalqlarına etinasızlıq nümayiş etdirdi. 1943-cü il oktyabrında SSRİ Ali Sovet Rəyasət Heyəti **“Böyük Vətən müharibəsində faşistlərə yardım etmiş xalqlar haqqında”** bəddam qərar qəbul etdi.

Qərarda heç bir əsas olmadan Şimali Qafqaz və Krımın türk-müsəlman xalqları faşistlərlə əməkdaşlıqda günahlandırılır *deportasiya** olunmaları ilə bağlı hökm verildi. **1943–1944-cü illərdə** Şimali Qafqazda yaşayan qaraçay, çeçen, inquş, balkar xalqları Sibirə, Qazaxıstana və Mərkəzi Asiyaya sürgün olundular. Bütövlükdə, 650 min türk-müsəlman əhali sürgün edildi.

Xalqların deportasiyasını həyata keçirmək SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinə nə üçün lazım idi? Bu siyasətdə məqsəd nə idi?

Sovet hökumətinin qərarı ilə **1944-cü ildə** Axalsıx bölgəsinin türk və digər müsəlman əhalisi Türkiyə xeyrinə casusluqda günahlandırılıb sürgün edildi. Bütövlükdə, Gürcüstandan bu dövrdə 150 min əhali, o cümlədən 28 min azərbaycanlı zorla öz ata-baba torpaqlarından sürgün edildi. **1944-cü ildə** Çeçen-İnquş MSSR, qaraçay və balkar xalqlarının muxtar qurumları ləğv edildi.

1957–1958-ci illərdə Sovet İttifaqı rəhbərliyinin yeritdiyi “mülayimləşmə” siyasəti nəticəsində Sibir, Mərkəzi Asiya və Qazaxıstana deportasiya edilmiş balkar, çeçen, inquş, qaraçay xalqları bəraət aldılar və əvvəlki yaşayış yerlərinə qayıtmaq hüququ qazandılar. **1957-ci ildə** RSFSR Ali Sovetinin sessiyası balkar, çeçen, inquş, qaraçay və kalmık xalqlarının müharibə dövründə haqsız yerə ləğv edilmiş milli muxtar qurumlarını bərpa etdi.

Nə üçün Sovet İttifaqı rəhbərliyi öz siyasətində dəyişiklik etdi? Bu atılan addımları təhlil edin.

Sürgün edilmiş xalqlara bəraət verildi və onların bir çoxunun doğma yurdlarına qayıtmaq imkanı əldə etdi. Lakin

Axıska türkləri sürgün olunur

Axıska türkləri SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin **1956-cı il aprel** tarixli fərmanı ilə əvvəlki yaşayış yerlərinə qayıtmaq imkanından məhrum oldular.

XX əsrin 50-ci illərinin ikinci yarısında Azərbaycan rəhbərliyi mərkəz qarşısında həm Axıska türklərinin, həm də o zaman sürgündə olan 17 mindən çox azərbaycanlının öz ata-baba yurduna dönməsinə şərait yaradılması, bu mümkün olmadıqda isə onların Azərbaycan SSR-ə köçmələrinə icazə verilməsi məsələsini qaldırdı. Nəticədə, 1958-ci ildən etibarən Gürcüstandan Mərkəzi Asiya respublika-

* *Deportasiya* – əhəlinin öz doğma yurdundan sürgün edilməsi

Fərqanədə Axıska türklərinin kütləvi qətləmi, 1989-cu il

larına sürgün edilmiş azərbaycanlıların və Axıska türklərinin bir hissəsinin Azərbaycana köçürülməsi prosesi başlandı və qısa müddət ərzində 13 mindən çox adam respublikamızda yerləşdirildi.

Axıska türklərinin sürgündə qalan hissəsi öz vətənlərinə dönmək üçün mübarizəni davam etdirdilər də, Sovet İttifaqı süqut edənə qədər buna nail ola bilmədilər. Axıska türkləri **1989-cu ilin may-iyun aylarında** Özbəkistanda ikinci dəfə zorakılığa məruz qaldılar. Fərqanə və Əndicanda millətçi-şovinst qruplar onlara qarşı özbaşınalıq, terror aktları, qırğın və talanlar törətdilər. Nəticədə, Axıska türkləri ikinci dəfə öz evçiliklərindən didərgin düşdülər.

Axıska türklərinin ikinci dəfə zorakılığa məruz qalmasını nə ilə əlaqələndirirsiniz?

XX əsrin 60–80-ci illərində Cənubi Qafqaz respublikalarında, o cümlədən Azərbaycanda milli dirçəliş, milli hisslərin oyanması baş verdi. Ermənistanda türklərə, azərbaycanlılara açıq şəkildə nifrət təbliğ edilməyə başlandı. **1980-ci illərin ikinci yarısında** sovet rəhbərliyinin yenidənqurma xətti elan etməsi müstəqil dövlətçiliyin bərpası tələblərinin irəli sürülməsi ilə yanaşı, qatı millətçi çıxışların kütləvi şəkil alması və radikal qüvvələrin fəallaşmasına səbəb oldu. Azərbaycanlılar Ermənistan SSR-in tərkibinə qatılmış tarixi Azərbaycan torpaqlarından – Göyçə, Zəngəzur və İrəvan ərazilərindən qovuldular.

Nə üçün sovet rəhbərliyi azərbaycanlıları öz yurd-yuvalarından didərgin saldı?

Heydər Əliyev

Ermənistanda qatı millətçi qüvvələr **1980-ci illərin sonunda** qonşu dövlətlərə, o cümlədən Azərbaycana və Gürcüstana ərazi iddiaları irəli sürməyə başladılar. **1991-ci il sentyabrın 25-də** Ermənistan Sovet İttifaqının tərkibindən çıxdı. Ermənistanın ilk prezidenti Levon Ter-Petrosyan Azərbaycana qarşı açıq hərbi təcavüzə başladı. Rusiyanın hərtərəfli yardımı, o cümlədən rus hərbi qüvvələrinin iştirakı ilə Dağlıq Qarabağ və ətrafındakı 7 rayon işğal edildi. Ulu öndər Heydər Əliyevin sərəştəsi nəticəsində bu işğallar dayandırıldı, atəşkəs elan edildi. Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçı siyasəti dünyaya çatdırıldı.

Atəşkəs dövründə Azərbaycan ordusunun gücünü artırmaq üçün ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirildi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə **2005-ci ildə** yaradılan Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin müəssisələrində yüzlərlə adda silah-sursat və hərbi texnikanın istehsalı qaydaya salındı.

Hazırda Azərbaycan NATO standartlarına uyğun şəkildə təlim görmüş güclü silahlı qüvvələrə malikdir və hərbi potensialına görə Cənubi Qafqazda lider dövlətə çevrilmişdir.

Ermənilərin Qarabağla bağlı iddialarının olması hansı tarixi keçmişə təsadüf edir? Onların Qarabağda məskunlaşması hansı müqavilələrin şərtlərinə görə həyata keçirilmişdir?

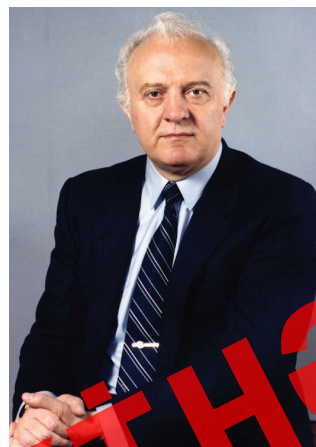
Gürcüstanda milli azadlıq hərəkatının güclənməsindən qorxuya düşən sovet rəhbərliyi **1989-cu il aprelin 9-da** Tbilisiyə qoşun yeritdi, mitinq silah gücünə dağıdıldı.

Bu qanlı hadisə gürcü xalqını daha qətiyyətlə öz müstəqilliyini bərpa etmək uğrunda mübarizəyə sövq etdi. **1991-ci il aprelin 9-da** Gürcüstan SSRİ-nin tərkibindən çıxdı. Sovet rəhbərliyi buna mane olmaq üçün separatçı qüvvələri silahlandırır Gürcüstanda milli münaqişə ocaqları yaratdı. Eduard Şevardnadze prezident seçildikdən sonra münaqişə bölgələrində atəşkəs imzalandı, Gürcüstanda sabitlik bərqərar oldu. Gürcüstan ərazisindən keçən Bakı–Supsa neft kəmərinin tikintisi başa çatdırıldı. Xəzər dənizində çıxarılan xam neftin Bakı–Tbilisi–Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsilə nəql edilməsi haqqında və Azərbaycan qazının Bakı–Tbilisi–Ərzurum qaz kəməri vasitəsilə dünya bazarına çıxarılması haqqında saziş imzalandı. Bu layihələrin həyata keçməsində prezident E.Şevardnadzenin mühüm xidməti oldu.

XXI əsrin başlanğıcında Mixeil Saakaşvilinin hakimiyyətə gəlməsindən sonra cəmiyyət demokratikləşdi. Azərbaycan və Türkiyə ilə əməkdaşlıq inkişaf etdi. Qərblə diplomatik əlaqələrdə uğurlar qazanıldı. Bundan narahat olan Rusiya **2008-ci ilin avqustunda** Gürcüstana hərbi müdaxilə etdi. Yalnız ABŞ və Avropa Birliyi ölkələrinin qəti etirazından sonra Rusiyanı təcavüzü dayandırmağa

İlham Əliyev

Eduard Şevardnadze

LAYIHƏ

məcbur oldu. 2013-cü ildə hakimiyyətə gələn “*Gürcü arzusu*” bloku Gürcüstanın ərazi bütövlüyünü bərpa etmək uğrunda mübarizəni davam etdirir.

Nə üçün Rusiya Gürcüstanın uğurlarından narahat olurdu?

Çeçenistan Respublikası

Şimali Qafqazda 1990-cı illərin başlanğıcında milli qüvvələr fəallaşmağa başladılar. Rusiya Federasiyası bu regiondakı muxtar respublika və vilayətlərin səlahiyyətini qismən artırırsa da, əsas hakimiyyəti öz əlində saxladı. Bu, Çeçenistanda milli azadlıq mübarizəsinin güclənməsinə təkan verdi. **1991-ci ildə** Çeçenistan Respublikası müstəqilliyini elan etdi. Prezident Cövhər Dudaev bütün xalqı Rusiyaya qarşı səfərbər etməyə cəhd göstərdi. 1996-cı ildə müharibənin dayandırılması haqqında razılaşma imzalandı. Lakin Rusiya **1999-cu ildə** böyük hərbi qüvvə ilə Çeçenistana yeni hücumla başladı. Müharibə Çeçen İkeriya Respublikasının öz müstəqilliyini itirməsi və Rusiyanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması ilə başa çatdı.

XXI əsrin başlanğıcında Şimali Qafqazda öz mövqeyini möhkəmləndirməyə nail olan Rusiya Cənubi Qafqaz respublikalarını öz təsiri altında saxlamaq üçün bütün qüvvələrini səfərbər etmişdi. Xüsusən Ermənistanla böyük miqdarda ən yeni hərbi texnika və silahlar vermiş, bu respublikada hərbi bazalarının sayını artırmışdı.

1. Axıska türkləri haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.
2. Türkmənçay müqaviləsindən sonra Azərbaycana köçürülən ermənilərlə XX əsrdə Azərbaycana köçürülən Axıska türklərinin köçürmə siyasətini müqayisə edin.
3. Müharibə dövründə faşizm üzərində qələbənin qazanılmasında böyük rol oynamış türk xalqlarına Sovet İttifaqının “mükafatı” nə oldu?
4. Ermənistanın qonşu dövlətlərə ərazi iddiaları irəli sürməsi nə ilə nəticələndi?
5. XXI əsrin başlanğıcında Gürcüstanda Mixeil Saakaşvilinin hakimiyyətə gəlməsindən sonra cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi fikrini əsaslandırın.
6. Rusiyanın 2008-ci ilin avqustunda Gürcüstana hərbi müdaxilə etməsinin səbəblərini izah edin.
7. Rusiya–Çeçenistan münaqişəsinin həlli ilə bağlı fikirlərinizi şərh edin.

LAYİHƏ

21. Türk dünyası

İkinci Dünya müharibəsi illərində Türkiyə bitərəf ölkə kimi müharibə edən tərəflərlə, o cümlədən Almaniya və onun müttəfiqləri ilə ticarət və iqtisadi əlaqələr saxlayırdı. Sovet İttifaqı ilə sərhəd olan vilayətlərdə hərbi vəziyyət elan olunmuşdu. Beynəlxalq vəziyyətin dəyişməsinə nəzərə alan Türkiyə 1945-ci ilin fevralında Almaniya və Yaponiyaya müharibə elan etdi. Bu addım Türkiyəni beynəlxalq aləmdə təcrid olunmaqdan xilas etdi. Müharibədən sonrakı illərdə Mərkəzi Asiya respublikaları isə Sovet İttifaqının əsas kənd təsərrüfatı məhsulları, xüsusən də pambıq istehsalı mərkəzi olaraq qalırdı.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Türk dünyasının tarixdəki rolu nədən ibarət oldu?

Qazaxıstan, Özbəkistan, Tatarıstan, Başqırdıstan, “Trumen doktrinası”

Qazaxıstan. M.Qorbaçovun “yenidənqurma” xəttinin ilk qurbanı Qazaxıstan oldu. Qazaxıstan Kommunist Partiyası MK-nın birinci katibi D.Kunayev istefaya göndərildi. Onun yerinə qazax xalqına yad, milliliyyətcə rus olan şəxs təyin edildi. Bu, qazax xalqının ciddi etirazına səbəb oldu, respublikada milli azadlıq hərəkatı başladı. **1986-cı ilin dekabrında** Almatıda (o zaman Alma-Ata) qazax gəncləri etiraz nümayişinə çıxdılar. Sovet ordusunun müdaxiləsi nəticəsində min nəfərdən artıq qazax gəncinin qanı töküldü. Bu, ruslaşdırma siyasətinə qarşı çevrilmiş ilk açıq milli hərəkat idi.

Nursultan Nazarbayev

SSRİ-nin ruslaşdırma siyasəti aparmaqda məqsədi nə idi?

Mərkəzi Asiya respublikaları. SSRİ-nin dağılması nəticəsində Qazaxıstan və Mərkəzi Asiya respublikaları müstəqillik qazandılar. Rusiya bu respublikaları MDB tərkibinə daxil etməklə öz təsirində saxlamağa cəhd göstərsə də, müstəqil siyasət yeritmələrinin qarşısını ala bilmədi. Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev XXI əsrin başlanğıcında Türkiyə və digər türk dövlətləri ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı dərinləşdirmək xəttini uğurla davam etdirdi. Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan respublikaları da müstəqil dövlətçiliyi möhkəmləndirmək yolunda böyük uğurlar qazandı. Özbəkistan Respublikasının Prezidenti İslam Kərimov islamçı qüvvələrin respublikada dünyəvi hakimiyyəti sarsıtmaq cəhdlərinin qarşısını qətiyyətlə aldı.

İslam Kərimov

LAYIHƏ

*Qurbanqulu
Berdiməhəmmədov*

Türkmenistan Respublikasının ilk Prezidenti Saparmurad Niyazov isə ölkənin malik olduğu bütün sərvətlərdən xalqın bəhrələnməsi üçün əsaslı addımlar atdı. Çox böyük həcmdə ixrac edilən təbii qazdan əldə olunan gəlir hesabına türkmen xalqı kommunal xərclər ödəməkdən azad edilmiş, bir sıra gündəlik tələbat mallarından isə pulsuz yararlanmaq imkanı qazanmışdı. Hazırda Türkmenistanın Prezidenti Q.Berdiməhəmmədovdur.

Türkmenistan xalqının ölkədəki bütün sərvətlərdən bəhrələnmək siyasətini təhlil edin.

Tatarıstan və Başqırdıstan. Müharibədən sonrakı dövrdə Tatarıstanda və Başqırdıstanda neft çıxarılması sürətlə inkişaf etməyə başladı. Azərbaycan geoloqlarının və neftçilərinin səyi ilə bu regionlarda yeni neft yataqları kəşf edildi və istismara verildi. 1970–1980-ci illərdə nəhəng maşınqayırma və digər sənaye müəssisələri işə salındı.

SSRİ dağıldıqdan sonra Tatarıstanda və Başqırdıstanda yerli xalqların idarəçilikdə daha fəal iştirak etməsi tələbləri gücləndi. Müstəqillik uğrunda kütləvi xalq hərəkatı başlandı. Tatarıstanın ilk Prezidenti Mintimer Şaymiyev milli hərəkatla parlamentin Moskva meyilli müxalifəti arasında çox bacarıqla manevr edərək muxtar respublikada sabitliyi qoruyub saxlaya bildi. Tatarıstan Rusiyanın muxtar qurumları içərisində, ilk olaraq, suverenlik haqqında Bəyannamə qəbul etdi. **1994-cü ilin fevralın da** Rusiya ilə Tatarıstan arasında dövlət idarələrinin səlahiyyətlərinin bölüşdürülməsi

Tatarıstan Respublikası

Başqırdıstan Respublikası

haqqında müqavilə imzalandı. Federal hakimiyyət bu müqavilə ilə dövlətin bütövlüyünü saxlanmasına, Tatarıstan isə xüsusi statusunun möhkəmlənməsinə nail oldu.

Tatarıstanın tamamilə müstəqil respublika ola bilməməsinin səbəblərini göstərin. Sizcə, Tatarıstana verilmiş xüsusi statusun tatar xalqı üçün əhəmiyyəti nə oldu?

Başqırd xalqı 1990-cı illərdə mərkəzdən asılılığın azaldılmasına, respublikanın sərvətlərindən daha çox hissənin yerli ehtiyaclara yönəldilməsinə nail oldu. Başqırdıstan Rusiya ilə dövlət idarələrinin səlahiyyətlərinin bölüşdürülməsi haqqında müqavilə bağladı.

Kırım türkləri. Müharibədən sonrakı dövrdə Kırım türkləri öz tarixi vətənlərinə dönmək uğrunda ardıcıl mübarizə aparmışlar. Lakin sovet rəhbərliyi Kırma yerləşdirdiyi rus, erməni və digər xristian xalqların mənafeyini əsas götürərək onların kütləvi şəkildə öz yurdlarına dönməsinə imkan vermədi. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Rusiya Kırmda öz mövqeyini möhkəmləndirmək, çox böyük hərbi dəniz bazasının yerləşdiyi Sevastopolu əldə saxlamaq uğrunda Ukrayna ilə mübarizəyə başladı. **2014-cü ilin fevral-mart aylarında** Rusiya beynəlxalq hüquq normalarını və öz üzərinə götürdüyü öhdəlikləri kobud şəkildə pozaraq Kırımı özünə birləşdirdi.

Rusiyanın Kırma olan iddiası nə ilə bağlı idi? Kırmda möhkəmlənməsinin Rusiya üçün əhəmiyyətini izah edin.

Türkiyə. Müharibə illərində Türkiyə diplomatiyasının ən böyük uğuru bitərəflik siyasəti yeritməsi və nəticədə Türkiyə ərazisinin hərbi əməliyyatlardan kənarda qalması, ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi oldu. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Türkiyənin xarici siyasətində ABŞ-la yaxınlaşma gücləndi. **1947-ci ilin iyulunda** Ankarada ABŞ-la **“Trumen doktrinası”** əsasında Türkiyəyə yardım göstərilməsi haqqında müqavilə bağlandı. Ardınca ABŞ **“Marşal planı”** çərçivəsində də Türkiyəyə yardım göstərməyə başladı. Ölkəyə ABŞ kapitalının axını gücləndi. Müharibədən sonrakı dövrdə ən vacib problem iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması idi. Hökumət əmək münasibətlərini nizamlamaq üçün Əmək Nazirliyi yaratdı.

“Trumen doktrinası”nın imzalanması

1945-ci ildə Böyük Millət Məclisi **“Torpaq islahatı haqqında qanun”**u təsdiq etdi: dövlətə, yerli orqanlara məxsus becərilməyən torpaqlar və 500 hektardan artıq olan

Süleyman Dəmirəl

şəxsi torpaqlar kəndlilərə verilməli idi. Torpaq islahatı **1947-ci ildən** həyata keçirildi. Şəxsi torpaqlara toxunulmadı.

Hökumətin qapalı iqtisadi siyasətdən imtina edib qapıları xarici kapitla açması azad bazar iqtisadiyyatının inkişafına təkan verdi. Türkiyə **1952-ci ildə** NATO-ya qoşuldu.

NATO ilə Varşava Müqavilə Təşkilatının oxşar və fərqli cəhətlərini araşdırın. Onları birləşdirən cəhətləri təhlil edin.

1960-cı ildə tələbələr İstanbulda demokratiyanın məhdudlaşdırılmasına qarşı etiraz mitinqi təşkil etdilər. Polis mitinq iştirakçalarına atəş açdı. Ordu isə hərbi çevriliş etdi və hakimiyyəti ələ keçirdi. Millət Məclisi buraxıldı, 1924-cü il konstitusiyası və siyasi partiyalar ləğv edildikdən sonra gərginlik zəiflədi. **1973-cü ildə** aqrar islahat keçirildi, mülkədar torpaqlarının bir hissəsi alınıb əvəzi ödənilməklə kəndlilərə satıldı.

Yunanıstan **1974-cü ildə** Kipri özünə birləşdirməyə başladı. *Enozis** adlanan bu addım Kipr türklərinin kütləvi qırğını ilə müşayiət olunurdu. Qırğını dayandırmaq üçün Türkiyə Kiprin şimalına qoşun çıxardı. **1983-cü ildə Şimali Kipr Türk Respublikası** yaradıldı. Kipr məsələsi Türkiyənin beynəlxalq vəziyyətini ağırlaşdırdı.

1979-cu il seçkilərində Süleyman Dəmirəlin başçılıq etdiyi Ədalət Partiyası qalib gəldi, onun hökuməti terrorizmə və anarxiyaya qarşı mübarizəyə başladı. Lakin ölkədə tətil və nümayişlər oldu.

* *Enozis* – yunanca birlik deməkdir. Yunanıstanın sərhədlərindən kənarda qalmış yunanlar yaşayan torpaqların Yunanıstana birləşdirilməsini nəzərdə tutan ideologiya

1980-ci ildə general Kənan Evren hərbi çevriliş etdi, ölkədə siyasi sabitlik yaradıldı. **1983-cü ildə** parlament seçkilərində Turqut Özalın başçılıq etdiyi Ana Vətən Partiyası qalib gəldi. T.Özal ölkəni iqtisadi böhrandan çıxarmaq proqramı irəli sürdü. Bu proqram inflyasiyanı cilovlamaq, orta təbəqənin milli gəlirdən aldığı payı artırmaq, əhalinin əlavə gəlirini çoxaltmaq tədbirlərini nəzərdə tuturdu. Nəticədə, Türkiyə iqtisadiyyatı yüksək sürətlə inkişaf etməyə başladı. T.Özal *“Türkiyə iqtisadi möcüzəsinin atası”* adını aldı.

Turqut Özal

Türkiyə iqtisadiyyatına təsir edən amilləri müəyyənləşdirib təhlil edin.

2002-ci ildə seçkilərdə Ədalət və İnkişaf Partiyası qalib gəldi və onun lideri Rəcəb Tayyib Ərdoğan **2003-cü ilin martında** Baş Nazir seçildi. Bu dövrdə Türkiyə Respublikası beynəlxalq aləmdə öz mövqeyini daha da möhkəmləndirdi. İqtisadi sahədə əldə olunan uğurlar Türkiyənin ən çox inkişaf etmiş 20 böyük dövlətin sırasına daxil olmasını təmin etdi. R.T.Ərdoğanın daxili və xarici siyasətdə əldə etdiyi nailiyyətlər **2014-cü ildə** onun prezident seçilməsinə səbəb oldu.

Rəcəb Tayyib Ərdoğan

1. SSRİ dağıldıqdan sonra Qazaxıstan haqqında məlumat toplayıb sxem-cədvəl tərtib edin.
2. SSRİ dağıldıqdan sonra Tatarıstan və Başqırdıstanın taleyi necə oldu? Rusiyanın bu ərazilərə iddiasının səbəbi nə idi?
3. M.Qorbaçovun “yenidənqurma” siyasətinin Türk dünyasına təsirinə aid araşdırma aparıb təqdimat hazırlayın.
4. ABŞ-ın Türkiyəyə “Trumen doktrinası” və “Marşal planı” çərçivəsi əsasında yardım göstərməsi haqqında məlumat verin. Sizcə, ABŞ-ın Türkiyəyə yardımı etməkdə məqsədi nə idi?
5. Türkiyədəki 1960-cı il hərbi çevrilişi ilə 1980-ci il çevrilişini müqayisə edin.
6. T.Özalın “Türkiyə iqtisadi möcüzəsinin atası” adını almasını əsaslandırın.
7. “Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri” mövzusunda esse hazırlayın.

LAYİHƏ

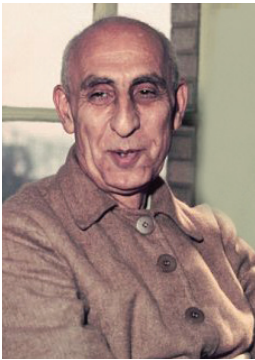
22. İran və Ərəb ölkələri

Müharibədən sonra İranda ingilislərin inhisarında olan neft sənayesinin milliləşdirilməsi uğrunda hərəkət başladı. Misir isə İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı illərdə də, faktiki olaraq, Böyük Britaniyadan asılı vəziyyətdə qalmaqda idi. Misir xalqı ingilis müstəmləkə əsarətinə qarşı qətiyyətlə mübarizə aparırdı. Ərəb dünyasında isə İsrail–Fələstin, İsrail–ərəb münaqişəsi alovlandı. Müharibədən sonrakı dövrdə İran və ərəb ölkələrinin həyatında bir çox dəyişikliklər baş verdi və onların tarixinə yeni hadisələr yazıldı.

? İran və ərəb ölkələrinin tarixində baş vermiş dəyişikliklər hansılar idi? Tarixin yaddaşında bu hadisələr hansı izi qoya bildi? Onların dünya tarixindəki rolu nədən ibarət oldu?

“Ağ inqilab”, Pəhləvilər sülaləsi, Fələstin Azadlıq Təşkilatı, “Azad zabitlər” təşkilatı, “Körfəz müharibəsi”

Məhəmməd
Müsəddiq

İran. İranda hərəkata Milli Cəbhənin rəhbəri Məhəmməd Müsəddiq başçılıq edirdi. Bu hərəkətin təzyiqi altında **1951-ci ilin martında** neft sənayesinin milliləşdirilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Az sonra M.Müsəddiq Baş Nazir təyin olundu. Ölkədən qaçmış Məhəmməd Rza şah Pəhləvi İrana qayıdaraq hakimiyyətdə möhkəmləndi. Bir müddət sonra M.Müsəddiq öldürüldü.

Cənubi İran neftinin beynəlxalq neft **konsorsiumuna*** icarəyə verilməsi ilə İranda ingilislərin neft inhisarına son qoyuldu. Ölkədə xalqın narazılığı şahı islahatlar həyata keçirməyə vadar etdi. İranı inkişaf etmiş sənaye ölkəsinə çevirmək məqsədilə şah **“ağ inqilab”**** adlandırılan islahatlar proqramını həyata keçirdi. Maarif və səhiyyə inkişaf etdirildi. Aqrar islahat nəticəsində dövlətdən və iri torpaq sahiblərindən torpaq sahəsi satın alan kəndlilər fermerə çevrildilər. Qadınlara müəyyən şərtlərlə seçki hüququ verildi.

İrandakı “ağ inqilab” adlandırılan islahatlar proqramı hansı sahələri əhatə etdi?

XX əsrin 70-ci illərində İran iqtisadiyyatın inkişaf sürətinə görə Asiyada Yaponiyadan sonra ikinci yerə çıxdı. Lakin islahatların ardıcıl olmaması sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyəti kəskinləşdirdi. **1978-ci ilin yanvarında** Qum şəhərində nümayişçilərə qarşı silah işlədilməsi İranda inqilabın başlanması üçün işarə oldu. İnqilaba rəhbərlik Ayətullah Xomeyni başda olmaqla ruhanilərin əlinə keçdi.

* **Konsorsium (latınca – ortaqlar)** – kommersiya iştirakçılarının təşkilatı-hüquqi forması. Müxtəlif müstəqil şirkətlər tərəfindən hər hansı iri layihənin icrası məqsədilə yaradılır.

** **“Ağ inqilab”** – yəni qan tökülmədən həyata keçirilən inqilab.

Genişlənən xalq hərəkatı Məhəmməd Rza şah Pəhləvini ölkəni tərk etməyə məcbur etdi. Bununla da **1925-ci ildə** taxt-tacə gələn Pəhləvilər sülaləsinin hakimiyyətinə son qoyuldu. **1979-cu il aprelin 1-də** İran İslam Respublikası elan olundu. İnqilabın başlıca hərəkatverici qüvvəsi olan azərbaycanlıların istəkləri yerinə yetirilmədi. Onlara ana dillərində təhsil almaq və məktəb açmaq hüququ verilmədi.

Nə üçün İran İslam Respublikası azərbaycanlıların istəklərini yerinə yetirmədi?

İnqilabdan sonrakı dövrdə İran uzun müddət özünü dünya ölkələrindən təcrid etdi. Xarici siyasət sahəsində İran islam ölkələri ilə əməkdaşlığa üstünlük verirdi. Lakin o, Azərbaycanın ərəzi bütövlüyünü müdafiə etsə də, işğalçı Ermənistanla sıx siyasi-iqtisadi və diplomatik əlaqələr saxlayır, Xəzər dənizinin sektorlara bölünməsində özünə 20% pay tələb edirdi. Son illərdə Xəzəryanı dövlətlərin Xəzər dənizinin təkinin bölüşdürülməsi barədə apardığı danışıqlar bu məsələnin öz həllini tapmasına imkan yaratdı.

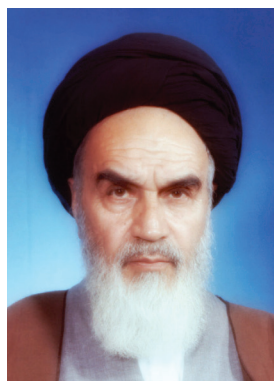
Ərəb ölkələri. **BMT 1947-ci ilin noyabrında** Fələstinin bölünməsi və ərazisində iki dövlətin: yəhudi və ərəb dövlətlərinin yaradılması haqqında qətnamə qəbul etdi. Qərb dövlətlərinin dəstəyi sayəsində **1948-ci ilin mayında** yəhudilər üçün ayrılmış Fələstin ərazisində müstəqil İsrail dövlətinin yarandığı elan edildi. Buna cavab olaraq, Fələstində ərəb ölkələrinin yardımı ilə İsrailə qarşı müharibə başladı və elə ərəb ölkələrinin məğlubiyyəti ilə də qurtardı. İsrail Fələstin ərəb dövləti üçün ayrılmış ərazinin bir hissəsini işğal etdi. Həmin vaxtdan indiyədək həll olunmamış ərəb–İsrail münaqişəsinin əsası qoyuldu.

Ərəb–İsrail münaqişəsinin həll olunmamasının səbəbi nədir?

1964-cü ildə Yasir Ərəfat başda olmaqla **Fələstin Azadlıq Təşkilatı** yaradıldı. İsrailə qarşı partizan müharibəsi başladı. **1967-ci ilin iyununda** İsrail ordusu Misir, İordaniya və Suriyaya hücum etdi. Altıgünlük müharibədə ərəb dövlətləri məğlub oldu. İsrail Qəzza bölgəsini, Sinay yarımadasını, İordan çayının qərb sahilini, Qüdsün ərəb hissəsini, Suriyanın Colan təpəliklərini işğal etdi. İsrailin işğalçılıq siyasəti **1973-cü ildə** yeni ərəb–İsrail müharibəsinin başlanmasına sə-

*Məhəmməd Rza şah
Pəhləvi*

*Ruhulla Musəvi
Xomeyni*

Yasir Ərəfat

LAYIHƏ

bəb oldu. Bu müharibədə İsrail ilk dəfə məğlub edildi. Cenevrədə sülh konfransı çağırıldı. Lakin ABŞ və İsrail konfransın işini pozdu. ABŞ-ın köməyi ilə **1978-ci ilin sentyabrında Kemp-Deviddə** Misirlə İsrail arasında separat saziş imzalandı. Bununla ərəb ölkələrinin birliyi sarsıldı. Lakin Misir və İsrail sazişinin bağlanması iki dövlət arasında müharibə vəziyyətinə son qoydu. İsrailin Qüds şəhərini özünün “vahid və bölünməz paytaxt”ı elan etməsi siyasi vəziyyəti daha da kəskinləşdirdi

Altı günlük müharibə

“1967-ci il iyunun 5-də ... Aralıq dənizinin üzərindən uçaraq, düşmən radarlarına görünməmək üçün alçaqdan şığıyan İsrailin bombardmançı təyyarələri səhər saatı Misir hərbi qüvvələrini darmadağın etdi. Sonra isə quru qoşunlarını dəstəkləmək üçün yenidən hücum keçdi. İsrailin zirehli texnikası misirlilərə qarşı Qəzza zolağını bağladılar; Sinaya keçən qüvvələr ... qarşılarına çıxan hər şeyi məhv edərək irəlilədilər. Misirlilər həmişəki kimi cəsarətlə savaşırsalar da, İsrail hərbi qüvvələrinin sürəti ilə ayaqlaşma bilmədilər və çox keçmədən məğlub oldular. ... İsraililər dörd gün ərzində bütün Sinay yarımadasını ələ keçirərək, Süveyş kanalına çatdılar. İordaniya İsrailin Misirə hücumundan az sonra müharibəyə qoşuldu... İordaniyalılar kiçik birliklər halında yaxşı döyüşlər də, İsrail ordusu ilə müqayisədə zəif idilər. İyunun 7-ə kimi israililər İordan çayının qərb sahilini nəzarət altına aldılar.

İsrail Misirlə İordaniyanı məğlub etdikdən sonra Suriyaya hücum keçdi. O zamanaqədər Suriya öz hərbi fəaliyyətini Colan təpələrinin ətrafında yerləşən İsrail məntəqələrini bombalamaqla məhdudlaşdırmışdı. İsrail hərbi birləşmələri yenidən səfərbər olaraq 9 iyunda təpələrə hücum keçdi və üç gün davam edən şiddətli döyüşlərdən sonra Colan ilə ətrafındakı bölgəni ələ keçirdi. Suriya ordusunun Dəməşqə doğru geri çəkilməsi ilə “Altı günlük müharibə” sona çatdı.”

Cambridge Savaş Tarihi, s.424-425

Fələstinli köçkün

İsrailin Qüds şəhərini özünün “vahid və bölünməz paytaxt”ı elan etməsi nə üçün siyasi vəziyyəti daha da kəskinləşdirdi?

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Fələstin–İsrail münasibətlərini nizamlamaq üçün əlverişli şərait yarandı.

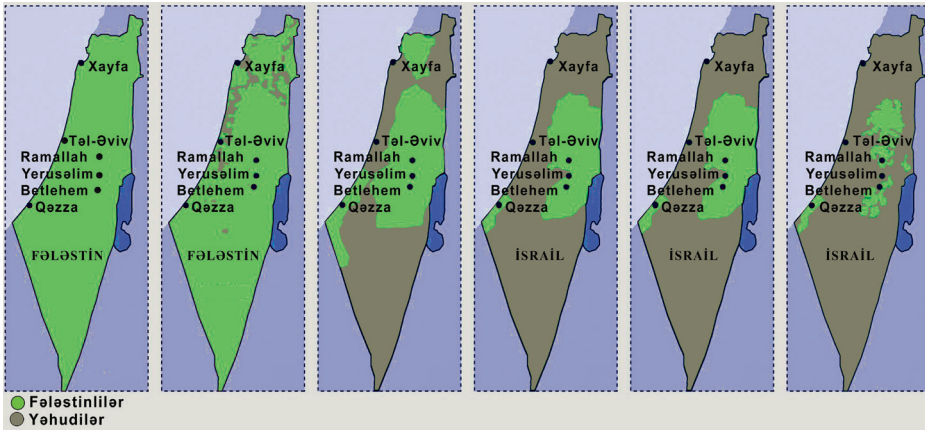
1994-cü ilin mayında İsrail ilə Fələstin arasında “**Qəzza–Əriha**” adlanan saziş imzalandı. Sazişə görə, işğal edilmiş Qəzza zolağı və Əriha şəhərində Fələstin muxtariyyəti yaradıldı. Lakin İsrail 1997-ci ildə Qüdsün ərəblər yaşayan hissəsində yəhudi məskənləri salmağa başlamaqla Yaxın Şərqdə sülh prosesini yenidən təhlükə altına qoydu.

İsrailin Qüdsün ərəblər yaşayan hissəsində yəhudi məskənləri salmağa başlaması Yaxın Şərqdə nə üçün sülh prosesini təhlükə altında qoydu? Münasibət bildirin.

İordan çayının qərb sahilinin və Qəzza bölgəsinin idarə olunması Fələstin Muxtariyyətinə verilmişdi. Lakin **2000-ci ildə** İsrail–Fələstin münasibətləri yenidən gərginləşərək müharibə səviyyəsinə çatdı. Fələstin Muxtariyyətinin yeni rəhbəri Mahmud Abbas problemi sülh yolu ilə həll etmək üçün bu gün də səy göstərir.

1952-ci ilin iyulunda Misirdə Qahirə qarnizonu hissələrinin üsyanı başladı. Üsyan Camal Əbdül Nasir başçılıq edirdi. Üsyan nəticəsində **1953-cü ildə** Misir respublika elan olundu. Camal Əbdül Nasir ilk prezident seçildi. O, Misirin tam müstəqilliyinə çalışırdı.

Misirin Süveyş kanalını milliləşdirməsi Böyük Britaniya, Fransa və İsrailin ona qarşı müharibəyə başlamasına səbəb oldu. Lakin müdaxiləçilər Misir ərazisini tərk etməyə məcbur oldular.

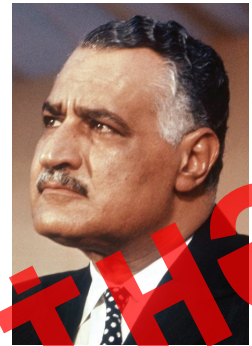

Fələstinlilərin 1946-cı ildən 2012-ci ilə qədər itirdiyi torpaqlar

Misirin Süveyş kanalını milliləşdirməsi nə üçün Böyük Britaniya, Fransa və İsrailin ona qarşı müharibəyə başlamasına səbəb oldu? Şərh edin.

XX əsrin 80-ci illərindən Misiri idarə edən Hüsni Mübarək hökuməti milli iqtisadiyyatın möhkəmləndirilməsinə çalışaraq tarazlaşdırılmış siyasət yeridirdi. Hazırda Misir hərbi rejim tərəfindən idarə olunur və sosial-iqtisadi gərginliklər içərisindədir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra *Səudiyyə Ərəbistanının* daxili və xarici siyasəti neft amili ilə müəyyən olunurdu. Krallıq duru yanacaq ixrac edən qüdrətli dövlətə çevrildi. ABŞ müharibədən sonra da Səudiyyə Ərəbistanı ilə işgüzar əlaqələri genişləndirdi. Neft hasıla-

Camal Əbdül Nasir

tının həcminə görə Səudiyyə Ərəbistanı Yaxın Şərqdə birinci yeri tutdu. 1970-ci illərdə neftin qiymətinin artması Səudiyyə Ərəbistanını dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələrinin liderinə çevirdi.

Neft amili Səudiyyə Ərəbistanı üçün nə demək idi?

Səudiyyə Ərəbistanı ilə Azərbaycanı iqtisadi baxımdan Venn diaqramı qurmaqla müqayisə edin.

Səddam Hüseyn

İkinci Dünya müharibəsindən sonra da **İraqda** hakimiyyət ingilispərəst qüvvələrin əlində idi. 1958-ci ilin iyulunda ordunun və vətənpərvər qüvvələrin köməyi ilə inqilab baş verdi. Monarxiya rejimi devrildi, İraq respublika elan olundu. Ölkədə bir sıra mühüm dəyişikliklər həyata keçirildi. Aqrar islahatların keçirilməsinə başlandı.

XX əsrin 70-ci illərinin sonlarında Səddam Hüseyn başda olmaqla hərbi qrup hakimiyyəti ələ aldı. S.Hüseynin ərəb dünyasına liderlik iddiaları ölkənin gələcək fəlakəti üçün zəmin yaratdı. İraq Küveytə təcavüz edərək onun ərazisini işğal etdi. Beynəlxalq

BMT-nin loqosu

Yaxın Şərq ölkələri (XX əsr – XXI əsrin əvvəlləri)

aləm bu təcavüzü qətiyyətlə pislədi. İraq BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının Küveyt ərazisini azad etmək tələbini rədd etdi. ABŞ və Böyük Britaniya daxil olmaqla bir sıra dövlətlər **“Səhrada tufan”** adı ilə İraqa qarşı hərbi əməliyyata başladı. İraq müharibəni uduzdu. Bu müharibə tarixə **“Körfəz müharibəsi”** kimi daxil oldu.

İraqın müharibədə uduzmasının səbəbini izah edin.

2003-cü ildə ABŞ hərbi qüvvələri İraqa hərbi müdaxilə etdi. Nəticədə, Səddam Hüseyn rejimi dağıldı. İraqda keçid hökuməti fəaliyyət göstərsə də, hazırda ölkədə qeyri-sabitlik hökm sürür.

1. İranda “ağ inqilab” islahatlar proqramının həyata keçirilməsində məqsəd nə idi? Bu islahatların nəticələrini müəyyən edin.
2. İran İslam Respublikasının yaradılmasının orada yaşayan azərbaycanlılara hansı təsiri oldu?
3. Dünyanın siyasi xəritəsinə əsasən ərəb ölkələrinin yerini müəyyən edin. Bu ölkələrin dünya üçün siyasi və strateji əhəmiyyətini açıqlayın.
4. Ərəb–İsrail münaqişəsinin səbəblərini aydınlaşdırın.
5. İsrail–Fələstin münaqişəsinin səbəblərini izah edin.
6. “Qəzza–Əriha” sazişinin fələstinlilər üçün əhəmiyyəti nədir?
7. “Səhrada tufan” əməliyyatının səbəbi nə idi? Nə üçün əməliyyat belə adlandırılırdı?
8. Səudiyyə Ərəbistanının qüdrəti hansı amillərlə bağlıdır?

23. Hindistan, Pakistan və Əfqanıstan

İkinci Dünya müharibəsinin sonlarına yaxın Hindistanda milli azadlıq hərəkatı genişləndi. Böyük Britaniya Hindistana dominion hüququ verməyə məcbur oldu. Dini əlamətlər əsas götürülməklə Hindistan ərazisində iki dövlət – induizm dininə mənsub olan əhalinin çoxluq təşkil etdiyi Hindistan və əhalisi, əsasən, müsəlmənlərdən ibarət olan Pakistan dövlətləri yaradıldı. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Əfqanıstan isə monarxiya üsulu ilə idarə olunan, geridə qalmış, aqrar ölkə idi.

Hindistan, Pakistan və Əfqanıstanın sonrakı taleyi necə oldu? Bu ölkələrin Cənub-Şərqi Asiyaın siyasi həyatında nə kimi rolu olmuşdur?

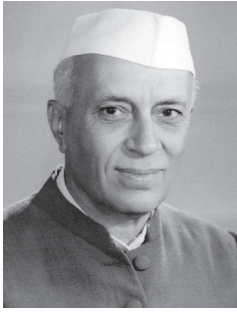

Cəvahirəl Nehru, Kəşmir, Ziya-ül-Həqq, İslam Demokratik Alyansı, “Tali-ban” hərəkatı

Hindistan. 1947-ci ildə uzunmüddətli mübarizə nəticəsində Hindistanda ingilis ağalığına son qoyuldu. Dini mənsubiyyətə görə ölkə Hindistan və Pakistana parçalandı. Hindlilər Cəvahirəl Nehru başda olmaqla müvəqqəti hökumət təşkil etdilər. Lakin bu tam azadlıq deyildi. Elə ilk illərdən bu dövlətlərin bir-birinə qarşı ərazi iddiaları meydana çıxdı. Kəşmirə sahiblik uğrunda **1948-ci ildə** Hindistan–Pakistan müharibəsi başladı. Öldə olunmuş razılığa görə, Şimal-Qərbi Kəşmir Pakistanın, qalan ərazi isə Hindistanın nəzarəti altına düşdü. Kəşmir sonralar da iki dövlət arasında qanlı hərbi toqquşmalara səbəb oldu. Pakistan Kəşmir məsələsinin beynəlxalq səviyyədə həll olunmasına çalışır, onu Hindistanın tərkib hissəsi kimi tanıyırdı. Hazırda məsələ xeyli gərginləşdiyindən, Hindistan Kəşmir əhalisinə qarşı zorakı münasibət göstərməkdədir.

LAYIHƏ

Cəvahirəl Nehru

İndira Qandi

Cənubi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri ▼

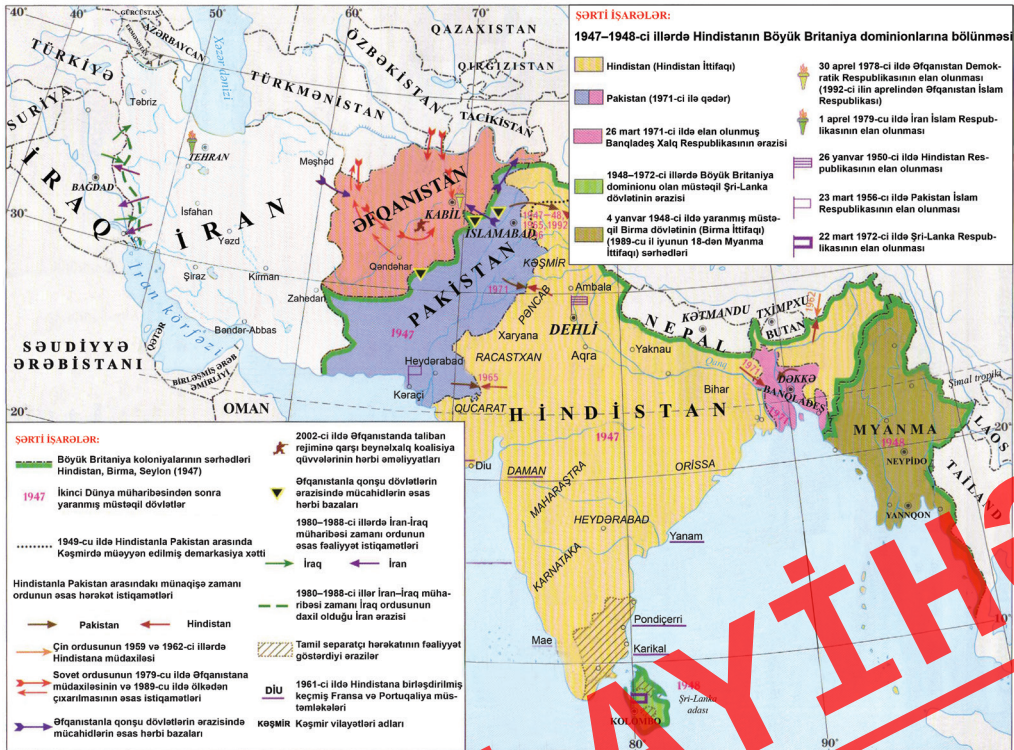
1950-ci ildə Hindistan respublika elan edildi. Konstitusiyaya görə, Hindistanın dövlət quruluşu federativ respublika, idarə forması isə parlamentli respublikadır.

Hindistanın dövlət quruluşu ilə Azərbaycanın dövlət quruluşunu müqayisə edin.

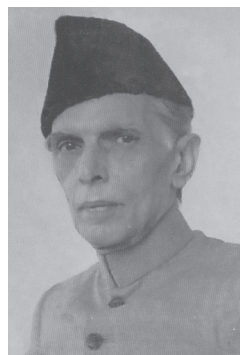
Hindistanın daxili və xarici siyasətinin əsas prinsipləri C.Nehru tərəfindən hazırlanmışdır. **“Nehru xətti”**nin mahiyyətini hərbi bloklara qoşulmamaq, sülh və əməkdaşlığın müdafiəsi, milli iqtisadiyyatın planlı inkişafı təşkil edirdi.

1961-ci ildə Hindistan yarımadasında yerləşən və Portuqaliyanın işğalı altında olan ərazilər Hindistan Respublikasına qaytarıldı.

Hindistan Respublikası çoxmillətli, dini mənsubiyyətinə görə rəngarəng, kənd əhalisinin üstünlük təşkil etdiyi ölkədir. Buna görə də respublikada tez-tez milli və dini zəmində münaqişələr baş verirdi. Pəncabda yaşayan siq x icması müstəqil Siq x dövləti yaratmaq uğrunda mübarizədə mərkəzi hökumətə təzyiq vasitəsi kimi terrorun istifadə edirdi. Baş nazirlər İndira Qandi və Raciv Qandi məhz terrorun qurbanı oldular.

Əhalisinin sayı bir milyardı keçən Hindistan bu göstərici ilə dünyada Çindən sonra ikinci yeri tutur. Ölkə əhalisinin bir hissəsi kasıb şəraitdə yaşadıqları, 25 %-i yazıb-oxumağı bacarmadıqları halda, “demoqrafik üstünlükdən” istifadə etməklə Hindistan dünyada ən qüdrətli dövlətlərdən biri olmaq uğrunda mübarizə aparır. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, Hindistan yenə də Cənubi Asiyada aparıcı mövqeyini saxlayır. İqtisadiyyatın liberallaşdırılması, xarici kapitalın geniş cəlb olunması, özəlləşdirmə onun inkişafında başlıca meyillərdir.

Məhəmmədali Cinnə

Hindistanın öz mövqeyini saxlaya bilməsinin səbəblərini müəyyənləşdirib təhlil edin.

Pakistan. 1947-ci ilin avqustunda yaradılmış Pakistan konstitusiyaya əsasən, respublika elan edildi. Dövlətin qurucusu Məhəmmədali Cinnə ölkədə torpaq və vergi islahatları həyata keçirdi. Hərbçilər tərəfindən idarə olunan Pakistan **1962-ci ilin martında** prezidentli respublika oldu. 1970-ci ildə ölkədə ilk dəfə parlament seçkiləri keçirildi. Seçkilərdə qələbə qazanan Pakistan Xalq Partiyasının lideri Zülfüqar Bhutto mülki hökumət təşkil etdi. Hindistanla həmsərhəd olan Şərqi Pakistanda 1971-ci ildə Hindistan ordusunun müdaxiləsi ilə müstəqil Banqladeş dövləti yaradıldıqda Pakistan hətta onu müstəqil dövlət kimi tanıdı. Hakimiyyətdən sui-istifadə etməkdə günahlandırılan Z.Bhutto hərbi çevriliş nəticəsində devrildi. Ölkə İslam Respublikası elan edildi.

Ölkənin İslam respublikası elan edilməsinin əhəmiyyəti nə idi?

Yeni hökumət cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatını islamlaşdırmağa başladı. Lakin bu iş yarımçıq qaldı. Parlament seçkilərində qələbə qazanan Pakistan Xalq Partiyasının lideri, Z.Bhuttonun qızı Bənazir Bhutto Baş Nazir vəzifəsini tutdu. Yeni hökumət ölkə həyatını demokratikləşdirməyə, əhalinin vəziyyətini yaxşılaşdırmağa dair tədbirlər planı irəli sürdü. Lakin müxalifətdə olan İslam Demokratik Alyansı partiyası onun apardığı siyasətə qarşı çıxdı və istefasını irəli sürdü. Ölkədə iğtişaşlar başladı. Bənazir Bhutto istefaya göndərildi.

Bənazir Bhutto

Növbəti hərbi çevriliş nəticəsində general Pərviz Müşərrəf hakimiyyətə gəldi. O, **2001-ci ildə** prezident seçkilərində qalib oldu. Lakin **2009-cu ildə** keçirilən prezident seçkilərində isə Pakistan Xalq Partiyasının lideri Asif Əli Zərdari prezident seçildi. Pakistan İslam Respublikası Cənubi Asiyanın qüdrətli dövlətlərindən birinə çevrildi.

LAYIHƏ

Pakistanın nüvə raketi

Pakistan Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini tanıyan ilk ölkələrdən biridir. Ölkələrimiz arasında müxtəlif sahələri əhatə edən sıx əlaqələr vardır. 1990-cı illərdə Pakistanda yerli mütəxəssislər nüvə silahı hazırlaya bildilər. Pakistanın nüvə silahları türk-islam dünyasının ən məşhur sərkərdələri olan Sultan Mahmud Qəznəvinin, Əmir Teymurun və Babur şahın adlarını daşıyır.

İslam ölkələri içərisində Pakistanın özünəməxsus xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirin.

Əfqanıstan. XX əsrin 50-ci illərində ABŞ və İngiltərənin ölkə iqtisadiyyatına fəal nüfuz etməsi Əfqanıstanda kapitalizmin inkişafını bir qədər sürətləndirdi. Ölkədə demokratiya uğrunda hərəkət canlandı. 1973-cü ildə hərbi çevriliş nəticəsində monarxiya devrildi, Əfqanıstan respublika elan olundu. Tezliklə SSRİ, Səudiyyə Ərəbistanı və İranla sıx əlaqələr quruldu.

Dünya xəritəsində Pakistan, Hindistan və Əfqanıstanın yerini müəyyən edin.

1978-ci ilin aprelində Kabildə dövlət çevrilişi nəticəsində hakimiyyətə gələn qüvvələr Əfqanıstan Demokratik Respublikasının yarandığını elan etdilər. Yeni hökumət sovet nümunəsində sosializm cəmiyyəti qurmaq məqsədilə bir sıra islahatlar keçirdi. Lakin hakim partiya daxilində ziddiyyətlərin kəskinləşməsi siyasi çevrilişə gətirib çıxardı. Bu **1979-cu ildə** SSRİ-nin Əfqanıstana ordu yeritməsinə səbəb oldu. Sovet qoşunlarının təcavüzü beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən etirazla qarşılandı.

Əfqanıstanda yeniliklərin çevriliş yolu ilə həyata keçirilməsinin səbəblərini izah edin.

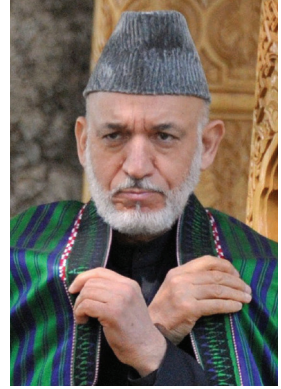
Sovet ordusu Əfqanıstanı tərk edir.

Əfqanıstan müharibəsində sovet hökuməti uğur qazana bilmədi və **1989-cu ildə** qoşunlarını Əfqanıstandan çıxarmağa məcbur oldu. Lakin sovet qoşunlarının Əfqanıstandan çıxarılması ölkədə siyasi vəziyyəti xeyli gərginləşdirdi. Ölkədə vətəndaş müharibəsi gücləndi.

Sovet dövlətinin Əfqanıstanda uğur qazana bilməməsinin səbəbi nə idi?

1995-ci ildə Əfqanıstanın hərbi-siyasi həyatında islamçı kimi tanınmış **“Taliban” hərəkəti** ortaya çıxdı. **1999-cu ildə** taliblər ölkənin bütün ərazisinə nəzarət etməyə başladılar. 2001-ci ilin sentyabrında ABŞ-da törədilən faciəli terrorda Üsəma bin Ladenin və onun **“Əl-Qaidə”** təşkilatı üzvlərinin əli olduğunu nəzərə alaraq taliblərə qarşı müharibə elan olundu. Çünki Üsəma bin Laden Əfqanıstanda gizlənirdi. ABŞ və müttəfiqlərinin hərbi əməliyyatları nəticəsində Taliban rejimi süqut etdi. Həmid Kərzayi ölkə prezidenti seçildi. Növbəti prezident seçkilərində də o, qələbə qazandı və demokratik qüvvələrin köməyi ilə yenə vahid, demokratik Əfqanıstan uğrunda mübarizə apardı.

Həmid Kərzayi

Hazırda ölkədə hələ də vətəndaş müharibəsi gedir. Əfqanıstandakı təhlükəsizliyi təmin edən beynəlxalq qüvvələrin tərkibində Azərbaycan-dan olan hərbiçilər də var.

Əfqanıstan mücahidləri

1. Böyük Britaniyanın Hindistan və Pakistana müstəqillik verməsində məqsədi nə idi?
2. “Nehru xətti”nin mahiyyətini izah edin.
3. Hindistan müasir mərhələdə hansı üstünlükdən istifadə etməklə ən qüdrətli dövlətlərdən biri olmaq niyyətindədir?
4. Pakistan dövlətinin yarandığı ilk illərdə hansı islahatlar həyata keçirildi?
5. Banqladeş dövləti necə yarandı?
6. Pakistan–Azərbaycan münasibətləri barədə esse hazırlayın.
7. Əfqanıstan Demokratik Respublikası hansı islahatları həyata keçirdi?
8. Sovet qoşunlarının Əfqanıstandan çıxarılmasının nəticələrini təhlil edin.
9. ABŞ və müttəfiqlərinin Əfqanıstana müdaxiləsinin səbəblərini aydınlaşdırın.

LAYIHƏ

24. Çin, Yaponiya və Koreya

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Çində vətəndaş müharibəsi kommunistlərin qələbəsi ilə başa çatdı. Yaponiya isə müharibədən ağır vəziyyətdə çıxmışdı. Koreyanın şimalı sovet, cənubu isə ABŞ qoşunları tərəfindən zəbt olunmuşdu. Cenevrə müqaviləsinə əsasən, 38-ci paralel iki ölkənin sərhəd xətti kimi müəyyən edildi.

Bu dövlətlərin sonrakı taleyi necə oldu? Çin, Yaponiya və Koreyanın müharibədən sonrakı vəziyyəti necə idi? Bu ölkələrin dünyanın siyasi vəziyyətinə təsiri nədən ibarət oldu?

“Mədəni inqilab”, “Çin modeli”, militarizm, San-Fransisko konfransı, Cənubi Koreya

Mao Tzedun

Çində “mədəni inqilab”

Çin. 1949-cu ilin oktyabrında Çin Xalq Respublikasının (ÇXR) yaradıldığı elan edildi. Çin Kommunist Partiyasının baş katibi Mao Tzedun ÇXR-in başçısı seçildi. Homindənçi Çan Kayşi Tayvan adasına çəkilərək öz dövlətini yaratdı. Aqrar islahat nəticəsində mülkədar torpaq sahibliyi ləğv edildi. Mülkədarlardan alınmış torpaqlar kəndlilər arasında bərabər bölündü. Kənd təsərrüfatının kooperativləşdirilməsinə başlandı.

Mao Tzedun **“böyük sıçrayış”** xəttini irəli sürdü. “Böyük sıçrayış” 5-10 il ərzində ÇXR-i dünyada ən inkişaf etmiş ölkələrdən birinə çevirməli idi. Lakin bu siyasətin uğursuzluqla nəticələnməsi Mao Tzeduna qarşı tənqidlərin artmasına səbəb oldu. Mao Tzedun **“mədəni inqilab”** elan etdi. Bu inqilab, əslində, Mao əleyhinə olan və onunla razılaşmayan qüvvələri cəzalandırmaq məqsədi daşıyırdı. “Mədəni inqilab” zamanı 21 milyondan çox insan repressiyaya məruz qaldı.

Xarici siyasətdə Çin SSRİ-nin mövqeyini müdafiə edirdi. Qərb ölkələri ÇXR-i dövlət kimi tanımırdılar. BMT-də onun yerini homindənçilər tuturdu.

“Mədəni inqilab”ın məqsədlərini şərh edin. Bu inqilabın baş verməsinin səbəbi nə idi?

“Mədəni inqilab” illərində SSRİ–Çin münasibətləri pisləşdi. Hətta SSRİ–Çin sərhədindəki Damanski adasında insan tələfatı ilə nəticələnən hərbi toqquşma baş verdi. Mao Tzedunun ölümündən sonra Çində yeniləşmə xətti başladı. Yeniləşmə prosesi demokratiya uğrunda mübarizəni meydana gətirdi. **“Mədəni inqilab”** illə-

rində təqiblərə məruz qalmış 100 milyondan çox adam bəraət aldı. Rəhbərliyə gələn Den Syaopin kommunizm quruculuğunda tələskənlik təcrübəsini rədd etdi, iqtisadi islahatlar keçirməyə başladı.

Den Syaopinin kommunizm quruculuğunda tələskənlik təcrübəsini rədd edib, iqtisadi islahatlar keçirməyə başlamasını təhlil edin. Nə üçün o bu addımı atdı?

Den Syaopin

1992-ci ildə sosializm quruculuğunun **“Çin modeli”*** konsepsiyası təsdiq edildi. Böyük Britaniyanın icarəyə götürdüyü Honkonq 1997-ci ildə Çinə qaytarıldı. Hazırda Çin ən inkişaf etmiş ölkələr sırasında öz mövqeyini möhkəmləndirməkdə davam edir.

Yaponiya. Yaponiya ərazisi İkinci Dünya müharibəsi zamanı ABŞ qoşunları tərəfindən işğal edilmişdi. Bu vəziyyət **1952-ci ilə qədər** davam etdi. Müttəfiqlərin qərarı ilə Yaponiyada **militarizm**** məhv edildi, demokratik qaydaların həyata keçirilməsinə başlanıldı. Siyasi partiyalar və həmkarlar ittifaqları yenidən azad fəaliyyətə başladı. **1947-ci ildə** Yaponiyanın yeni konstitusiyası qəbul edildi. Konstitusiyaya görə, dövlət quruluşu konstitusiyalı monarxiya oldu. Dövlətlərarası mübahisələrdə hədə və silahlı qüvvə tətbiq edilməsindən əl çəkildi.

1889-cu ildə Yaponiyada qəbul edilmiş konstitusiya ilə 1947-ci il konstitusiyasını müqayisə edin.

“Soyuq müharibə” ABŞ-ın Yaponiyaya qarşı mövqeyini kəskin surətdə dəyişdirdi. Yaponiyanı SSRİ-yə qarşı mübarizə dayağına çevirmək xətti götürüldü. Buna görə də ABŞ-la əməkdaşlıq Yaponiyanın müharibədən sonrakı xarici siyasətinin əsasını təşkil etdi. **1951-ci ilin sentyabrında** San-Fransisko konfransında ABŞ və Yaponiya arasında təhlükəsizlik müqaviləsi imzalandı. ABŞ Yaponiyada öz hərbi bazalarını saxlamaq hüququ qazandı.

Yaponiya dünya ölkələri ilə münasibətləri də normallaşdırmağa çalışdı. Birgə bəyannamənin imzalanması ilə SSRİ və Yaponiya arasında müharibə vəziyyətinə son qoyuldu və diplomatik əlaqələr bərpa olundu. SSRİ dağıldıqdan sonra Rusiya Federasiyası rəhbərliyi sərhəd-ərazi probleminin mövcud olduğunu etiraf etdi. Çinlə əlaqələrin qaydaya salınmasına diqqət artırıldı. Yaponiya ən çox inkişaf etmiş dövlətlərin sırasına daxil oldu.

Yaponiya dünyanın güc mərkəzlərindən birinə çevrildi. O öz iqtisadi gücünə görə yalnız ABŞ-la müqayisə edilə bilər. Lakin ABŞ-dan fərqli olaraq, Yaponiya

* “Çin modeli” – iqtisadi rifaha nail olmaq üçün sərbəst iqtisadiyyata keçilməsi

** Militarizm (latınca – hərbi) – yeni ərazilər işğal etmək üçün hərbi gücü artırmağa yönələn siyasət

Şərqi Asiya və Hind-Çin ölkələri (XX əsrin ortaları – XXI əsrin əvvəlləri)

özünün xammal və enerji bazasına malik deyildir, onları idxal edir. Müasir Yaponiyanın siyasi sistemi imperatorun dövlət başçısı kimi saxlanması şərtlə çoxpartiyalı parlament demokratiyasına əsaslanır.

Yaponiyanın dünyanın güc mərkəzlərindən birinə çevrilməsinin səbəblərini şərh edin.

Koreya. II Dünya müharibəsinin başa çatmasından sonra SSRİ ordusunun Şimali Koreyanı, ABŞ hərbi qüvvələrinin Cənubi Koreyanı öz nəzarəti altına alması

ölkənin parçalanmasına gətirib çıxardı. **1948-ci ildə** ölkənin cənubunda Koreya Respublikası, şimalında Koreya Xalq Demokratik Respublikası yaradıldı. Şimali Koreyanın kommunist lideri sovet rəhbərliyini Cənubi Koreyada hərbi əməliyyatlar aparmağa razı saldı. SSRİ-dən və Çin Xalq Respublikasından güclü kömək alan Şimali Koreya orduları Cənubi Koreya dövləti üçün ayrılmış ərazinin 90 faizini ələ keçirdi.

1950–1953-cü illərdə Koreya yarımadasında hegemonluq uğrunda SSRİ, Çin Xalq Respublikası, Şimali Koreya ilə ABŞ, Cənubi Koreya, Böyük Britaniya orduları arasında müharibə getdi. ABŞ və SSRİ rəhbərliyinin dəyişməsi beynəlxalq münasibətlərdə dönüş yaratdı. Cenevrə müqaviləsinə əsasən, 38-ci paralel iki ölkə arasında sərhəd oldu.

Müharibədən dərhal sonra Cənubi Koreya iqtisadiyyatına xarici sərmayələrin qoyulması iqtisadiyyatın sürətlə inkişaf etməsinə təkan verdi. Hazırda Cənubi Koreya şirkətlərinin məhsullarına dünyanın hər yerində rast gəlmək mümkündür.

Cənubi Koreyanın belə sürətlə inkişaf etməsinin səbəblərini müəyyənləşdirin.

Yaponiya, Tokio

Koreya

Şimali Koreya isə hazırda nüvə silahına malik olan, hərbi cəhətdən güclü dövlətdir. Son dövrlərdə hər iki dövlət arasındakı gərginliyin aradan qaldırılması və gələcəkdə birləşdirilməsi yolunda müəyyən təşəbbüslər göstərilmiş və müxtəlif görüşlər keçirilmişdir. Təbii ki, qonşu dövlətlər güclü hərbi potensiala malik Şimali Koreya və iqtisadi cəhətdən dünyanın bir çox qabaqcıl ölkələri ilə bir sırada dayanan Cənubi Koreyanın birləşməsində o qədər də maraqlı deyillər.

Azərbaycan Respublikasının bir çox iqtisadi layihələrinin həyata keçirilməsində Koreya Respublikası yaxından iştirak edir.

LAYIHƏ

1. Çin Xalq Respublikası necə yarandı və onun dünyadakı yeri necə görünür?
2. SSRİ və sosializm sistemi dağıldığı halda Çində bu münasibətlərin qalmasının səbəblərini aydınlaşdırın.
3. Yaponiyanın Birinci və İkinci Dünya müharibələrindən sonrakı vəziyyətini təhlil edin.
4. Yaponiyanın iqtisadi yüksəlişinin səbəblərini aydınlaşdırın.
5. Şimali və Cənubi Koreyanın iqtisadi-sosial durumunu müqayisə edin.
6. Nə üçün dünyanın lider ölkələri Şimali və Cənubi Koreyanın birləşməsində maraqlı deyil?

25. Beynəlxalq münasibətlər. Dünya müasir dövrdə

Faşizmə qarşı birgə mübarizə aparan müttəfiq dövlətlər müharibədən sonra əməkdaşlığı davam etdirə bilmədi. Müharibədən iqtisadi və hərbi-siyasi cəhətdən çox güclü çıxmış ABŞ-ın dünya liderliyi iddiaları daha da artdı. SSRİ isə, öz növbəsində, nüfuz dairəsini genişləndirmək üçün sovet ordusu tərəfindən azad olunmuş ölkələrdə sosialist rejimi yaratdı. Dünyada sosializm cəbhəsi bərqərar oldu. Beləliklə, iki fəvqəldövlət və iki ictimai sistem (kapitalizm və sosializm) qarşı-qarşıya durdu. Bir-birinə qarşı duran iki hərbi blok: NATO və Varşava Müqavilə Təşkilatı yarandı. Onlar arasında “soyuq müharibə” başladı.

“Soyuq müharibə”nin nəticələri nə oldu? Beynəlxalq münasibətlərdə vəziyyət necə oldu? Dünya ölkələri müasir dövrdə hansı tarixi proseslərdə rol oynadı?

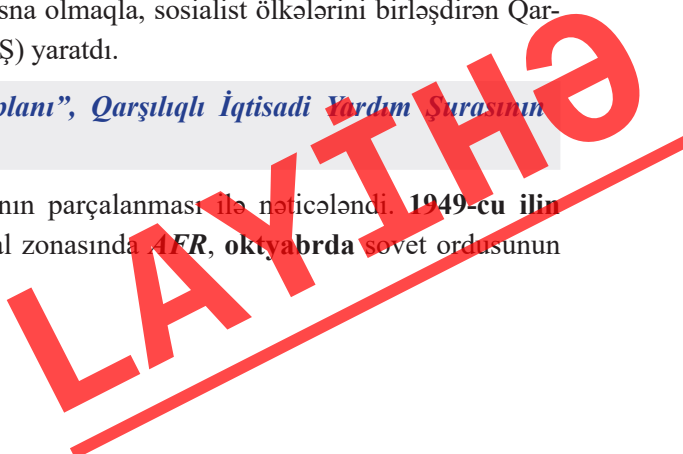

“Soyuq müharibə”, Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası, enozis, Yeni Avropa üçün Xartiya

“Soyuq müharibə”yə ilk çağırış Böyük Britaniyanın Baş Naziri U.Çörçillin 1946-cı ildə Fulton şəhərindəki çıxışı, ilk real addım isə 1947-ci ildə qəbul olunan “Trumen doktrinası” ilə atıldı. Bu plan Türkiyə və Yunanıstanda SSRİ-nin nüfuzunu zəiflətmək üçün irəli sürülmüşdü. Bu “doktrina” müharibədə zərər çəkmiş Avropa ölkələrinə iqtisadi köməyi nəzərdə tutan “Marşal planı” ilə tamamlandı. SSRİ də, öz növbəsində, Yuqoslaviya və Çin istisna olmaqla, sosialist ölkələrini birləşdirən Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurasını (QİYŞ) yaratdı.

“Trumen doktrinası”, “Marşal planı”, Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurasının dünya üçün əhəmiyyəti nə idi?

Avropada qütbləşmə Almaniyanın parçalanması ilə nəticələndi. 1949-cu ilin may ayında Qərb dövlətlərinin işğal zonasında **4ER**, oktyabrda sovet ordusunun

işğal zonasında isə **ADR-in** yaradıldığı elan olundu. ABŞ və SSRİ rəhbərliyinin dəyişməsi ilə əlaqədar beynəlxalq münasibətlərdə gərginlik nisbətən “yumşaldı”. Koreyada Şimalla Cənub arasında baş vermiş müharibəyə son qoyuldu. Fransa Hind-Çində Kampuçiya və Laosun müstəqilliyini tanıdı.

Bütün bunlar beynəlxalq şəraitin mülayimləşdiyindən xəbər verirdi. Lakin bu mülayimləşmə uzun çəkmədi. 1962-ci ildə SSRİ raketlərinin Kubada yerləşdirilməsi Karib böhranına səbəb oldu. Bu beynəlxalq münasibətlərdə gərginliyi yenidən artırdı.

Berlin və Karib böhranlarının beynəlxalq münasibətlərdə gərginliyi yenidən artırmasının səbəbi nə idi?

Şimalı ilə cənubu arasında hərbi münaqişə gedən Vyetnama ABŞ-ın müdaxilə etməsi gərginliyi daha da artırdı. Lakin 1960-cı illərin sonundan beynəlxalq münasibətlərdə yenidən bu gərginlik zəifləməyə başladı. ABŞ-ın öz qoşunlarını Vyetnamdan çıxarması Cənubi Vyetnam rejiminin süqutuna yol açdı. Birləşmiş Vyetnam kommunistlərin nəzarətinə keçdi.

Münaqişə mənbələrindən biri də Kipr böhranı idi. **1974-cü ildə enosis (ilhaq) siyasəti** yeridərək Kipr adasını Yunanıstana birləşdirmək istəyən yunan millətçilərinin arzusu Türkiyə ordusunun adaya desant çıxarması ilə boşa çıxdı.

“Kipr problemi”ni aydınlaşdırın.

ABŞ-la SSRİ arasında strateji hücum silahlarının məhdudlaşdırılması haqqında müqavilələrin imzalanması beynəlxalq münasibətlərdə gərginliyi xeyli yumşaltdı. Yumşaltma prosesini **1975-ci ildə Helsinkidə (Finlandiya) Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM)** yaradılması daha da möhkəmləndirdi.

İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı beynəlxalq münasibətlərin inkişafında müstəmləkə sisteminin dağılması nəticəsində “üçüncü dünya” dövlətlərinin meydana gəlməsinin müəyyən əhəmiyyəti vardır. Onlar bitərəf, bloklara qoşulmamaq siyasəti yeridirdilər. **1980-ci illərin ortalarında** bloklara qoşulmamaq hərəkəti öz sıralarında yüzdən artıq dövləti birləşdirirdi.

1970-ci illərin ikinci yarısında SSRİ Avropada ortamənzilli raketlər yerləşdirdi. SSRİ-nin Əfqanıstana hərbi müdaxiləsi ilə beynəlxalq münasibətlərdə “**son tutaş-**

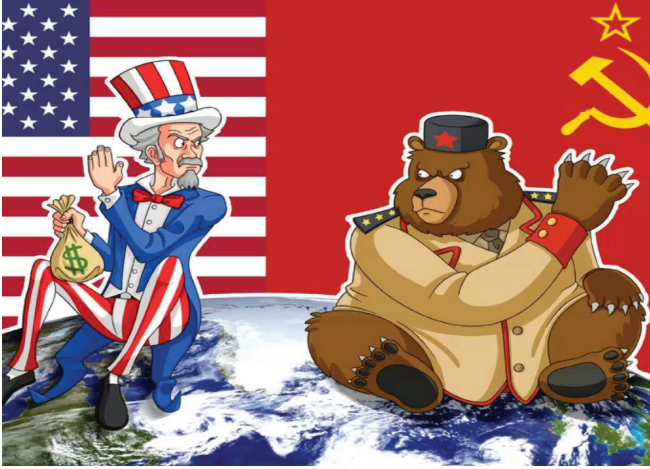

SSRİ raketlərinin Kubada yerləşdirilməsi

Karib böhranı zamanı SSRİ hərbi gəmisinin Kubaya yan alması

ma” adlanan gərginlik mərhələsi başladı. ABŞ Prezidenti R.Reyqanın “*ulduzlar müharibəsi*” proqramını elan etməsi gərginliyi daha da artırdı. Lakin 1980-ci illərin sonlarında hərbi-iqtisadi istehsal və silahlanma sahəsində ABŞ-la yarışa tab gətirməyən SSRİ beynəlxalq münasibətlərdə gərginliyi azaltmağa üstünlük verdi. Bu

SSRİ–ABŞ arasındakı “soyuq müharibə” ilə bağlı karikatur

məqsədlə SSRİ və ABŞ arasında bir sıra zirvə görüşləri keçirildi. Orta və yaxınmənzilli raketlərin ləğv olunması barədə saziş imzalandı. ATƏM-in iştirakçısı olan ölkələrin nümayəndələrinin **1990-cı ildə** Paris zirvə görüşündə *Yeni Avropa üçün Xartiya* qəbul olundu.

Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində SSRİ-nin süqut etməsi ilə sosializm birliyinə son qoyuldu. SSRİ–ABŞ qarşিদurması sona çatdı.

Bununla da 1946-cı ildən etibarən davam edən “*soyuq müharibə*” bitdi.

SSRİ-nin süqutetmə səbəblərini təhlil edin.

SSRİ-nin və sosializm sisteminin dağılması dünyada qüvvələr nisbətini də pozdu. ABŞ-ın hegemon olduğu birqütblü beynəlxalq münasibətlər formalaşmağa başladı. **1997-ci ildə** Rusiya ilə NATO arasında “bir-birləri ilə düşmənçilik etməyə-cəkləri” barədə razılaşma əldə olundu. Bu isə NATO-nun Şərqə doğru irəliləməsinə şərait yaratdı. Şərqi Avropanın keçmiş sosialist ölkələri NATO-ya qoşuldu. Bu ölkələr eyni zamanda Avropa Birliyinin üzvlüyünə qəbul edildi.

Hazırda dünyada ən çox münaqişə ocaqları Yaxın Şərqdədir. XXI əsrin əvvəllərindən bu bölgəyə Qərb dövlətlərinin müdaxiləsi qarşিদurmaları daha da kəskinləşdirib. İraq, Suriya və Yəməndə baş verən qanlı savaşlar bütün bölgə üçün daha da təhlükəli xarakter almağa başlayıb.

Ən çox münaqişə ocaqlarının Yaxın Şərqdə olmasının səbəbini izah edin.

Keçmiş SSRİ ərazisindəki münaqişələrin əsas səbəbi isə separatizm meyillərinin artması ilə bağlıdır. Bu münaqişələrə misal olaraq **1988-ci ildən** başlayan Dağlıq Qarabağ, XX əsrin sonlarında başlayan Abxaziya və Cənubi Osetiya, Dnestryanı bölgə, Krim və Şərqi Ukraynadakı qarşিদurmaları göstərmək olar.

Müasir mərhələdə beynəlxalq terrorizm daha təhlükəli xarakter almışdır. Beynəlxalq terrorizm sırasında erməni terrorizmi də özünəməxsus yer tutur. Erməni ter-

roru, əsasən, genetik düşmənləri saydıqları Tür-

kiyə və Azərbaycan türklərinə qarşı çevrilmişdir. XX əsr və XXI əsrin əvvəllərində on minlərlə günahsız azərbaycanlı və türk erməni terrorunun qurbanı olmuşdur. XX əsrin 90-cı illərində azərbaycanlılara qarşı 32 terror aktı, o cümlədən Xocalı soyqırımı törədilmişdir.

Xocalı soyqırımı

Xocalı soyqırımı abidəsi

Xocalı soyqırımı nə vaxt baş vermişdir? Bu soyqırımın nəticələrini təhlil edin.

1. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Şərqdə hansı dəyişikliklər baş verdi?
2. Azərbaycanın Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi (Təşkilatı) ilə bağlılığı varmı?
3. “Üçüncü dünya” dövlətlərinin qəbul etdikləri siyasətin səciyyəvi cəhətlərini göstərin.
4. Beynəlxalq münasibətlərdə 1970-ci illərdə gərginliyə hansı hadisələr səbəb oldu?
5. Müasir dövrdə dünyada baş verən münaqişə ocaqlarını xəritədə göstərin və münaqişələrin yaranma səbəblərini aydınlaşdırmağa çalışın.
6. Beynəlxalq münasibətlərdə “son tutaşma”ya səbəb nə oldu?
7. Keçmiş SSRİ ərazisindəki münaqişələrin əsas səbəblərini göstərin.
8. “Erməni terrorizmi” mövzusunda esse yazın.

LAYIHƏ

26. Dünya xalqlarının mədəniyyəti

XX əsr və XXI əsrin əvvəlləri müharibələrlə yanaşı, mədəniyyətlə də tarixin yaddaşında qalıb. Müxtəlif xalqlarda mədəniyyətin inkişafı integrasiyaya səbəb oldu. Mədəniyyət yalnız elm, ədəbiyyat və incəsənətdən ibarət deyildir. Böyük türk filosofu Ziya Göyalp yazırdı: “Böyük millətlərin hər biri mədəniyyətin xüsusi bir sahəsində birincilik qazanmışdır... Türklər isə əxlaqda birincilik qazanmışlar”.

? Müasir dövrdə müxtəlif xalqların mədəniyyətinin dünyaya verdiyi haqqında məlumatlarınız var? Türk dünyası mədəniyyətinin dünya mədəniyyəti tarixindəki rolu nədən ibarətdir?

Yerin ilk süni peyki, “sosialist realizmi”, Nobel mükafatı, rok musiqisi, səsli film

Yuri Qaqarin

XX əsrin 20–30-cu illərində fizika və kimya sahəsində bir çox ixtiralar oldu. Elm və texnika sahəsində bir çox nailiyyətlər qazandı. Yüksəksürətli təyyarələrin istehsalına başlandı, televizor ixtira edildi. Bu nailiyyətlərin qazanılması fizika elminin inkişafı ilə bağlı idi. Fizika elmi sahəsindəki tədqiqatlarına görə, A.Eynşteynə Nobel mükafatı verildi. Digər elm sahələrində də əsaslı yeniliklər baş verdi.

SSRİ-də **1957-ci ildə** Yerin ilk süni peyki orbitə çıxarıldı. **1961-ci ildə** isə ilk dəfə olaraq kosmosa insan uçdu. Bu, Yuri Qaqarin idi. 60-cı illərin sonunda Amerika astronautı Neyl Armonq Ayın səthinə enə bildi.

SSRİ-də 1957-ci ildə Yerin ilk süni peykinin orbitə çıxarılmasının, 1961-ci ildə isə ilk dəfə olaraq insanın kosmosa uçmasının ittifaq üçün əhəmiyyəti nə idi?

XX əsrin ikinci yarısında həm elmin inkişafı, həm də yeni kəşflərin istehsalat təbii əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndi. Həm elmin, həm də texnikanın inkişafını sürətləndirən bu proses elmi-texniki inqilab (ETİ) adlandırıldı. Kompüter və telekommunikasiya texnologiyası daha da inkişaf etdi. Bu sahədə azərbaycanlı alim Lütifzadənin (Lütfi Ələsgərzadə) misilsiz xidməti olmuşdur.

Dövrün ictimai-siyasi hadisələri ədəbiyyat və incəsənət əsərlərində də bu və ya digər dərəcədə öz əksini tapdı.

Elmi-texniki inqilab dünya iqtisadiyyatına nə verdi? Münasibət bildirin.

Totalitar rejimin hakim olduğu SSRİ-də ənənəvi ədəbiyyatla yanaşı, **“sosialist realizmi”** adlanan yeni ədəbiyyat da formalaşırdı.

SSRİ-də və digər sosialist dövlətlərində “sosialist realizmi” cərəyanı hakim cərəyan idi. “Sosialist realizmi” prinsiplərindən kənara çıxan, dövrün, cəmiyyətin ictimai-siyasi ziddiyyətlərini tənqid edən yazıçı və şairlər repressiyanın qurbanı olurdular.

1920–1930-cu illər incəsənətdə yeni dövrün başlanması və inkişafı dövrü oldu. Qərbi Avropa, ABŞ və SSRİ-də teatrların fəaliyyəti canlanmış və kinonun inkişafında yeni dövr başlamışdı. Səsli kino inkişaf edirdi, kino çəkilişi sənətkarlığı yüksəlirdi. Bu cəhətdən Çarli Çaplin daha çox fərqlənən, tamaşaçıların diqqətini cəlb edən sənətkar idi.

Bu onilliklər musiqi sənətinin də inkişafında yeni mərhələ oldu. Caz musiqisi bu dövrdə yarandı. Bu musiqi janrının vətəni Amerika idi. ABŞ-ın Avropa ölkələri ilə əlaqələri Birinci Dünya müharibəsindən sonra genişlənmiş və artmışdı. Odur ki caz musiqisi Avropaya yayılmağa başladı.

Mədəniyyətin bu dövrdəki sürətli inkişafına təkan verən səbəb nə idi?

İkinci Dünya müharibəsindən sonra ədəbiyyatın və incəsənətin inkişafı üçün yeni şərait yarandı. Yeni şəraitin yaranması faşist rejiminin devrilməsi, demokratiyanın inkişafı ilə bağlı idi. Yeni şəraitlə bərabər, yeni mövzu da yarandı. Dövrün görkəmli yazıçı və şairləri əsərlərində faşizmi, müharibəni pisləyir, insanlarda humanizm hisslərini gücləndirməyə səy edirdilər. Türk yazıçıların da əsərləri bu sahədə böyük rol oynadı.

Amerika yazıçısı Ernest Heminqvey isə daha irəli gedərək əsərlərində humanist prinsiplərə sadıq qalan insanları təsvir etmişdi. Onun “Qoca və dəniz” hekayəsində bu cəhət özünü daha dolğun, daha qabarıq göstərdiyinə görə ona Nobel mükafatı verilmişdi.

İkinci Dünya müharibəsi illərində və müharibədən sonra yazılmış əsərlərin müasir dövr üçün əhəmiyyətini izah edin.

XX əsrin ortalarında **“Qəzəblənmiş gənc adamlar”** cərəyanının üzvləri şəxsiyyət azadlığı, insanın özünüifadə hüququ uğrunda mübarizə aparırdılar. Bu ədəbi cərəyanın davamçısı rok musiqisi oldu. XX əsrin ikinci yarısında rok musiqisi geniş şöhrət tapdı. Bu musiqi cərəyanı Böyük Britaniya və ABŞ-da yaranmışdı. Rok

Lütfizadə

Çarli Çaplin

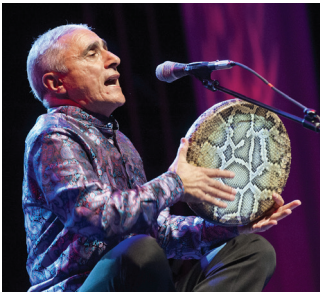
LAYIHƏ

Müslüm Maqomayev

Mstislav Rostropoviç

Alim Qasimov

Əzizə Mustafazadə

musiqisinin mahiyyəti səhnə və məişət məsələlərində demokratizmi təbliğ etməkdən ibarət idi.

XX əsrin 50–60-cı illərinin incəsənəti rəssamlıqda yeni – abstrakt rəssamlığın yaranması ilə əlamətdardır. Bu cərəyanın da vətəni ABŞ-dır. Qloballaşan dünyada mədəniyyətin hər hansı bir sahəsində meydana gələn diqqətəlayiq hadisənin sürətlə yayılması təbiidir. Rəssamlığın bu cərəyanı da ABŞ-dan digər ölkələrə yayılmağa başladı.

Nə üçün rəssamlar fikirlərini mücərrəd ifadə etmək ehtiyacı duyurdular?

Totalitar sovet cəmiyyətində ədəbiyyatın və incəsənətin başlıca vəzifəsi sosializm quruluşunu tərifləmək, kommunist ideologiyasını tərənnüm etmək idi. Fərqli ideologiyaya malik olan Qərbi Avropanın və ABŞ-ın ədəbiyyat və incəsənətində olan bir çox yeniliklər SSRİ-də qəbul edilmirdi. SSRİ-də ədəbiyyat və incəsənət sahəsində özünəməxsus mədəniyyət tərəqqi edirdi.

Sovet rejimi nə qədər sərt olsa da, sosialist ideologiyasının təsirindən çıxmaqla ədəbiyyat və incəsənət xadimləri çox idi. Dünya şöhrətli ifaçı Mstislav Rostropoviç, kinorejissor Andrey Tarkovski və başqaları kommunist ideologiyasına yox, əsl sənətə xidmət etmişlər.

Xalqımız XX əsrin ikinci yarısında bəşər mədəniyyətinə Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Arif Məlikov kimi dünya şöhrətli bəstəkarlar, Rəşid Behbudov, Müslüm Maqomayev, Alim Qasimov, Əzizə Mustafazadə kimi sənətkarlar vermişdir. Çingiz Abdullayev isə müasir dövrün ən çox tanınmış Azərbaycan yazıçısıdır.

Qloballaşan dünyada müxtəlif mədəniyyətlər davamlı olaraq bir-birinə təsir göstərməkdədir. Bu mənada, dünya mədəniyyətinin, o cümlədən Qərb musiqisinin Azərbaycan musiqisinə birtərəfli təsirindən danışmaq düzgün olmazdı. Şərq musiqisinin, o cümlədən Azərbaycan muğamının Qərb və dünya musiqisinə təsiri də getdikcə artmaqdadır. Azərbaycan bəstəkarlarının, xüsusilə Fikrət Əmirovun simfonik əsərləri Qərbdə muğam kimi möhtəşəm musiqiyə böyük maraq və məhəbbət yaratmışdır.

Ölkəmizdə aparılan islahatlar nəticəsində Azərbaycan artıq bir çox dünya miqyaslı mədəni tədbirlərə və idman yarışlarına ev sahibliyi edir. 2012-ci ildə keçirilən “Avrovision” musiqi yarışması, 2015-ci ildə baş tutan I Avropa Oyunları və 2017-ci ildə keçirilən IV İslam Həmrəyliyi oyunları buna bariz nümunədir.

Mədəniyyətimizin təbliğində daima yorulmadan çalışan Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın xidmətləri əvəzsizdir.

Mehriban Əliyeva
Azərbaycan
Respublikasının
Birinci vitse-
prezidenti, Heydər
Əliyev Fondunun
prezidenti

1. Elm və texnika arasındakı qarşılıqlı əlaqəni təhlil edin.
2. Səhiyyədə, rabitədə və nəqliyyatda olan böyük uğurların kökündə fizika elmində olan kəşflərin durduğunu şərh edin.
3. 1920–1930-cu illərin ədəbiyyatında yazıçıların toxunduğu mühüm hadisələr, sizcə, hansılar idi?
4. Ədəbiyyatda və incəsənətdə yeni cərəyanların ilk dəfə Qərbi ölkələrində yaranmasını nə ilə izah edə bilərsiniz? Fikrinizi əsaslandırın.
5. Rok musiqi cərəyanı niyə rok hərəkatı adlanır?
6. SSRİ-nin Qərbin demokratik əhvali-ruhiyyəli ədəbiyyat və incəsənət cərəyanlarına qarşı qapalılığını özünütəcrid siyasəti adlandırmaq olarmı? İzah edin.
7. Şərq musiqisinin, xüsusilə də muğamın Qərb musiqisinə təsirinə aid nümunələr göstərin.
8. Qərb mədəniyyətinin Şərq mədəniyyətinə təsirinə aid material toplayıb təqdimat hazırlayın.
9. “XXI əsr Şərq mədəniyyətinin ən gözəl nümunəsi Azərbaycan mədəniyyətidir” adlı esse yazın.

LAYIHƏ

ÜMUMİ TARİX FƏNNİ ÜZRƏ RESURLAR

Xəritələr

1. I Balkan müharibəsi	10
2. II Balkan müharibəsi	11
3. Cənubi Qafqaz XIX əsrdə	15
4. Mərkəzi Asiya dövlətləri XIX əsrin ortalarında	16
5. Çin, Hindistan və Yaponiya XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində	23
6. Rusiya–Yaponiya müharibəsi	24
7. Avropa XIX əsrin I yarısında	26
8. Almaniyanın birləşdirilməsi	30
9. İtaliyanın birləşdirilməsi	32
10. ABŞ XIX əsrdə	38
11. ABŞ-da vətəndaş müharibəsi	39
12. Birinci Dünya müharibəsi. 1914–1918-ci illər. Avropada və Afrikada hərbi əməliyyatların ümumi gedişi	45
13. 1919-cu il Versal sülh müqaviləsinə əsasən Avropada baş vermiş ərazi dəyişiklikləri	56
14. Rusiyada vətəndaş müharibəsi	67
15. SSRİ-nin yaranması	67
16. 1920-ci il Sevr müqaviləsinə görə Türkiyə ərazisinin bölüşdürülməsi xəritəsi	74
17. Türkiyə Cümhuriyyəti	75
18. Oyuncaq Mançjou-Qo dövləti	79
19. “Barbarossa” planı	82
20. Avropa İkinci Dünya müharibəsindən sonra	91
21. SSRİ-nin dağılması	101
22. Çeçenistan Respublikası	106
23. Tatarıstan Respublikası	108
24. Başqırdıstan Respublikası	108

25. Kipr	110
26. Fələstinlilərin 1946-cı ildən 2012-ci ilə qədər itirdiyi torpaqlar	115
27. Yaxın Şərq ölkələri (XX əsr – XXI əsrin əvvəlləri)	116
28. Şərqi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri	118
29. Şərqi Asiya və Hind-Çin ölkələri (XX əsrin ortaları – XXI əsrin əvvəlləri)	124
30. Koreya	125

LAYİHƏ

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Amerika tarixinin əsas cəhətləri. İngilis dilindən tərcümə edən prof. Vəqif Aslanlı. Bakı, 1998
2. Bayur. H.Y. Türk İnkilabı Tarihi. c. 3, kısım 2, Ankara, 1991
3. Cənubi Azərbaycanda azadlıq hərəkatı. Bakı, 1988
4. Cənubi Azərbaycan tarixinin oçerkləri (1828–1917). Bakı, 1985
5. E.V.Tarle. Napoleon. Bakı, 2013
6. Fətəliyev M., Yusifzadə F. Müasir tarix: Qərbi Avropa ölkələri XX əsrin 90-cı illərinin sonu – 2008-ci illərdə. Bakı, 2010
7. İsmayılov R., Axundova N. Asiya və Afrika ölkələrinin çağdaş tarixi: 1945–2000-ci illər. Bakı, 2010
8. Qasımlı M. Avropa və Amerika ölkələrinin müasir tarixi. I hissə (1918–1945-ci illər). Bakı, 2003
9. T.Mustafazadə. Ümumi tarix, II cild. Bakı, 2012
10. Маныкин А.С. Новая и новейшая история стран Западной Европы и Америки. М., 2004
11. Новая история стран Европы и Америки. Под ред. Юровекой Е.Е и Кривогуза И.М. Том 1-2. М., 1998
12. Матвива А.Г. Германская империя 1871–1914. М., 2010
13. Новейшая история стран Азии и Африки, XX век. ч. 1. М., 2001
14. Родригес А.М. История стран Азии и Африки в новейшее время. М., 2009
15. Cambridge Savaş Tarihi. Hazırlayan: Geoffrey Parker. Çeviren: F.Tayanç, T.Tayanç. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
16. Taylor A.J.P. İkinci Dünya Savaşının Kökenleri. Çeviri: H.Abacı. İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım San., 2015

LAYİHƏ

Buraxılış məlumatı

ÜMUMİ TARİX 9

*Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün
Ümumi tarix fənni üzrə*

DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər:	Yaqub Mahmudlu Tofiq Nəcəfli Kəram Məmmədov Sevil Bəhrəmov Sabir Ağayev
İxtisas redaktoru	Güntəkin Nəcəfli Tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Buraxılışa məsul Baş redaktor Dizayner Səhifələyici Redaktor Korrektor Texniki redaktor Texniki direktor Nəşriyyat direktoru	Rəfiq Kazımov Nərgiz Cabbarlı Nurlan Nəhmətov Aytən Alışova Gültəkin Cəfərova Aida Quliyeva Sevinc Yusifova Xəqani Fərzaliyev Sevil İsmayilova

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi:
2020- ____

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2020

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi. Fiziki çap vərəqi 8,5. Formatı 70x100¹/₁₆.
Səhifə sayı 136. Ofset kağızı. Jurnal qarnituru. Ofset çapı.
Tiraj _____. Pulsuz. Bakı – 2020

“Şərq-Qərb” ASC
AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17

Əziz məktəbli !

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən
bir dərs ilində istifadə üçün verilir.

O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri
qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq,
onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli
saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli
yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

LAYİHƏ